yabancılara göre eski Türkler

bedir yayınevi

yabancılara göre eski türkler

bedir yayınevi

Bu tercümenin aslı 1919 yılında «Les Turcs d'après les auteurs célèbres — Divers témoignages et opinions—» adı ile ve «Prof. Ah. Djevad» imzasiyle İstanbul'da yayınlanmıştır.

Yaylacık Matbaası, İstanbul - 1969

ÖNSÖZ

Umumiyetle yabancılar ve bilhassa yakın - Doğuyu hiç tanımayan Batı Ülkeleriyle Amerika Birleşik Devletlerinde Türk milleti hakkındaki umumi kanaat, şudur: Türk halkı, bütün tarihi, tahrip ihtirasından ilham alan kanlı fetihlerden ibaret olan ve mutaassıbane tahakkümü altında tuttuğu Hıristiyan kavimleri baskı ile idare eden barbar ve hunhar bir halktır.

Batı muhayyilesinde inşa edilen bu vehmi yıkmağa bir anlık teemmül kâfidir.

Kendisine yabancı ve tamamen düşman olan bir medeniyetin göbeğinde muhteşem bir imparatorluk kuran, birbirine hiç benzemiyen ve sürekli bir şekilde çatışan çeşitli halklar üzerinde altı asır boyunca hâkimiyetini devam ettiren, büyük bir maziyi tevarüs eden ve bitip tükenmek bilmiyen bir millî ve zihnî faaliyetle beslenen bir milletin büyük bir medeniyetin gerektirdiği bütün hususiyetleri haiz olmak icap edeceği aşikârdır.

Türk milletinin ve onun dinî, siyasî ve içtimaî yaşama şartlarının tarihi üzerinde yapılacak sathî bir tetkik bile, Batı ülkelerinde Türkler hakkında beslenen ve kaynağını Türkiye'nin hakikî ve meşru sahiplerini sistemli bir şekilde kötülüyerek memleketin parçalanmasını temine çalışan emperyalist ihtiraslardan alan telâkkilerin asılsızlığını ortaya koy-

maya kâfidir. Dinî husumetin bu iftira efsanelerinin doğmasındaki payı büyüktür. Safdillik, peşin hüküm ve zihnî tembellik de bu iftiraların yayılıp tutunmasına imkân vermiştir.

Türkiye hakkında kendi başına fikir edinmek isteyecek namuslu ve hür düşünceli insanlar Türkiye Millî Kongresinin gayretleri ile tertib edilmiş olan bu derlemeyi alâka ile okuyacaklardır. Derleme muhtelif devirlerde Türkiye'ye gelmiş veya ikâmet etmiş yazarların neşrettikleri kitaplardan alınan parçalardan ibarettir. Bununla beraber Türk milletini gayrı ahlâkî ve barbar prensiplerin sultasında bulunan iptidaî bir millet gibi göstermeye çalışan iftiraların asılsızlığını ortaya koymaya yetecektir.

Türklerin siyasî ve idarî teşkilâtlarıyla içtimaî hayatlarını teferruatıyla anlatan ve kolaylıkla okunabilecek yüzlerce eser ve vesika mevcuttur. Büyük bir mâziye sahip bu milletin Merkezî Afrikanın bir kabilesi gibi telâkki edilmesindeki dev hatayı ve hakikat katilliğini anlamak için bu eserlere şöyle bir bakmak kâfidir.

Türkiye Millî Kongresi, bu neşriyatıyla Batı'nın iyi niyetli aydınlarına çok yanlış bilinen bu memleketin daha iyi bilinmesi lüzum ve tecessüsünü duymaları imkânını verirse kendini bahtiyar addedecektir.

Bilmek için istemek kâfidir. Türkiye hakkında edinilecek bilgi de Türkiye'yi zâlim ve vahşî sananları sonunda tarziye vermeye zorlayacaktır.

«Prof. Ah. Djevad»

Relation d'un Voyage Fait au Levant. Par Monsieur de Thevenot. Paris, 1665.

Türklerin Âdetleri Üzerine

Hıristiyanların çoğu Türkleri uğursuz, barbar ve imansız insanlar sanırlar. Halbuki Türkleri yakından tanıyıp konuşanların edindikleri intiba tamamen değişiktir. Zira Türkler, tabiatın bir buyruğu olan «başkasına, ancak bize yapılmasını istediğimiz şeyi yapmak» kaidesine uygun hareket eden son derece iyi insanlardır. Burada «Türkler»den, doğuştan Türk olanları kastediyorum, yoksa Türkiye'de sayıları pek yüksek olan ve tecrübenin de gösterdiği gibi her türlü melâneti ve kötülüğü yapabilecek tıynette olup ne Allah'a ne de insanlara hiç bir vefa göstermiyen dönmeleri, yani başka bir dine mensup oldukları halde sonradan Türklerin dinine girenleri kasdetmiyorum. Doğuştan Türk olanlar namuslu insanlardır ve namuslu insanlara Türk olsun, Hıristiyan veya Yahudi olsun ayni şekilde saygı gösterirler. Bir Türk kadar Hıristiyanın da malının çalınması veya aldatılmasının mübah sayılamıyacağına kânidirler. Bununla beraber Frenklere neden bu kadar sû-i muâmele yapıldığı sorulabilir. Bunları, Şarktaki Frenkler arasında hüküm süren kötü bir kıskançlık yüzünden birbirleriyle çatışan Hıristiyanlarla Yahudilerin yaptırdığına şüphe yoktur. Türkiye'de mürabaha büyük bir günah telakki edil-

mekte ve buna pek az rastlanmaktadır. Türkler çok dindar ve merhametlidirler. Dinleri uğruna çok gayret sarfeden Türkler, onu bütün dünyaya yaymaya çalışmakta ve bir hıristiyanı beğenip sevdikleri zaman ondan Türk (müslüman) olmasını rica etmektedirler. Büyük saygı besledikleri padişahlarına son derece sâdık ve itaatkârdırlar. Padişahlarına ihanet ederek hıristiyanlar safına geçen bir Türke rastlamaya imkân yoktur.

Türkler birbirleriyle pek münakaşa etmezler. Şehirde askerler de dahil, kimse silâh taşımaz. Pek az kavga ederler, düello nedir bilmezler. Bu, Hz. Muhammed'in kavganın iki büyük kaynağı olan şarap ve kumarı yasaklamasının neticesidir. Gerçekten hâlis Türkler şarap içmezler; içenleri de afyon içenlerle bir tutarlar...

Çok sayıda oyunları vardır, ama parasız oynarlar. Aralarında bir anlaşmazlık olduğu zaman da kavga etmezler, ilk rastladıkları adam kolaylıkla uyuşturur onları; yahut ta şikâyetçi olan diğerini şâhitler huzurunda mahkemeye dâvet eder. Dâvetin reddi, haksızlığın itirafı addedileceği için, pek vârit olmaz. Mahkemede iki taraf da delillerini beyan ettikten sonra, haksız olan taraf mahkûm edilerek, hakettiği takdirde, değnek cezası ile cezalandırılır.

Türkler az yerler; ne çok çeşitli ne de çok nefis yemeklere düşkündürler. Türkiyede lokantacılık hiç de kârlı bir iş değildir. Denilebilir ki Türkler yemek için yaşamıyor, yaşamak için yiyorlar. Onlar hakkında söylenebilecek iyi şeyler aşağı yukarı bunlardan ibarettir.

Kötü taraflarına gelince, çok mağrurdurlar, kendilerini bütün milletlerin fevkinde görürler. Yeryü-

zünün en cesur ve asil kavmi olduklarına inanırlar. (. . .) (Sayfa 111)

Türklerde Zâbıta

Türkler her sahada düzeni o kadar severler ki onu korumak için hiç birşeyi yapmaktan çekinmezler. İnzibat, düzeni tesis eden kimselerin başında geldiği için, ona riayet edilmesine hususî bir ehemmiyet verirler. Türkiye'de her şey bol ve ucuzdur. Yeşil nohut veya başka meyvalar, bizim memleketimizde olduğu gibi altın pahasına satılmaz. Her türlü eşya mâkul fiatlarla satılır. Kim meyveleri erken getirirse en çok parayı da o kazanır. Bir Türk'e pahalı mal satmak istiyen biri çıksa, ya orada dövülür yahut adaletin huzuruna çıkarılarak değnek cezasına mahkûm edildikten başka tazminat da ödetilir. Bu sebepten, mal satanların tartılarını kontrolla tavzif edimiş memurlar her gün satıcıları kontrol ederler. Eğer terazisi hileli olan veya pahalı satan bir satıcıya tesadüf ederlerse derhal değnek cezasını infaz ederler ve ayrıca tazminata da mahkûm ederler. Öyle ki satıcılar, bu cezalardan korkarak umumiyetle tartılan malın üstüne bir miktar daha ilâve ederler. Böylece, pazara, ne almak istediğini söyleyebilecek küçük bir çocuğu yollamak da mümkündür. Zira, çocuğa yolda rastlıyacak zâbıta memurları malı kontrol edip eksik buldukları takdirde satıcısını derhal cezalandıracakları için kimse çocuğu aldatmaya cesaret edemez. Bir sefer «libre» si 5 akçeden kar satan bir adamın, tartısının yanlışlığı yüzünden dövüldüğüne şahit oldum. Bir çocuğa soğan satan bir baş-

kasına da, çocuğa yolda rastlayıp noksanlığı tesbit eden zabıta memurlarının 30 değnek vurduklarını gördüm.

Sokakta vâki olacak kavga ve gürültülere gelince, herkes bunları önlemekle mükelleftir. Halkı bu kavgaları önlemeye teşvik için bir de kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre sokakta bir hıristiyan, bir Türk veya bir Yahudi öldürülmüş olsa ve kaatili bilinmese, ölü hangi evin önünde bulunmuşsa o evin sahibine kan bedeli ödetilir. Bir adamın kan bedeli de 500 kuruş, yahut 45.000 akçedir. Böylece cinayetlerin önlenmesinde herkes tavzif edilmiş olmaktadır.

Gece karanlığında çıkması muhtemel kargaşalıkları önlemek maksadıyla, güneş battıktan sonra sokakta dolaşmak, Ramazan müstesna yasak edilmiştir. Bütün gece sokakları dolaşmaya memur olan subaşı, rastladığı adamı Kadı'ya götürür. Kadı adamın kimliğini tesbit ettikten sonra Ertesi sabah, muhakeme edilmek üzere hapse gönderir. Muhakeme esnasında geceleyin sokakta bulunmasını makul ve mazur sebeplere dayandıramadığı takdirde değnek cezasına ve tazminata mahkûm edilir. Neticede hiç bir cezaya maruz kalmadan kurtulunsa bile böyle bir duruma düşmüş olmak utandırıcıdır. (Sayfa: 126)

Türklerin Müsamahakârlığı

Sakız adası küçük olmakla beraber nüfusu fazladır. Ahalisinin çoğu Rumlarla Lâtinlerdir. Her iki cemâatın da birer piskoposluğu ve sayısız kiliseleri

vardır. Rum kiliseleri Lâtinlerinkinden daha çoktur. Zira Rum papasları bir günde ancak bir kilisede âyin yapmayı kabul ettikleri için her papasın bir kilisesi vardır. Ayrıca birçok manastırları mevcuttur. Bu manastırlar bizimkiler gibi sıkı bir disiplin ve taassup içinde değillerdir. Nitekim ziyaret ettiğim bir manastırda Türklerle hıristiyanların yanyana bulunduğunu müşahede ettim. Odasına girdiğim bir rahibeden edindiğim intiba da bunların şefkat ve merhamette hıristiyanlık hudutlarını çok aşmış bulunduklarıdır. Rahibeler manastıra girerken kalacakları odayı satın alırlar. Canları istediği zaman dışarı çıkar, hatta manastırı tamamen terkedebilirler. Rahibeler altın, gümüş ve ipek işlemeler yaparlar. Bilhassa Rum kadınları mendil, kese vs. üzerinde işledikleri çiçekli yıldızlarda pek başarılı olmaktadırlar.

Lâtinlerin şehirde 5 kiliseleri vardır. Birincisi Piskoposluk kilisesidir. Büyük ve güzel bir kilisedir; çok eski değildir, Türklerin Sakızı fethetmelerinden sonra inşa edilmiştir. Zira Türkler kale içinde bulunan piskoposluk binasıyla kilisesini cami yapmışlar, buna karşılık şehirde aynı büyüklükte başka bir kilise ve bina inşa edilmesine müsaade etmişlerdir.

Cizvitlerin de bir kilise ve kolejleri varıdır. Cizvitlerin hepsi Sakızlıdır. Başlıca üç ruhanî meclisleri vardır. Bundan başka, Jacobin'lerle Cordalier'lerin de mükemmel kiliseleri vardır. Ayrıca şehir dışında Roma katoliklerine ait çok sayıda kiliseler vardır. Rumların da şehir dışında pek çok kiliseleri mevcuttur. O kadar ki bütün adada 30 lâtin kilisesi ve 500 den fazla Rum kilisesi vardır. Kiliselerin hepsi çok iyi bakımlı olup dinî ibadet ve hizmetler hıris-

tiyan memleketlerindeki kadar mükemmel ve bütün icapları ile yapılabilmektedir. Zira Türkler herkesin kendi dinini icrasına karşı en küçük bir engel yaratmamaktadırlar. Öyle ki, alenî âyinler bile yapılabilmekte, Yortu günlerinde (Saint Sacrement) Türklerden gelebilecek herhangibir tecavüz korkusu olmadan sokaklarda şaraplı ekmek dolaştırılabilmektedir.

Şehir bütün ada gibi Türklerin hâkimiyeti altında olmakla beraber Hıristiyanlar tarafından idare edilmektedir. Türkler ikinci derecedeki bütün işlerde Hıristiyanları tamamen serbest bırakmaktadırlar.

Her türlü umuru tedvire memur olmak üzere seçilen konsüllerin yarısı Rum, yarısı Lâtindir. Türk veya Hıristiyanlardan biri öldürülürse, kaatili aranır; bulunmadığı takdirde kan bedeli bütün şehre ödetilir. Bedel 12.000 akçe yahut 150 kuruştur. Konsüller her eve isabet eden payı tayin ederler. Ancak bu, ev başına 15-16 akçeyi geçemez. Eğer kaatil ele geçirilirse cinayeti kendi kaniyle öder ve artık kimseden bir şey alınmaz.

Sakız şehri küçüktür, ama 8 kapısı vardır. Fazla tahkim edilmiş değildir, ama şehri müdafaa edebilecek kadar sağlam bir kale vardır. Kalede yalnız Türkler bulunur ve sayıları normal olarak 800 kişi civarındadır. Kalede hiç bir hıristiyanın ikâmetine müsaade edilmez. Ancak her yıl belli bir para ödemek şartıyla Yahudilerin ikâmetine müsaade edilir. Zira Yahudiler kendilerine zaman zaman çok kötü muamele etmekte olan hıristiyanlar arasında huzur ve emniyet içinde yaşıyamamaktadırlar.

LETTRES DE MİLADY WORTLAY MONTAGUTE (İngilizceden tercüme) Paris ve Londra 1764.

Türk Kadınlarının Zevki

Başa K a l p a k denen bir başlık örtülür. Kışları inci ve elmaslarla süslenmiş yaldızlı kadifeden bir kalpak, yazları da hafif ve çok parlak simli kumaştan yapılmış kalpak kullanılır. Kalpak başın bir tarafına konur ve hafifce eğik tutulur. Çevresine de gül biçiminde bir elmas yahut baştan başa yaldızlı bir mendille birlikte yaprak şeklinde altın takılır. Başın diğer yanında taranmış bir vaziyette bulunan saçlara münasip bir ziynet takılır. Ziynet çiçek veya tüy de olabilmekle beraber asıl moda, kıymetli taşlardan müteşekkil bir buket takmaktır. İnciler çiçek tomurcuklarına, muhtelif renkteki yakutlar da güllere benzetilir. Elmaslar yasemini, topazlar da nergisi temsil ederler. Bütün bu ziynetler o kadar mükemmel ve san'atkârane tertip edilmiştir ki bundan daha güzel bir şey düşünülemez. Saçlar arkaya doğru alabildiğine uzatılarak örülmüş, kurdele ve incilerle süslenmiştir. Başka hiç bir yerde bu kadar güzel ve gür saçları olan kadınlar görmedim. (Sayfa 196, birinci kısım)

Türklerin Reaya Âdetlerine Saygısı

Çiçek ve sebze ile uğraşanlar Türkiye'nin en mes'ut köylüleridir. Bütün şehrin sebze ve meyvele-

rini onlar temin ettikleri için müreffehtirler. Çoğu Rumdur. Bahçelerinin ortasında küçük evleri vardır. Kadınları ve kızları örtünmeden serbestçe bahçede dolaşırlar. Oysa şehirde bu şekilde dolaşmak yasaktır. Kızları son derece güzel ve temiz giyimlidirler. Zamanlarını ağaç gölgeleri altında örgü örmekle geçirirler. (. . .)

Homeros'unuzu sonsuz bir zevkle okudum : Bütün güzelliklerini iyice hissedemediğim birçok küçük pasajlarını işitiyor gibiyim. Onun zamanındaki âdetlerin çoğu hâlâ yerli yerinde; kıyafetleri bile unutulmamış. Bu kadar uzak asırların izlerine her memleketten çok burada rastlanmasında şaşılacak bir şey yok. Türkler, kendilerini her milletten daha zarif farzeden milletler gibi, kendi modalarını başkalarına kabul ettirmeye çalışmıyorlar. (Sayfa : 209)

Çiçek Aşısı

Hastalık konusunda size öyle bir şey söyliyeceğim ki bu memlekette bulunmayı istiyeceksiniz. Bizde çok yaygın ve amansız olan çiçek hastalığı Türkiye'de keşfettikleri bir aşı sayesinde basit bir hastalık haline gelmiştir. Tek meslekleri bu aşıyı yapmaktan ibaret olan yaşlı kadınlardan müteşekkil büyük bir sosyal grup mevcuttur. Hastalık mevsimi daha ziyade sıcakların bittiği son baharın başlangıcıdır. Bu mevsimde aile reisleri birbirlerine, ailelerinde çiçek aşısı olmak isteyen kimse bulunup bulunmadığını sorarlar. Aşı olmak istiyenlerin sayısı 15-16 ya yükselince bu yaşlı kadınlardan birini çağırırlar. Kadın bir ceviz kabuğu içinde sakladığı en

iyi cinsten çiçek aşısı ile gelir. Aşılanmak istiyene hangi damardan iğne yapılmasını istediğini sorar. Hastanın işaret ettiği damarı, bir tırnaklama kadar bile acıtmıyan büyük iğnesi ile açarak iğnenin başında bulundurulabilen bütün ilâcı içeriye akıttıktan sonra damarı küçük bir kabuk parçasıyla kapatır. Ayni ameliyeyi başka 4-5 damarda da tekrarlar.

İğne yapılan çocuklar iğneden 8 gün sonraya kadar gayet iyi olup oyunlarına devam ederler. 8. günün sonunda nöbet başlar. 2 ve nadiren 3 gün yatakta kalırlar. Yüzlerinde 20-30 kadar ince yenikler kalır ki farkına bile varılmaz. Nihayet 8 gün sonra sanki hiç hasta olmamışlar gibi tamamen iyileşirler. (. . .) (Sayfa : 224)

Türklerde Kültür ve Mimarî

Türkiye hakkında edindiğimiz mâlûmata göre buralardaki evleri acınacak bir durumda farzettiğinize eminim. Halbuki birçoklarını yakinen gördüm, sizi temin ederim ki yanılıyorsunuz...

Evlerin hemen hemen hepsinin ahşap olduğu ve dışının güzelleştirilmesine çalışılmadığı muhakkaktır. Ahşap ev elbetteki mahzurludur. Ama bununla Türk milletinin zevkini mahkûm etmeye imkân yoktur, zira bunun biricik sebebi Hükûmetin emridir. (Sayfa : 213)

*
* *

Harem'de en çok hoşuma giden şey, odanın nihayetinde bulunan mermer çeşmeler oldu. Bir çok borulardan fışkıran sular hoş bir serinlik yaratmak-

ta, kademeli akışlarla tatlı ve şırıltılı bir ses çıkarmaktadırlar. Çeşmelerin bazıları muhteşemdir. Her evde üstü kurşun kaplı, altı mermerle döşenmiş 2 veya 3 küçük odadan müteşekkil musluk ve havuzları hâvi bir banyo dairesi vardır. Öyle ki soğuk veya sıcak su banyosu gayet rahatlıkla yapılır. (Sayfa : 236)

***

Size, Padişah Çorlu'dan geçerken orada kendi adına inşa edilen Konak yahut küçük saraydan bahsetmekle iktifa edeceğim. Saray kadınlarına tahsis edilen bütün daireleri gezdim. Çeşme sularıyla sulanan sık ağaçlığın içinde bulunuyorlar. Duvarları üzerinde elle yazılmış Türkçe beyitler görünce hayli şaşırdım... Birinin tercümesini de takdim edeyim: «Bu dünyaya gelir, bir müddet kalır ve gideriz; ama kalbime giren oradan hiç bir zaman çıkmaz.» (Sayfa : 36, 2. kısım)

***

Kızını görmeye geldiği zaman Padişahın kaldığı oda baştan aşağı inci, sedef kaplama ve yer yer çivi biçiminde zümrütlerle süslenmişti... Ama nakışlar o kadar ince, renkler o kadar canlı idi ki bunların insan eseri olabileceğine inanmaya imkân yoktu. Sarayın ihtişamına uygun muhteşem bahçeler etrafı çerçevelemektedir. Ağaçlar, çeşmeler yeşilliklerden örülmüş oturma yerleri v.s. hepsi hoş bir bütün teşkil etmektedirler. Tek eksik heykeldir. Hâlâ bu millete barbar diyebilir miyiz? Zevki bizimkine benzemiyor diye zevksiz sayabilir miyiz?

... Umumî bahçelerde kendilerine ait köşkleri olmıyanlar için inşa edilmiş «Umumî Köşkler» mev-

cuttur. İstiyen orada kahve, şurup vs. içebilir.

Bununla birlikte Türkiye'de daha sağlam inşaat da yapılır. Camiler baştan aşağı taştan inşa edilmiştir. Hanlar ve imaretler de muhteşemdir. Taş kubbeler altında bulunan sayısız dükkânlarla çevrilmiş çok sayıda han vardır. Fakir esnaf oraya bedava yerleştirilir. Bunlar daima cami yanında bulunurlar. Bunları bizim manastırlardan daha faydalı bulduğumu itiraf ederim. (Sayfa : 144)

BİR TÜRK SULTANI

Saray Hayatı

Sultan o kadar güzel ki böylesini ne İngilterede ne de Almanyada gördüm. Onunki kadar seyredilmeye lâyık, güzel denebilecek bir yüz hatırlamıyorum. Beni karşılamak üzere ayağa kalktı ve memleketinin âdeti gereğince elini kalbine götürerek selâmladı. Ama selâmı öyle muhteşem ve asilâne idi ki saray terbiyesi bile bunu bahşetmiş olamazdı: Bu tabiatın bir eseriydi. (...) Rum kadın Fatime'nin güzelliğini daha önce söylemiştı, ama görür görmez öyle bir hayranlığa kapıldım ki bir müddet hiç bir şey söyliyemeden O'nu temaşa zevkine takılıp kaldım.

... Barbar dediğimiz bir ülkede yetişmesine rağmen öyle muhteşem bir tavrı, o kadar rahat ve asil jestleri vardı ki O'nu Avrupa'nın en şaşalı saraylarında görsek işte tam kıraliçe olmak için doğmuş kadın derdik. Hâsılı güzelliği bütün İngiltere'deki güzelliklerin topunu gölgeliyecek bir çapta idi. (Sayfa : 9, Kısım : 2)

Zarif Fatime benimle son derece nâzik ve hoş sohbetlerde bulunuyor, bana «Güzel Sultanım» diye hitap ediyordu. Son derece mültefit davranıyor, ve benimle kendi dilimle konuşamadığı için teessür duyduğunu belirtiyordu. Ayrılmak üzere müsaade istediğim zaman, iki genç hizmetçi gümüş kap içinde yaldızlı mendiller getirdiler. Fâtime Sultan en güzelini bana ikram ettikten sonra ötekilerini tercümanımla hizmetçime verdi. Çıkarken de kabul edildiğim zamanki gibi nezaketle uğurlandım. O kadar cezbeye kapılmıştım ki bir an için kendimi İslâm cennetinde sandım. (Sayfa : 16)

***

Yatağına ikinci bir koca sokmamak hususundaki kararını, birini zevceliği ile şereflendirmesi mevzuubahs olunca kendisini 10 yaşında iken İlk Sultanına takdim edeni, bu takdimin hatırasına hürmeten severek yetinmesiyle isbat etmek istemiş; ve gerçekten 15 yıldır bu adamla evli bulunduğu halde bir kere bile yatağına kabul etmemiştir. Hıristiyanlar arasında ve hele 21 yaşlarındaki dullarda hiç rastlanmıyan bir sebatla daimî bir matem içindedir. Sultan Haseki şimdi 36 yaşındadır. (Sayfa : 5)

***

Padişah bazan bütün hanım sultanları etrafına toplıyarak onlarla eğlenir. Padişah içlerinde birine biraz fazla alakâ gösterdi mi ötekilerin büyük bir kıskançlığa kapıldıklarını Haseki Sultan'dan duydum. Ama öyle sanıyorum ki Kralın bir göz işaretine bakılan bütün saraylarda durum aynıdır. Oralarda herkes sabırla Kıralın bir tebessümüne inti-

zar eder durur. Neticede tebessümü alamıyanlar, alanı kıskanırlar.

Mustafa adını hiçbir zaman ağlamadan telâffuz etmezdi; ama yine de O'ndan büyük bir zevkle bahsederdi. «Geçmiş saadetim bana bir rüya gibi görünüyor» diyordu. «Bununla beraber insanların en büyüğü ve en zarifi tarafından sevildiğimi unutamam... eğer kızımı büyük bir şefkatle sevmeseydim O'nun ölümünden sonra yaşıyamazdım» diyordu. Bunları söz olsun diye söylemediği yüzündeki derin ıztıraptan okunuyordu. Iztırabına rağmen neş'eli görünmek nezaketini de hiç ihmal etmiyordu. (Sayfa: 82)

***

Türkiye'deki bütün güzeller kendisi gibi ise erkeklerin huzurunu kaçırmamak için onlara gerçekten görünmemek icap edeceğini samimiyetle ifade ettim. «Sizinki kadar güzel bir yüz Londra ve Paris'te ne gürültüler koparırdı» diye ilâve ettim. Cevap olarak son derece tatlı bir ifade ile: «Size inanamıyorum; Memleketinizde güzellik söylediğiniz kadar mühim sayılsaydı sizin dışarıya çıkmanıza müsaade etmezlerdi.» dedi. Aziz Hemşirem, bu komplimanı tekrar etmemi belki övünmek istediğime verecek ve güleceksiniz; ama bununla, Fâtime Sultan'ın zihin ve espri gücünün bir delilini daha vermekten başka maksadım yoktur.

Dairesi muhteşem ve zevkle döşenmişti. Kışlık odaları altın işlemeli kadifelerle, yazlık odalar da altın işlemeli yaldızlı hint dantelleriyle döşenmişti. Türkiye'de ileri gelen kadınların evleri Hollanda'dakiler kadar temiz ve bakımlıdır. (Sayfa : 90)

Çarşı ve Pazarlar

Yarım mil uzunluğundaki kapalı çarşı son derece temiz ve bakımlıdır. Satışa arzedilmiş pahalı mallarla dolu, Londra'nın yeni pazarını andıran üçyüz altmış kadar dükkân mevcuttur. Edirne çarşısının sokakları daha bakımlı, dükkanları da yeni boyanmış gibi pırıl pırıldır. (Sayfa : 20)

*
* *

Çarşılar sütunlarla tutturulmuş güzel galerili zarif binalardan müteşekkildir. Çarşının temizlik ve bakımına son derece itina gösterilir. Her ticaret nevinin kendine mahsus bir galerisi vardır. Mallar Lonra çarşısındaki gibi vitrinlenmiştir. Bedesten yani mücevheratçı dükkânları göz kamaştırıcı elmas ve kıymetli taşlarla doludur. (Bedesten) de çok parlak sırma işlemelerine de rastlanır. O kadar ki satın almak için gelenler kadar sırf seyretmek için gelenler de eksik olmaz. Dünyanın hiçbir memleketinde bulunmayan bu mükemmel çarşılardan insan istediği malı alabilir. (Sayfa : 112)

Yahudiler ve Rumlar

Padişahın doktoru, kâhyası, tercümanı hemen daima Yahudidir. Menfaatine son derece düşkün olan bu kavmin bundan ne kadar istifade edebileceğini anlamak güç değildir. Yahudiler Türkiye'de daima sarayın himayesine mazhar olacak şekilde kendilerini lüzumlu saydırmanın sırrını keşfetmişlerdir.

İngiliz, Fransız ve İtalyan tüccarları Yahudilerin bütün hilekârlıklarını bilmelerine rağmen yine

de işlerini onlara havale etmek zorundadırlar. Zira bütün ticaret onların elinde toplanmaktadır. Yahudinin en değersizi bile küçümsenmiyecek kadar mühimdir. (Sayfa : 21)

*
**

Seyyahlar umumiyetle Rumların söylediklerine kandılar; oysa Rumlar düşmanlarını kötülemek mevzuubahs olduğu zaman göz göre göre yalan söylerler. Rumlara göre İstanbul'da Ayasofya hariç, görülmiye değer hiçbir şey yoktur. Halbuki bana kalırsa, İstanbul'da gerek inşaat mükemmelliği gerek büyüklük bakımından Ayasofya'dan üstün olan pek çok cami vardır. (Sayfa : 111)

Orducu Esnaf

Askerin önünde, eğer takımları gayet parlak bir deveye binmiş bir hoca efendi vardı. Çok güzel bir şekilde ciltlenmiş bir Kur'an'ı yastık üzerine koymuş yüksek sesle okuyordu. Beyazlar giymiş bir çocuk grubu da Hoca efendinin etrafında ahenkle ayetler okuyorlardı. Geriden, elinde yeşil dallar bulunan ve buğday eken bir çiftçiyi taklit etmekte olan biri geliyordu. Daha sonra Arkasından da her tarafı buğday başaklarıyla kaplı Seres tavsirlerini andıran bir çok hasatçılar geliyordu. Ellerinde orakları, buğday biçer gibi bir tavır takınmışlardı. Sonra öküzlerle çekilen ufak bir şey görünüyordu. Üzerinde bir yel değirmeni ve buğday öğütmekle meşgul çocuklar vardı. (. . .)

Daha sonra ikişer ikişer dizilmiş temiz giyimli ekmekçi esnafı yürüyordu. Başlarında ekmek ve çörek taşıyorlardı. Arkadan yüzlerini una bulamış iki maskara geliyordu.

... Daha arkadan ekmekçi esnafının tertibinde kuyumcular, tuhafiyeciler ilah.. gibi memleketin en zengin esnafı hepsi de mükemmel giyinmiş oldukları halde yürüyorlardı. Ortalarında muhtelif esnafın büyük bir ihtişamla temsil edildiği sayısız tak-ı zaferler yer alıyordu. Esnafın arkasından çalgıcılar ve çengiler geliyordu. Burada padişah arzu etse peşinden gelmeye hazır 20 binden fazla insan mevcuttu.

Halkın Çocuk Doğurma Karşısındaki Tavrı

Bizim memlekette evlenmeden çocuk sahibi olmak ne kadar ayıpsa bu memlekette de evli bir kadının ana olmamasının aynı derecede ayıp olduğunu söylemeliyim. Bir kadın çocuk yapmaktan kesilir kesilmez genç bile görünse bunu ihtiyarlığına hamlediyorlar. Bundan başka Malta şovalyesi olmak için asalet delillerine malik olmak gerektiği gibi Türkiye'de de güzel telâkki edilmek için çok çocuk yapmak gerekmektedir. (Sayfa : 64)

Kanunların Tatbikatı

Türk kanununda bir kaç madde var ki pek hoşuma gidiyor. Bu maddeler pek hâkimâne olduğu gi-

bi bizim kanunumuzdaki bir kaç madde gibi büyük bir dikkatle de tatbik ediliyor.

İngiltere'de yalancılar ekseriya kabahatlarıyla öğünürler. Burada ise yalan bir şey söylediğine kanaat hasıl olunca, yalancıların alnına kızgın demirle basıyorlar. Bu kanun bizde de tatbik edilse! Ne kadar güzel alınların bozulduğunu görürdük. O zarif centilmenler kaşlarına kadar inecek perukalar yaptırmaya mecbur olurlar.!

Kölelere Yapılan Muamele

Ben Türk değilim, ama bu bedbaht cariyelere gösterilen insanî muamele ve alâkayı da takdirden kendimi alamadım. Bunlara hiç bir zaman dayak atılmaz. Esaretleri başka memleketlerde câri olan köleliklerden hiç de daha zahmetli değildir. Vakıa kendilerine teminat parası verilmiyor, ama elbiselerine harcanan para bizim hizmetçilerimize verdiğimizden çok daha fazladır. İhtimal ki bana, burada erkeklerin kadınları pek asilâne olmayan maksatlarla satın aldıklarını söyliyerek itiraz edeceksiniz. Fakat hıristiyanlık âleminin büyük şehirlerinde acaba bundan daha az alenî ve daha az mı asaletsizce kadın satın alınıyor? (Sayfa : 113)

Kadınların Güzelliği

Bu manzaranın güzelliğini size tasvir etmek pek güç. Hemen bütün kızlar son derece mütenâsip vücutlu, tenleri göz kamaştıracak derecede beyaz, sık

sık hamama gittikleri için de son derece taze. (. . .) Artık bu sözlerin üzerine Türk kadınlarının da bizim kadınlarımız kadar nazik, ince, uyanık ve hatta hür olduklarına inanabilirsiniz. (Sayfa : 125)

OBSERVATİONS SUR LA RELİGİON, LES LOİS, LE GOUVERNEMENT ET LES MOEURS DES TURCS (İng. den terc.)
Yazan: Mr. Porter, İngiltere'nin İstanbul Elçisi.

Türkiye hakkında çok kitap yazıldı. Ama fazla kitap yazılması, Türkiye hakkında ilk eserleri kaleme alanların kötü niyetleri yahut bilgisizlikleri yüzünden işledikleri sayısız hataların daha çok yayılıp tutunmasından başka bir şeye yaramadı. (Sayfa : 5)

Türkiye Zannedildiği Kadar Mutlakiyetçi Değildir

İnsanın böyle bir zanna kapılması için etrafına, belki de içinde yaşaması yüzünden hiç dikkat etmemiş olması gerekir. Zira etrafımıza bir göz atar ve içinde yaşadığımız siyasî heyetleri tarafsız bir nazarla tedkik edersek görürüz ki Sultan, hıristiyan kırallarının pek çoğundan daha az despotiktir. (Sayfa : 130)

İmparatorluğun Salâbeti

Çok geniş bir sahayı asırlar boyunca hâkimiyeti altında mamur ve müreffeh tutmaya muvaffak ol-

muş bir imparatorluğun siyasî nizamının temelinde çok sağlam ve mükemmel bazı unsurların bulunacağı muhakkaktır. Türk hükûmetinin büyük kusurlarına rağmen, imparatorluk kanunla birleşik hale getirilmiş din temeli üzerinde öyle sağlam bir şekilde inşa edilmiş ve bütün tebaanın tefahur, alâka ve heyecanlarıyla öylesine muhkemleştirilmiştir ki, asırlar boyu süregelen felâketlere göğüs gerdikten sonra hâlâ dimdik ayakta durmakta ve devrin her türlü idbar ve zaafiarına cesaretle karşı koymaktadır. Daha önceki bölümde Türklerin mülkiyet hakkını garanti eden ve ticareti tanzim eden kanunları olduğunu söylemiştik. Kötülükleri kaldıracak, suçluları cezalandıracak kanunları da vardır. (Sayfa : 131)

Mülkiyet Hakkı

Kur'an'ın mülkiyet hakkını garanti ettiğini söylemiştik. Aşağıdaki olay bunu açıkça ispat etmektedir. 1755 yılında çıkan bir yangında Bâbıâli tamamen yanmıştı. Binanın yeniden yapılması ve istikbalde çıkması muhtemel bu çeşit kazalara karşı tedbirler alınması mevzuubahisti. Bunun için binanın etrafında lüzumu kadar boş saha bırakılmasına karar verildi. Bu maksatla civardaki evlerin satın alınarak yıktırılmasına başlandı. Ev sahiplerinin çoğu evlerini satmaya razı oldular. Yalnız ihtiyar bir kadın evinin ecdadından kaldığını ve hiç bir meblağın, pahası kendince sonsuz olan evin kıymetini karşılıyamıyacağını ileri sürerek satamıyacağını söyledi. Yapılan teklif ve tehditler kadını ısrarından vazgeçiremedi. Vazifeliler kadına karşı çok söylendiler,

sert ve kötü muamele ettiler. Ama kuvvet kullanmak fazla cebrî ve haksızca addedildi. Neticede ev yıkılamadan kaldı. Padişah'a iktidarını kullanarak değerini ödeyip evi niçin istimlâk etmediğini soranlara, Padişah şu cevabı verdi: «Böyle bir şey yapabilmeme imkân yoktur, çünki mülkiyetidir.» (Sayfa : 158)

Türklerin Siyasete Karşı Kayıtsız Oldukları Doğru Değildir

Türkler, Hükümdarlarına derin bir hürmet beslemelerine ve Ondan bahsederken çok nazik ifadeler kullanmalarına rağmen çok kere onunla serbestçe konuşmakta, şikâyetlerde bulunup gerek Padişah'ı gerekse vezirlerini haksızlık yaptıkları takdirde tenkit etmekten çekinmemekte, camilerde isimsiz hicviyeler yaymakta, hakaretâmiz hiciv risaleleri neşretmekte ve hatta baskı ve tahakküm ifrata vardırıldığı takdirde isyanlara bile tevessül etmekten çekinmemektedirler. (. . .)

. . . Türkler daha küçüklükten beri Hükümdarın hukukunun ilâhî mahiyette olduğunu bilmekle beraber bu hukukun Kur'an'a istinad ettiğine ve ancak Şeriat sayesinde hükümdarlığını ihraz ettiğine, hakikî bir mümin sıfatıyla Padişahın Şeriatı bilmek ve dinî bir vecibe olarak ona riayet etmek mecburiyetinde olduğuna, nihayet Şeriata riayet mükellefiyeti bakımından hükümdarın diğer müminlerden hiç farklı olmadığına da kânidirler. (. . .)

. . . Binaenaleyh halka baskı yapıldığı, mülki-

yet hakkına tecavüze yeltenildiği ve tebaanın hayatıyla oynandığı yahut neticesiz bir savaşta ısrar edildiği takdirde Şeriata istinaden hükümdar zalim, haksız, kâfir ve idare ehliyetinden mahrum ilan edilerek tahtından indirilir, veya hapse atılır yahut idam edilir. (. . .) (Sayfa : 162)

. . . Ama halk daima ulema riyasetinde ve Şeriat adına harekete geçer. O kadar ki zâhiren veya gerçekten Şeriat icapları yerine getirilmeden bir sultanın tahtından indirildiği hiç vâki değildir. Şeriat ahkâmına uymak zaruridir. (Sayfa : 164)

Türklerin korku sayesinde itaat ettirildikleri sözü ancak tek tek fertler mevzuubahis olduğu zaman doğrudur. Ama baskı ağırlaşıp umumileştiği zaman genel bir tehlike varmış gibi Ulema ve Yeniçeri de halka katılarak bir şef etrafında toplanır ve zalim hükümdar tahtından indirilir. Bununla beraber yerine daima meşru vârisi tahta geçirilir. (Sayfa : 169)

Türkiye'de idarenin intizam ve yeknesaklığını idame ettiren çok faydalı ve seyyal bir teamül daha vardır. Bu da küçük memurların bulundukları yerde bırakılarak terfi ettirilmelerine azamî itina gösterilmesi teamülüdür. Bu sayede çalıştıkları iş sahasında uzun senelerin verdiği bilgi ve tecrübeye sahip olan bu küçük memurlar, vezirleri karşılaşacakları her mesele hakkında en sıhhatlı bilgileri vererek aydınlatmak ehliyetini haiz olurlar. (Sayfa : 186)

Devlet hizmetlerinin ifasındaki mükemmeliyet bakımından Babıâli ile kıyaslanabilecek hiçbir hıristiyan devlet yoktur. Türkiye'de her iş büyük bir itina ve ihtimamla yapılır. En basit bir yazışmada bile

kullanılan her kelime üzerinde durulur ve milletin menfaatına en uygun olan kelimeler tercih edilir.

Babıâli'de, tarihi bilinmek şartıyla, en eski devirlere ait vesikaları bile bulmak kolayca kâbilidir. O kadar ki arzu ettiğiniz takdirde şu veya bu zamanda gönderilmiş emirnamelerin, eski kararların ve talimatnamelerin suretleri derhal çıkarılıp size verilebilir.

1755 teki yangına rağmen gerek dahilî ve gerek haricî umura mütedair evrak arşivindeki intizam, mükemmeliyet ve büyüklüğe dünyanın başka hiçbir arşivinde rastlamaya imkân yoktur. Bu yangında kaybolan evrakı yeniden tanzim edebilmek için muazzam çalışma ve gayretler gösterilmiştir. İmparatorluğun bütün vilayetlerinden evrakın kopyaları getirtilerek eksikler tamamlanmıştır. Aranan her evrakın kolaylıkla bulunabilmesini temin etmek üzere muhtelif kütükler tertip ve tanzim edilmiştir. (Sayfa : 189)

Elçilere Yapılan Muamele

Bir elçiye Türk topraklarına ayak basar basmaz istikbal eden vazifeli memur tarafından «Zat-ı Şahanenin Misafiri» ünvanı verilir. Elçiye bu şekilde muamele edilmesi, bunun bir Türk geleneği olmasından veya çok eski devirlerden kalma umumî bir misafirperverlikten ileri gelebileceği gibi, elçiye duyulan hürmetten yahut Sultan'ın kudret ve azametini göstermek arzusundan da doğabilir. Saiki ne olursa olsun, Türkiye'ye geldiği andan başlıyarak bütün ikameti müddetince elçinin her türlü ihtiyacı-

nın Bâbıâli tarafından karşılandığı yahut ona oldukça mühim bir nakdî tahsisat bağlandığı muhakkaktır. (. . .)

. . . İstanbul'a vusulünde vezir tarafından tebrik ve tâzim edilen elçi daha sonra emrine verilen ve kendisine pek bayağıca dalkavukluklar yapan kalabalık bir rum ve ermeni gurubunun ziyaret, iltifat ve tabasbuslarına hedef olur. (Sayfa : 40)

Umumi Emniyet

İktidarın suistimâline, idarede görülen rüşvet ve diğer kusurlara rağmen Türkiye, tebaanın emniyetini vikaye etmek üzere alınan tedbirler ve zabıta bakımından nümune ittihaz edilecek mükemmeliyettedir. Yankesicilik, ev soymak veya yol kesmek gibi hâdiseler Türkiye'de meçhuldür. Harpte veya sulhta yollar hep ayni derecede ve evler kadar emniyetlidir. Bütün imparatorluğu tam bir emniyet içinde baştan başa dolaşmak daima kâbildir. Bilhassa hareketli ve işlek olan yollarda pek çok sayıda insan gidip gelmesine rağmen çok az veya hemen hemen hiç hâdise olmaması şayan-ı hayrettir. (Sayfa : 70)

Bununla beraber avamın suç işlemesini önliyen saik korkudan başka ve üstün bir saik olmak gerekir. Gerçekten bu kadar geniş ve baştan başa yollarla örtülmüş bir memlekette adam soymak veya öldürmek ve sonra da hiç bir beşerî teşkilâtın bulup çıkaramıyacağı ücra köşelere sığınmak çok kolaydır. Tanıdığım bir Fransızdan kıyafetini bile değiştirmeden tek başına yola koyulduğunu ve İran seferine gitmekte olan Türk ordusunun yanından geçerken

bile hiç bir sorgu ve suale maruz kalmadan, bir an bile tevakkuf ettirilmeden rahatça seyahat edebildiğini bizzat işittim.

İstanbul'da hırsızlık çok nadirdir. Bunun sebebi, Türklerin hırsızlığı insan tabiatına lâyık olmıyan aşağılık bir hareket saymaları olabileceği gibi pek de aşırı derecede sert olmıyan kanunlardan korkmaları da olabilir. Sebebi ne olursa olsun, İstanbul'da Türklerin hırsızlık veya yankesicilik yaptıkları hemen hemen hiç vâki değildir. İstanbul'da güvenilemiyecek olanlar yalnız Bulgarlardır. Çoğu hilekâr ve dolandırıcıdır. Bunlara rağmen yine de İstanbul'da evlerin kapısını kapamaya hiç lüzum görmeden tam bir emniyet içinde yaşamak mümkün olmaktadır.

Rumların bazan büyük çapta hırsızlıklar yaptıkları vâkidir. Ama asıl maharetleri, zekâları kadar faal ve hareketli parmakları sayesinde yaptıkları küçük yankesiciliktedir. Damla damla göl olur diyerek, umumiyetle pek ehemmiyet verilmiyen, verilse de arayıp bulmak zahmetine değmiyen ufak tefek şeyleri çalmakla yetinirler. (Sayfa : 72)

Türkiye'de Kadın

Sokakta bir kadına rastlıyan erkek, bakmak yasak edilmiş gibi başını çevirir. Türkler küstah bir kadından bir çeşit tiksinti ile kaçarlar. Böyle bir kadın onlarda sadece nefret uyandırır.

Bir Türk için hiddetlenip kadına el kaldırmak kadar ayıp bir şey yoktur. Böyle hiddetlendiği zaman kadının yanından çekilip gider. (Sayfa : 81)

Oyun ve Dans

Türkler oyun oynamayı çok istihkar ederler. Para kazanmak için oynıyan bir adam, yani kumarbaz onların nazarında hırsızdan da âdi bir mahlûktur. O kadar ki Türkiye'de kumarbazdan daha aşağı bir mahlûk tasavvur edilmez. Oynanan oyunlar sırf eğlence maksadıyla oynanan dama ve satrançtan ibarettir. (Sayfa : 113)

***

Yüksek, hatta orta tabakaya mensup Türkler dansı kendileri için insanlık şeref ve haysiyetlerini lekeliyen, insanın en bayağı ve iptidaî taraflarına hitap eden basit bir maharet telâkki ederler. Eski Romalılar gibi Türkler de dans etmek için deli yahut sarhoş olmak gerektiğine kânidirler. (Sayfa : 114)

***

Türklerin nazarında bu tip maharetler sadece kadınlara yaraşır. Onlar da dansı boş vakitlerinde ve bir ev eğlencesi olarak yaparlar. İşittiğime göre haremlerin çoğunda kadınlar iplik eğirmek ve nakış yapmakla vakit geçiriyorlar. (Sayfa : 117)

Rumların Hususiyetleri

Bugünkü Rumlar eski Greklere benziyorlar. Kendilerinin kuracağı bir cumhuriyetin şan, şeref ve menfaatlerini müştereken müdafaa etmeğe, yahut

da kendi soylarından gelen bir kıralın buyruğu altına girmeğe imkân vermiyecek kadar birbirlerine karşı sadakatsız, entrikacı, mağrur, hilekâr ve intikamcıdırlar. Rumlar, ihtilâçlı mizaçlarının her an indifaya hazır taşkınlıklarını baskı altında tutacak, ihtiraslarının şiddetini yatıştıracak kadar sert ve içtimaî faziletlere uymalarını temin etmek yerine itaati ve uslu durmalarını emredecek ölçüde sıkı bir yabancı idare altında bulunmadıkça sakin yaşıyamıyacak kadar endişeli ve rahatsız bir ruh yapısına sahiptirler. (Sayfa : 136)

*
* *

Dinî rütbeler dört Patriklik ve 120 metropolitlikten ibarettir. Sivil rütbeler de iki prenslik yani Eflâk ve Buğdan Voyvodalığı ile oldukça mühim bir vazife olan Bâbıâli Tercümanlığın (Drogman) dan ibarettir. Tercümanlığın başında daima bir Rum bulunur ve bütün haricî işler onun elinden geçer. Türkler bu çeşit şerefleri Rumlardan almamaya itina ediyorlar. Bu da itibarlı olanların kötü yollara sapmadan bol ve emin kazançlar sağlamalarını temin etmektedir.

Rumların arasında yaşayıp, bu dinî ve sivil rütbeleri elde etmek için başvurdukları girift entrikaları, bitip tükenmiyen desiseleri müşahede eden bir kimse kendini Peloponez Cumhuriyetlerinin en kötülerinden birinin hakikî bir nümunesi karşısında sanır ve Rumların kendi imparatorları idaresinde iken, yani Konstantin'den Paleologların sonuncusuna kadarki devre boyunca yaptıkları bayağıca desiselerinin mükemmel bir tablosunu aynen bulduğuna şaşardı. (Sayfa : 137)

LETTRES Du MARECHAL DE MOLTKE SUR L'ORİENT
Fr. ya çeviren: Alfred Marchant.
Paris, 1841.

Evli Kadın

... İtiraf etmeliyiz ki bizde bir genç kız nişanlılıktan evliliğe geçmekle bir derece daha itibardan düşer. Çünkü zenneperest erkeklerin âşıkâne iltifatları pek tabii ki bütün ömür boyu süremez. Şarkta ise evlilik kadını yüceltir. Erkeğe tâbi olmakla beraber ev içindeki hizmetçilerin, uşakların, kız ve erkek çocukların tek hâkimi kadındır. (Sayfa : 36)

Kölelerin Durumu

... Şarktaki kölelik mevzuubahs olduğu zaman hemen daima bir Türk kölesiyle Batı Hint adalarındaki zenci kölesi arasında mevcut olan muazzam fark unutulur. O kadar ki Şarktaki köleliğe bizim anladığımız mânada kölelik demek bile yanlıştır. «Abd» köleden ziyade «hizmet eden» mânasına gelir. Nitekim Allah'a hizmet eden mânasına gelen Abd-Allah adında da bu açıkça görülüyor. Satın alınmış bir türk kölesi para ile çalıştırılan bir hizmetçiden daha rahat bir hayat yaşamaktadır. Zira köle bir mülkiyet, hem de pahalı bir mülkiyet olduğu için efendisi ona itina ile muamele eder. Fazla

iş yükliyerek ölümüne sebep olmaktan çekindiği gibi hastalandığı zaman da büyük ihtimam gösterirler. (. . .)

. . . Hâsılı Türklerin âdil, hayırhah ve müsamahakâr oldukları inkâr edilemez. (. . .)

. . . Türkiye'de kölelerin hürriyetsizliği, Prusya'da son yıllara kadar mevcut olan ve belli bir kültür seviyesiyle sıkı sıkıya ilgili olan (Glebae Adscripti) denilen kölelerin mevkiinden daha ağır değildir. Netice itibariyle kölelerin durumu toprağa bağlı kölelerin durumundan çok daha iyidir.

Bir Avrupa devleti Şarktaki bütün kölelerin kurtulmasını temin etse köleler buna pek memnun olmazlardı. Çocukluğundan beri efendisinin evine alınmış olan köle ailenin bir üyesi haline gelmiştir. Ailenin çocukları ile ev işlerini nasıl paylaşırsa yemekleri de öyle paylaşır.

. . . Köle sonunda hemen daima azad edilmekte ve hatta azadla birlikte kendisine hayatı boyunca faydalanabileceği bir varidat kaynağı bile bahşedilmektedir. (Sayfa : 37)

Türklerin Yabancılara Bakışı

. . . Türkler uzun zaman Avrupalı olarak yalnız serserileri tanıdılar. Bu sebepten Batılılar hakkında, Beyoğlu ve Galata'ya gelip zabıta yokluğundan bilistifade buraları arz-ı mev'udları haline getiren her çeşitten sayısız maceraperestler tarafından da devamlı olarak teyid edilen menfî bir kanaat edinmişlerdir. (. . .) (Sayfa : 381)

. . . Yabancıların Türkiye'ye akını o kadar bü-

yük ölçüdedir ki Sultan kendi hükümet merkezinde bile mutlak hâkim olmaktan çıkmıştır. Avrupalılar yerli kanunlara tâbi değildirler. Elçiliklerin himayesi altındadırlar. Âdi suçlar işledikleri zaman bile cezalandırılamaz, sadece hapsedilebilirler. Ancak elçileri talep eder etmez tahliye edilirler. Aksi halde siyasî münasebetlerin kesilmesi, filo göndermek, bonbardıman etmek gibi tehditlere maruz kalınır. Elçiliklerin adlî teşkilatları olmadığı için suçlu sürgün edilmekle yetinilir. O da ilk fırsatta geri dönerek Türk makamlarının gözü önünde, meydan okurcasına serbestçe dolaşır durur. (. . .)

SOUVENİRS ANECDOTİQUES
SUR LA TURQUİE (1820 - 1870)
Yazan: WANDA. Paris, 1884.

Türk Köylüsü

Türkiye'de kaldığım uzun seneler zarfında memleket içinde yaptığım sayısız seyahatler neticesinde şuna kâni oldum ki Türk köylüsü doğuştan sahip olduğu liyakat ve zekâ itibariyle Fransız veya Polonya köylüsünden çok üstündür. Türk köylüsündeki öğrenme iştiyakı onlardakinin çok fevkindedir. Hıristiyan köylüleri arasında bulunduğu zaman Türk köylüsü, tâbileri arasında bulunan bir asılzadeymiş gibi görünür. (. . .) (Sayfa : 60)

Halkın Gayretliliği

. . . Bir ay sonra Sultan Avrupa yakasında üçyüz bin, Asya tarafında da 200.000 kişilik bir orduyu teşkile muvaffak olmuştu. Atlar, silâhlar, savaş malzemesi sanki kendiliğindenmiş gibi şaşılacak bir sür'atle temin edilmişti. Bu devirde Türkiye'nin askerî levazım teşkilâtı ve tren nakliyesi imkânları olmadığı halde ordunun iaşe ve ibatesini gereği gibi temin etmekte hiçbir güçlüğe maruz kalınmamıştı. Hiçbir rapor, hiç bir talep ifa edilmeden kalmamış, kararlar sür'atle verilerek cevaplar vaktinde yetiştirilmişti. (. . .) (Sayfa : 63)

Hıristiyan Tebaa

... Müslümanlarla Hıristiyanlar çok iyi geçinmekte, hattâ aralarında evlendikleri de çok sık görülen bir vakıadır.

... Hıristiyanlar da, ya yaptıkları hizmetler karşılığında Padişah'ın bahşettiği bir imtiyaz olarak yahut da Müslümanlardan mürekkep olan eşraf heyetlerinin tensip ve tanzim ettikleri bir mazbata gereğince «Ağa» ve «Bey» ünvanlarını da alabilmektedirler. (Sayfa 108)

*
* *

... Fethin şanlı devrindenberi uyanık ve faal bir ırk olan Türk ırkı, İmparatorluğun hâkimi sıfatıyla idare prensibi olarak zabıta, dahilî idare ve maliye'de yalnız doğuştan Türk olanların çalıştırılması esasını benimsemiştir. Ordu ve hariciyede ise Türklerle birlikte mühtediler de çalıştırılmaktadır.

... Türkler, İmparatorluğun şeref ve tealisi için hayat ve zekâlarını verenleri mükâfatlandırdıkları gibi vazifelerini yapmıyanları da cezalandırmaktan geri kalmazlar.

Türkler çok kere tavizler vermek zorunda kalan, hile ve desiseye müstenid diplomasiyi kendi fatihlik ve efendilik liyakatlerine yakıştırmazlar. Açıkça ve samimiyetle ortaya çıkmayı sever, fakat küçümsenmeye de asla razı olamazlar. Kökü çok eskilere uzanan bu hususiyetlerdir ki Halife Sultanların İmparatorluğunu şan ve kudretin zirvesine eriştirmiştir. (...) (Sayfa : 126)

Gizli Polis

Türkleri uykudan, daha doğrusu siyasî uyuşukluktan uyandıran Prens Mençikof'un sefirliği olmuştur. (...)

... Türkiye'nin gizli polis teşkilâtı yoktu. (...)

... İngiliz elçisi Lord Redcliffe bu eksiği gidermeyi üzerine alarak, hükûmet makinasının en zarurî çarklarından biri olan bu teşkilâtı kurmaya çok çalıştı.

Teşkilâtın müdürlük ve memuriyetleri için müslüman Türkler arandı. Koskoca İstanbul'da bu işlerle uğraşmayı kabul eden kâfi miktarda adam bulunamadı. Herkesin verdiği cevap aşağı yukarı şuydu: «Kur'an-ı Kerim ve karakterimizin doğruluğu bizim casusluk yapmamıza cevaz vermez. Biz kendi haremlerimizdeki hususi hayatımıza hürmet edilmesini istediğimiz gibi gâvurların da hususî hayatlarına hürmet ederiz. Kendi evlerinin dört duvarı arasında istediklerini konuşabilir, İslâma hatta Halife'ye hücûm edebilirler. Ama silâhları sopadan ibaret de olsa evlerinin eşiğini aşıp müesses nizama karşı gelmeye kalkarlarsa o zaman nizamı tesis vazifemizi ifadan geri kalmayız.» (...)

... Bu şahsın çekilmesinden sonra, Türkler yerine geçmeyi kabul etmedikleri için gizli polis teşkilâtı uzun müddet başsız kalmıştır. (Sayfa : 151)

Türklerdeki Yabancı Nefretinin Asılsızlığı

İslam Peygamberi, düşmanın mukavemeti kırılıncaya kadar hiç merhamet gözetmeden savaşa de-

vam etmeyi telkin ve kendisi de bizzat tatbik etmiştir. Ancak düşman aman deyince de kılıcı kına sokmayı emretmiştir. Teslim olmuş halkları, mâzinin intikamını almaya tevessül etmeden, alçaltıcı hakaret ve lüzumsuz cebirlerle tahrik ve tâciz etmeden sulh içinde yaşamak ve himaye etmek lâzımdır.

Fethedilen bir bölgenin halkı Devletin müdafaa ve muhafazası için gerekli ve mümkün olanı yapacak, vergisini ödeyecek ve böylece zararlı ve düşman olacak yerde faydalı ve dost olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in hükmü böyledir. Bu hükümler yanlış tefsir edilerek din maskesi altında birçok cinayet ve suistimaller yapılmıştır. Ama şunu tekrar etmek isterim ki başka dinden olanları küçümseme ve onlara husumet duymak ne hüküm olarak Kur'an-ı Kerim'de vardır, ne de fiilen, Yahudi ve hatta bir dereceye kadar Hıristiyan memleketlerinde olduğu gibi bir tatbikat imkânı bulabilmiştir. (. . .) (Sayfa : 279)

***

Bu nefret ve küçümseme batı diplomasisinin Türkiye ve Türkler üzerinde yaptığı ve imparatorluğun gelişmekte olduğu kudret ve azamet devirlerinde Avrupa'nın uğradığı mağlubiyetlerin bir çeşit intikamı gibi telâkki edebileceğimiz baskısından doğmaktadır.

. . . Arkasından da bu zengin ve güzel memleketin üzerine yırtıcı hayvanlar gibi çullanan istismarcı iş adamları sökün ettiler. Yanlış olarak taassuba isnad edilen düşmanlık duygularının uyanmasına başlıca sebep bunlardır. Zira küstahça iddia ve teşebbüslerinin muvaffakiyetini temin etmek için hi-

le, desise ve küstahlıktan başka bir silah kullanmadılar. Davaları haklı veya haksız olsun, diplomasi de bir çeşit ihtiyat kuvveti olarak daima onlara yardıma hazır bir vaziyette idi. Yabancı, işleri ne kadar hileli olursa olsun davasını daima kazanıyor, buna mukabil Türk her zaman ve haksızcasına kaybediyordu. Güttüğü davalarda da parasından, hürriyetinden, sıhhatından ve hatta bazen canından bile oluyordu. Çünkü Bâbıâli yabancılara inkıyad ediyor, ve haklıyı müdafaa etmek için kaldırılması veya hafifletilmesi gereken dış baskıya mukavemete cesaret edemiyordu. (Sayfa : 282)

*
* *

... Konsolosluk memurlarının, pasaportlar üzerinden aldıkları resimlerle konsolosluğa bağlı diğer gelirlerden başka bir gelir veya maaşları yoktur. Ama bu yollarla elde ettikleri gelirler konsolosluk masraflarını, millî bayraklarını asmak için yükselttikleri gonder masraflarını ve Türklere ait olan ve olması gereken her türlü işe müdahale hak ve imtiyazını kendilerine bahşeden gerçek bir tılsım mahiyetindeki kasketlerinin yaldızlı şeritlerini almak için yaptıkları harcamaları karşılamaya yetiyordu.

Memleketi Müslüman makamlar idare ediyor, hıristiyan konsolosluklar da istedikleri gibi istismar ediyorlardı.

Bir konsolosluk memuru bir Avrupa ticarethanesi tarafından Türkiye'de buğday veya başka bir mahsul satın almakla görevlendirildiği zaman, yanına kavası da alıp ata binerek mustahsilin yanına gider ve ona kendi arzu ettiği fiatı, Padişah'la İngiltere kraliçesinin kararlaştırdıkları tarife fiatı di-

ye yutturmaya çalışır. Hemen pey akçesini tediye eder ve daima müslümanlardan mürekkep olan maiyyetini de mukavele şahidi tutardı. Satıcı, konsolos memurunun başına açması muhtemel belalardan korkarak her şeye rıza gösterir. Böylece Konsolosluk, malını en uygun şartlarda mübayaa etmiş olur.

Limanda hamulesini bekliyen bir gemiyi yüklemek icap ettiği zaman konsolos yükü taşımak üzere araba, at ve develer celbettirir, iş bittikten sonra da kendi keyfince ücret öderdi. Bu ticarî muameleler konsolosluklara büyük gelirler temin etmekte, buna karşılık memleket ahalisi için sayısız sıkıntı, ıstırap ve kayıplara yol açmaktaydı. Hiçbir müslüman memur da, mevkiinden olmak hattâ bazen daha büyük cezalara çarpılmak korkusuyla, bu muamelelere müdahele etmeye ve kendi vatandaşlarını korumaya cesaret edemiyordu. Zira elçiliklerin kendi memurlarını korumak için ellerinden geleni yapmaktan çekinmiyeceklerini biliyorlardı. Lord Redcliffe bu suistimalleri inkâr etmiyordu. Bunları haksız buluyor, hattâ takbih ediyordu. Ama barbar ve fanatik Türklere hak verilebileceğini, medenî Avrupa'nın iradesine karşı gelmelerine müsaade edilebileceğini de kabul edemiyordu! Onlar yabancı temsilcileri inkıyad ve ittiba etmeliydiler!

Konsoloslar kendi tebaa veya mahmii olup Türk makamları tarafından suç üstü yakalanarak tevkifine karar verilmiş olan hırsız ve eşkıyayı serbest bırakır, buna mukabil suçsuzları hapsederler.

İşlerini aksatan veya itibarlarının sarsılmasına sebep olan Türk memurlarını, Elçiliklerinin nüfuzundan istifade ederek yerlerinden attırıyorlardı. Kısacası memleketi tağşiş etmek kendi haklarıymış gibi

davranıyorlardı. Konsolosların himayesi altında bulunanlar, Avrupa'nın dört bucağından kalkıp servet elde etmek üzere Türkiye'ye gelmiş bir yığın maceracıdan ibaretti. Ortaçağ simyacılarından daha zeki ve becerikli olan bu maceracılar hakikî felsefî taşı (*) nihayet Türkiye'de keşfetmiş bulunuyorlardı. Sırtını kuvvete dayamış bulunan bu haris ve kaygısız adamlar, Türk saffet, mahçubiyet ve tevekkülünü işletilmesi gereken zengin bir maden ocağı telâkki ediyorlardı. (Sayfa : 284)

... Avrupalıların, Tanzimat'ın ilk yıllarında da sık sık belirmekte devam eden bu hareket tarzları Türklerde, kendilerine karşı sadece haksızlıkları ile tezahür eden bir medeniyete itimad ve sempati duygularının uyanmasına imkân veremezdi. Türklerin Avrupa'ya kin ve husumetlerinin hakikî sebebi de dinî taassuptan çok bu noktada aranmalıdır. (Sayfa : 295)

(*) Bitip tükenmez bir istismar hazinesi mânasında

NOUVELLE GEOGRAPHİE UNİVERSELLE, La Terre et Les Hommes
Yazan: Elisée RECLUS - 1884
Cilt IX, Küçük Asya.

Anadolu Türklerinin Irkî Hususiyetleri

Hakikî Türkler, yani Türkmen soyundan gelen ve İslâmiyeti kabul ederek yerleşik hayata geçmiş bulunan Türkler kendilerini Avrupa Türkiyesinden çok Anadolu'da rahat hissetmektedirler. Türklerin ciltleri esmer, gözleri siyah, saçları koyu renkli, elmacık kemikleri hafifçe çıkık, fizikî yapıları çok kuvvetli fakat sâkin ve temkinli olup giydikleri elbiselerin çok geniş olması sebebiyle yürüyüş ve hareketleri ağır ve ciddidîr. İranlılarda görülen şıklık ve çabukluğa Türklerde rastlanmaz. Türkler arasında zayıf ve hastalıklılara nadiren rastlanır. Kanaatkâr ve sade bir hayat sürmek onları böyle sıhhatli tutmaktadır. Başlarının arka tarafı yassıdır. Bunun da sebebi beşikte yatırılma tarzıdır. Rum, Bulgar, Arnavut vs. gibi birçok yabancının bulunduğu Avrupa yakasına nisbetle daha çok kendi yurtları saydıkları Anadolu yakasında bulunan Osmanlılarda da ayni hususiyetleri müşahede ederiz. İktidarı elde tutmanın karakterini bozamadığı, baskının alçaltmaya muktedir olamadığı Türk, hususiyetlerinin heyeti umumiyesi itibariyle en hoşa giden insan tiple-

rinden biridir. Hiçbir zaman aldatmaz. Namuslu, iffetli ve doğru sözlüdür. Hattâ bu sebepten komşuları olan Rumlar, Suriyeliler, İranlılar onlara acır ve alay ederler. Yakınlarına çok bağlı olan Türk, elinde bulunan herşeyi onlarla paylaşır, karşılığında da hiçbir şey talep etmez. Ne denirse densin bahşiş te Şark'ta kalabalık ve kozmopolit bazı şehirler dışında Avrupa'dakinden çok daha azdır. En şüpheli ve kuruntuları da dahil hiçbir seyyah varmıdır ki Türk köylülerinin samimî ve hasbî kabulüne mazhar olmuş bulunmasın. Yabancı görünür görünmez, onu kabul etmek mevkiinde olan aile reisi derhal yanına gelerek nazikâne ve mütebessim bir eda ile selâmlar, atından inmesine yardım eder, evin şeref köşesine koyduğu en kıymetli halıya oturtur ve hizmet edebilmiş olmanın huzur ve şevki içinde yemeğini hazırlamaya başlar. Hürmetkâr fakat kendi kendine saygı duyan, şahsiyet sahibi bir adam olarak asilâne hareket eden Türk, mutlak bir müsamaha duygusu içinde, bazı sorular sorarak iranlının yaptığı gibi dinî münakaşalara girmekten içtinap eder. Kendi imanı ona yetmekte, misafirinin mânevi sırları üzerinde tahkikat yapmayı da edep dışı telâkki etmektedir.

Türk, aile içinde âdil ve müşfiktir. Kur'an-ı Kerim'in müsaade etmesine ve paşaların da bu müsaadeyi kullanmalarına rağmen Asya Osmanlıları arasında taaddüdü zevcat taammüm etmemiştir. O kadar ki taaddüdü zevcata hiç rastlanmıyan Foça gibi şehirler eksik değildir. Vakıa Türklerin köylerde ve bazı sınaî şehirlerde işgücünü arttırmak maksadiyle ikinci def'a evlendikleri de görülmektedir. Ama karısının sayısı bir veya birden fazla da olsa, Türk umumiyetle aile ve izdivaç bağlarına Avrupa-

lılardan çok daha hürmetkârdır. Öteden beri söylene gelenlere rağmen Osmanlı müslümanları arasında kadının mevkii Avrupa Hıristiyanlarındakinden daha düşük değildir. Evin içinde mutlak hâkim olan kadın daima müşfik ve mültefit bir muamele görmektedir. Çocuklar pek küçük yaşta da olsalar hukuken büyüklerle eşit sayılır ve yaşlarından beklenmiyen bir ciddiyetle büyüklerin konuşmalarına katılırlar. Ama oyun saati gelince de koşmak, sıçramak ve çeşitli oyunlar oynamakta Avrupa çocuklarından hiç de geri kalmazlar. Türklerdeki fıtrî iyilik tesir sahasını hayvanlara kadar teşmil etmekte; ve meselâ birçok bölgelerde eşeklere haftada iki gün dinlenme izni verilmektedir. Bir çınar dalına yahud evin damına tünemiş leyleğin yuvası da mes'ud bir aile manzarası arz etmektedir. Türklerle Rumların karışık olarak bulundukları köylerde bir evin hangi tarafa ait olduğunu anlamak için eve girmeye lüzum yoktur; Leyleğin damına yuva yaptığı ev Türk evidir. (Sayfa : 543)

Türk Halkının Çektiği Müşkilât

Devlet memurlarının büyük çoğunluğunun da mensup olduğu hâkim ırkı teşkil etmelerine rağmen Türkler İmparatorluğun diğer unsurlarından daha az sefalet çekmiyorlar. Üstelik elçiliklerde de onları müdafaa edecek kimse yoktur. Vergi mukataası umumiyetle Ermenilere verilmektedir. Bu suretle memleketin en ağır zulüm ve baskı gurubu haline gelen bu Ermeniler, sayısız mükellefiyetler altında inliyen fakir Osmanlıları daha da güç duruma dü-

sürmüşlerdir. Köylüler, köylerinden geçen memur ve askerlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılıksız olarak temine mecburdurlar. Bu mecburiyet intizamlı bir soygun haline gelmekte ve köylüleri daha da fakirleştirmektedir.

Bu sebepten memur veya askerlerin geleceğine dair şayialar ortaya atılınca, köylüler evlerini terkederek ormana, yahut dağdaki mağaralarına kaçmaktadırlar. Padişah, İmparatorluk halkları arasındaki muvazeneyi kendi ırkı aleyhine değiştirmek istiyormuşçasına askerlik yükünü yalnız Türklere yüklemektedir. Aile bağları bu kadar kuvvetli olan bir halk bu kan vergisini pek iyi karşılamamaktadır. Fetih devirlerinde Türkler aile ve cemaat halinde yer değiştirirler; ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar, hemşireler savaş meydanlarına kadar muhariplerle birlikte gelirlerdi. Bu suretle galibiyet veya mağlubiyeti hepsi ayni ölçüde paylaşırdı.

Şimdi ise askerlik gençleri, Batı Avrupa'da olduğu gibi birkaç ay veya sene için değil, daha uzun bir zaman için hatta ekseriya bütün hayatı süresince ailelerinden ayırmaktadır. Askere çağrılan gençler, zeybek bile olsalar, bu çağrıyı eskisi gibi ziyafet ve eğlencelerle kutlamıyorlar. Askere götürmek üzere jandarmalar geldikleri zaman hemen hepsi iki veya üç senelik evli olan bu asker namzedleri geride ana ve babalarından başka karı ve çocuklarını da bırakmak zorunda kalıyorlar. Böylece bütün aile bağları birden kesilmiş oluyor. İşte bu sebepten ruhî salabet ve metanetleri ne kadar yüksek olursa olsun, askere kaçınılmaz bir kader hükmüne uyarcasına giderler.

İzmir demiryolu hattının girebildiği Batı Ana-

dolu bölgelerinde askere götürülenler kalabalık guruplar halinde trenle nakledilirler. Tren her istasyonda durarak asker almakta ve böylece kalabalıklaşan bir hamule ile yoluna devam etmektedir. Anne, zevce ve hemşirelerden müteşekkil kalabalıklar son bir sarılma, son bir el sıkışma için tren kapısında bekleşirler.

Tren, hıçkırıklar ve göz yaşları arasında hareket ettiği zaman bu mahzun insanlar ellerindeki çiçek ve zeytin dallarını uzatmaya çalıştıkları sevgililerinin gittikçe silikleşen yüzlerini son bir kere daha görebilmek için trenle birlikte ümitsizce koşar dururlar.

Daimî tehdidi altında bulundukları askerlik yükü ile ezilmiş bulunan Türkler, durumlarını daha da ağırlaştırmaktan başka bir şeye yaramıyan tevekkülleri yüzünden çok daha girgin ve işgüzar bir kavmin rekabetinden doğan büyük bir tehlike karşısında bulunuyorlar. Bu kavim Rum halkıdır. Türkler, izlerini Girit ve Sakızda müşahede edilen tenkil savaşlarının intikamını muslihane görünüşlü ticarî muamele ve münasebetlerle almaya çalışan Rumlara karşı mücadele edemiyorlar. Çünkü Türkler mücadelede eşit imkânlara sahip değildirler. Büyük çoğunluğu ana dilinden başka dil bilmez. Halbuki Rumlar birkaç dil bilir. Türkler çok kere mahir ve hilekâr düşmanları karşısında cehalet ve saffet içindedirler. Türk asla tenbel değildir, ama aceleciliği de sevmez. «Acelecilik şeytanî, sabır rahmanîdir.» derler. Türk, keyif dediği ve ne istemek ne de düşünmek zahmetine girmeden bir bitki âsudeliği ile yarı uyur vaziyette geçirdiği dinlenme saatini asla feda etmez.

Ama rakibi daima uyanık ve azimli bir halde, dinlenme saatlerini bile harcamaz.

Meziyetleri bile Türkün aleyhine neticelere müncer olmaktadır: Namuslu, sözüne sadık olan Türk borcundan kurtulmak için hayatının sonuna kadar çalışmaktan kaçınmamakta, bu sebepten tüccar da hayatı boyunca onu istismar etmesine yarıyacak vâdeli ve büyük yekûnlara bâliğ olan borçlar vererek bu namuskârlığından istifadeyi ihmal etmemektedir. Anadolu'da ticaret prensibi şudur: «Servetini kaybetmek istemiyorsan hıristiyana sahip olduğu malın onda birinden fazla borç verme. Ama bir müslümana vereceksen korkmadan on mislini de verebilirsin.» Bu suretle güçlük çekmeden borçlanan Türkün kendine ait bir şeyi çoktur. Çalışma mahsûlünün tamamını mukrize verir. Halıları, erzakı, hayvanları, hatta toprağı sıra ile yabancıların eline geçmektedir. Nitekim, saraçlık ve dokumacılık hariç hemen hemen bütün mahallî sanayi kolları yabancıların eline geçmiştir. Deniz Ticaretiyle sanayiden kovulmuş olan Türk bu suretle kıyı bölgelerinden yavaş yavaş içerilere sürülmüştür. Böylece tekrar eski zamanların göçebe hayatına itilmiş bulunan Türke, bir çeşit kendi toprağında ücretli amele vaziyeti ifade eden ziraatten başka bir faaliyet sahası bırakılmamıştır. Çok geçmeden bundan da mahrum edilerek kervancılık ve hayvancılıkla yetinmek zorunda kalacaktır.

Turan Irkı

İnsanlığın büyük laboratuvarında hiçbir şey

kaybolmaz. Bütün ırkların hususiyetlerine ait kalıntılara Küçük Asya'da ve onun Avrupa medeniyeti üzerinde icra ettiği tesirlerde rastlamak kabildir. Turanî denilen ve Arîlere mensup milletlerden aşağı farzedilen kuzeyli kavimler medeniyetin yaratılmasında diğer ırklardan daha az yaratıcı olmamışlardır. Demir ve diğer madenleri işlemeği diğer milletlere öğreten onlardır. Ehil hayvanların büyük çoğunluğunu da onlara borçluyuz. Zoologların ehil hayvanların menşeini aradıkları yerler Turanîlerin en eski vatanlarıdır. Köpeğin, öküzün, koyun, keçi ve domuzun, hatta belki de devenin ilk vahşî atalarının yaşadıkları yerler Dicle ve Fırat Vâdisi, Ararat etekleri, İran ve Kafkas yaylalarıdır. Atın en eski iki cinsinden biri «Aryen» ise, diğeri de «Mongol» yahut «Turanî»dir. Ekilen nebatların büyük çoğunluğu, zeytin, erik, badem, üzüm ve belki de şeftalinin, keten, bakla, nohut, buğday, arpa ve yulafın kaynakları çok muhtemelen Orta Asyadır. Eğer durum gerçekten böyle ise muasır insanın menşeinin Orta Asya'da olduğu iddiası haklı değil midir? (Sayfa: 8)

LE DROİT DU CROİSSANT adlı Kitabında Hans BARTH'ın naklettiği muhtelif müşahedeler. Paris 1898

Ermeni Meslesinin İçyüzü

Ermeni meselesi Avrupa tarafından ortaya konmadan önce mevcut değildi. Son yıllarda bile, büyük katliâmlar ortaya çıkıncaya kadar Ermeni halkının büyük çoğunluğu Türk idaresinden kurtulmak gibi bir arzuya sahip değildir. (Sayfa: 5)

Dr. LEPSİUS

23 Aralık 1893 te, yani henüz sükûnetin hüküm sürdüğü bir devirde, Ermenistan'da misyonerlik yapmış olan Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin'in Boston Misyonerlik Teşkilâtı yayın organı olan «Congregotionalist» mecmuasında neşrettiği ve bir ihtar mahiyeti taşıyan makalesinden bazı pasajları okuyalım. Namuslu bir adam olan yazar, bize doğacak hâdiseleri haber veren şu başlığı koymaktadır: «Ermenistan'da tehlikeli bir kaynaşma.»

Türk İmparatorluğunun bazı yerlerindeki hıristiyan halkla birlikte misyonerlik faaliyeti de Ermeni ihtilâlci teşkilâtının propagandasından şikâyetçidir. Bu, tam şarkkârî bir sahtekârlık, desise ve kurnazlıkla idare edilen gizli bir cemiyettir. Adı «Hınçak»tır. Ateşli ve kurnaz bir ermeni ihtilâlcisi bana, yabancı bir devletin Küçük Asya'ya girerek memleketi kolaylıkla ele geçirebilmesini kuvvetle ümit ettiğini söyledi. Bunun nasıl mümkün olacağı-

nı sorduğum zaman şu cevabı verdi: «Hınçak komiteleri teşkilâtı bütün memlekete yayılmıştır. Türklerle Kürtleri öldürmek, evlerini yakmak ve sonra da dağa çekilmek için fırsat beklemektedirler. Buna kızarak müslümanlar da Ermenilere saldıracak ve neticede öyle bir vahşî katliâm başlıyacak ki İnsanlık ve Hıristiyan medeniyeti adına hareket eden bir yabancı devlet memleketi işgal edebilecektir.» Bu projeyi çok canavarca bulduğumu söylediğim zaman sükûnetle şu cevabı verdi: «Bu, size böyle görünebilir. Ama biz Ermeniler istiklâlimizi ele geçirmek azim ve kararındayız. Avrupa nasıl Balkanlardaki tedhişlerden merhamete gelerek Bulgaristana istiklâli verdiyse, aynı şekilde bizim çığlıklarımıza, boğazlanan milyonlarca kadın ve çocuklarımızın kanlarından yükselen çığlıklarımıza da kulak verecektir!»

Ona böyle bir projenin «Ermeni» adını bütün medenî dünyanın nazarında kirleteceğini anlatmaya uğraştım durdum. Şu cevabı vermekle iktifa etti: «Ümitsiziz, bunu yapacağız». Ama halkınız yabancı himayesi istemiyor, bütün kusurlarıyla birlikte Türkiye'yi tercih ediyor. Nitekim Ermenilerin Türk hududu dışında göç edebileceği geniş ve müsait yerler mevcut olduğu halde asırlardan beri göç etmediği bir vakıa değil midir? Eğer halkınız başka bir devleti tercih etseydi bugün Türkiye'de bir tek Ermeni ailesi kalmazdı, dedim. Buna karşılık da «Doğrudur, ve zaten bu derece düşüncesiz hareket ettiği içindir ki aptallığının cezasına da katlanacaktır» cevabını verdi.

Aynı düşüncede olan daha birçok Ermeni ile konuştum. Hiçbiri de ihtilâl cemiyetine mensup oldu-

ğunu itiraf etmedi. Ama yangın ve cinayetler tertibi ile uğraşan bir cemiyet için bu sır vermeme kadar tabiî bir şey olamazdı. Türkiye'de bu ihtilâl komitesinin gayesi Türkleri misyonerlere ve protestan Ermenilere karşı kışkırtmaktır. Merzifon hâdiselerinin mes'ulü bu komitedir. Üyelerinin hepsi de zalim, merhametsiz ve alçak insanlardır. Bizzat kendi öz soydaşlarının başına belâ olmakta, soymakta, ölümle tehdit ve ekseriya da fiilen öldürmektedirler.

Benim burada yazdıklarım Hınçak Komitesinin plânladığı tedhişlerden sadece bir kaçından ibarettir. Amerikalı ve yabancı bütün misyonerlerle Protestan Ermeniler bu komitenin şenaat ve melânetini anlatmalıdırlar. Ermenilerin samimî dostu olarak bu korkunç hareketi tasvip etmediğimizi açıkça belirtmeliyiz. Birçok Ermeninin yanlış bir vatanperverlik hissiyle yahut da komitenin hakikî gayesini bilmediği için komite ile işbirliği yapmasına rağmen, kilise ve okulların irşad faaliyetlerinin mukadder olarak harabiyetine müncer olacak bir harekete gösterilecek her türlü müsamahaya karşı sesimizi yükseltmeliyiz. Bütün misyonerler Hınçak komitesinin üyeleri ile temas etmekten yahut da onların işine yarıyacak münasebetler kurmaktan kat'iyyen kaçınmalıdırlar. (Sayfa: 30)

Lexington. 28 Aralık 1893.
Cyrus HAMLİN

Bir Ermeni Vesikası

İhtilâl komitesinin taraftarlarıyla birlikte silâhlı bir ayaklanma yapmak üzere bulunduğunu biz

uyuyan diplomasiden değil, bir Ermeni ihtilâl organı olan «Haik»in 1 - Eylûl - 1898 tarihli nüshasından öğreniyoruz.

Sözde «Ermenistan facialarıǃ»nın ortaya çıkmasından üç hafta evvel ayni gazete şöyle yazıyordu: «Karışıklıklar önce İstanbul'da başlıyacak ve Ermeniler korkmadan silâha sarılacaklardır. Galeyana gelmiş kalabalık esasen korku nedir bilmez. Memleket içinden gelmiş Ermenilerden müteşekkil olan bu kalabalığın hiddet ve nefreti Türk hükûmetine karşı infilâk ettirildiği zaman doğacak hâdiseler muazzam olacaktır. Jandarma asayişi temine muvaffak olamıyacak ve ordunun müdahalesi zarureti doğacaktır. Bu da Ermenilerin ümitsiz bir mücadeleye mecburî olarak sürüklenmelerini ifade edecektir.»

«Mücadele uzun sürecek ve muhtemelen İstanbul'un büyük devletler tarafından işgali ile sona erecektir. Taşradaki hareket tarzı başka türlü olacaktır. Ermeniler İstanbul'da bizzat taarruza kalkışacaklar, buna mukabil taşrada müdafaada kalacaklardır. Bunun da sebepleri şunlardır: Bir kere İstanbul Avrupa'nın gözü önündedir, binaenaleyh Türkler, Ermenileri toptan katl ve imha edemezler. Şehirde büyük bir ecnebi kolonisi bulunduğu için Büyük devletler işe karışacaklardır. Taşrada vaziyet başkadır, orada Türkler Avrupa müdahelesi endişesi duymadan Ermenileri imha edebilirler.»

«Buna rağmen Ermeniler taşrada da silâhlı ve hazır vaziyette bulunmalıdırlar (. . .) Çok yakında patlak verecek olan bu isyanda pek çok sayıda Ermeni ve bir o kadar da Türk ölecektir. İstanbul'da karışıklıkların hiç eksilmemesi, taşrada seller gibi

kanlar akması Avrupa'yı eninde sonunda müdaheleye mecbur edecektir.»

Avrupa'nın kendi haklarına riayet edeceği faraziyesinden hareket eden «Haik» gazetesine göre bu kanlı ve tahrikçi politikanın neticesi Türkiye'nin taksimi ile birlikte Ermenilerin de istiklâli elde etmeleri olacaktır.

«Bugün Ermenistanın kaderini ellerinde tutan İstanbul Ermenileridir. Bunların ilk vazifesi Avrupa'nın dikkatini üzerimize çekmek ve bizi Barbar tahakkümünden kurtarmaktır (!). (...) Hâdiselerin şaşmaz mantığı milletimize artık ölümle hürriyet arasında seçim yapmak gibi mukaddes bir vazife yüklemektedir.» (Sayfa: 33)

***

Türkiye'de sizi aldatan birine mi rastladınız, biliniz ki bu muhakkak bir Ermenidir. Memleketin hususiyetlerine iyice vakıf olan Eskişehirli büyük bir patiska imalâtçısı bana tecrübelerinin kendisine şunu öğrettiğini söyledi:

«Bir Türkle mi iş yapacağım, mukavele yapmaya lüzûm görmem, sözü kâfidir. Ama bir Rum veya başka bir hıristiyanla iş yapacaksam yazılı bir mukavele yaparım. Bu şarttır. Ermenilere gelince, onlarla yazılı da olsa hiçbir mukavele yapmam. Zira hiçbir mukavele onların yalan ve hilelerine karşı kâfi bir garanti sağlamaz.»

Vasat bir Ermeninin tek gayesi, İstanbul'da otursun veya iş icabı gelmiş olsun yahut ta Anadolu'da bir dükkânı veya hanı bulunsun, daima para kazanmaktır; bunun dışında bir gaye tanımaz.

Para kazanmak için son derece kanaatkâr ve

muktesidâne yaşar. Para için genç karısını Van yahut Bitlis'te bırakıp yıllarca gurbette dolaşır durur. Para uğrunda yalan ve hileden asla çekinmez. Alenen hırsızlık etmez, ama her türlü hileyi de tabiî telâkki eder. Bu doymak bilmez para hırsının emrinde Ermeninin doğuştan kurnazlığı, muazzam inatçılığı ve riyakârlığı vardır. Yekvücud bir kitle teşkil eden hemcinslerinin sıkı işbirliği sayesinde Ermeninin bu hususiyetleri daima başarıya götürür. Ermeniler bulundukları yerde zift gibi birbirlerine sıkı sıkıya yapışırlar. Meselâ büyük bir evde Ermeni hizmetçilerin yanında Rum yahut Giritli hizmetçiler bulundurmıya imkân yoktur. Ermeni hizmetçi Rum, Bulgar yahut Giritli şerikini kollıyacak, dedikodular çıkaracak ve onu kapı dışarı ettirip yerine başka bir Ermeniyi aldırıncaya kadar iftiralarına devam edecektir. Yalnız başka bir Ermeni derken bir noktayı tavzih etmek lâzımdır. Ermeni yalnız kendi mezhebinden olanı kendinden sayar. Katolik, ortodoks ve protestan Ermeniler birbirlerinden nefret ederler. O kadar ki, Ankaralı katolik bir Ermeniye milliyetini sorarsanız katolik'im diye cevap verir. Ermenilerde dinî kanaat ihtilâfı milliyet hissini bastırmaktadır. Ama maateessüf hiçbir mezhebin Ermeninin ahlâkı üzerinde müsbet bir tesiri olmamıştır. Katolik veya protestan bir Ermeni ortodoks bir Ermeniden daha namuslu değildir. Türk köylüsü ve kasabalısı bu hasmı karşısında müdafaasızdır. Ermeninin kudret kaynağını teşkil eden para hırsı Türklerde yoktur. Anadolu köylüsü tenbel bilinmektedir. Ama zannedildiği kadar tenbel değildir. Tarlasını ecdadından gördüğü gibi sürer, ama zengin olmak için lüzumundan fazla çırpınmayı aklına

getirmez. Hayatını kazanmak için gereği kadar çalışır; ama kahvesini ve nargilesini içerek yaşamanın tadını da çıkarmak ister. Para yığmak için hummalı bir şekilde çırpınmayı mânasız ve gülünç bulur. İşte Türkün iktisadî zaafı ile birlikte ahlâk kudretini yaratan bu hayat telâkkisidir. Bu iki halk arasındaki farkı iyice anlamak için sıra ile bir Türk ve bir de Ermeni hanını gidip görmek lâzımdır. Türke ait hana sakin ve nazik bir şekilde kabul edilirsiniz. Mefruşatı sade olan küçücük odalar tertemizdir. Yatak takımları ve yastıklar pek lüks ve yumuşak değildir, ama temizdir. Koşu hayvanları aşağı yukarı insanlar kadar bakımlıdır. Atlar tımar edildikten sonra ağıla sokulur. Verilmesi mukarrer yulaftan bir dane bile eksiltmiyeceklerine muhakkak nazarıyla bakılabilir. Eğer Avrupa'lı bir seyyah Türkiye'de mutad olmıyan bazı isteklerde bulunursa, hancı onu memnun etmek için büyük bir tehalük göstermiyecek, aksine bu müşkülpesent yabancıya karşı homurdanacaktır. Türk, bu şekilde davranırken haklı olarak şu prensipten hareket etmektedir: Yabancı bir memlekete seyahat eden bir kimse o memleketin âdetlerine uymak zorundadır. Odaların geceliği ile atlara verilecek yemin fiatları üzerinde pazarlık ve münakaşa etmeye lüzûm yoktur. Her şey ertesi günü, belki arzu ve temenni edildiği gibi olmaz, ama sakin ve münasip bir şekilde halledilir. İşte bir Türk hanının hususiyetleri bunlardır.

Sayıları maalesef pek çok olan Ermeni hanlarında durum tamamen değişiktir. Yolcu gelir gelmez iki garson atını almak üzere derhal yanına giderler. Atının bahçe kapısına bağlanmadan önce bi-

raz dinlendirilerek tımar edileceğini vaadederler. Hancı mültefit ve okşayıcı tavırlarla kendisini memnun etmek için elinden geleni yapacağını söyliyerek yolcunun gönlünü fethetmeye çalışır. Tahsis ettiği odada, içinde eşya namına yırtık bir halı, kırık bir ayna ve bir de duvara asılı berbat tablodan başka bir şey bulunmıyan bir odadır. Yolcu kendisine yapılan hizmet teklif ve iltifatlarından yakasını kolay kolay kurtaramaz. Yolcu ve uşağı kâfi derecede uyanıklık ve alâka göstermezlerse, atına verilecek yiyecek yarıya indirilir, yahut önce tamamı veriliyormuş gibi gösterilerek arkasından büyük bir kısmı geri alınır. Odanın, tavlanın, hayvanlara verilecek yemin fiatını hana gelir gelmez sorup öğrenerek hancının aşırı taleplerde bulunmasını baştan önlemiyen yolcunun vay haline! Ertesi gün İsviçre'nin büyük bir otelinden ancak birkaç kuruş daha ucuz sayılabilecek bir tarife üzerinden yapılmış oldukça kabarık bir hesapla karşılaşacaktır.

Anadolu'nun pek çok köyünde rastlanan Ermeni bakkalları hancılardan daha beterdirler. Türk köylüsü ne kadar kanaatkâr olursa olsun, büsbütün parasız değilse, kahve, şeker ve tütün gibi bazı şeyleri satın almaktan vazgeçemez. Bunları, kapkacak v.s.yi de satın aldıkları Ermeni bakkalından temin ederler. Ancak Anadolu köylüsünde para pek bulunmaz. Binaenaleyh ya aynî tediyede bulunur, yahut ta veresiye alır, ve böylece her iki halde de iktisaden Ermeninin tâbii haline gelmiş olur. Zira aynî tediyede bulunduğu takdirde Ermeni, köylünün malını işine geldiği gibi düşük fiattan alır. Veresiye aldığı zaman da köylü mahsulünü yine aynı şekilde son derece düşük fiatla Ermeniye satmayı

taahhüd etmek zorundadır. Bu işin başlangıcıdır. Bir taraftan köylü fakirleşirken, diğer taraftan bakkal zenginleşir. Neticede zenginleşme epeyce ilerleyince, bakkal yakın bir büyük şehre nakleder işini. Yerini de hemen başka bir Ermeni alır. Nüfusu 10.000 den fazla olan Ankara, Sivrihisar, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar gibi şehirlerde toptan ticaret ve binnetice kudret hemen hemen tamamen Ermenilerin elindedir.

Uzun zamandan beri Ermenilere yapıldığı iddiasıyla şikâyete mevzu olan baskı da Türkleri istismar eden Ermenilere karşı köylerde seyyar satıcılığın men edilmesi gibi son derece mâkul bazı idarî tedbirler alınarak bu istismarın önlenmesinden ibarettir. (Sayfa: 62 - 63)

KÖRTE (Les Arméniens en Anatolie)

Girit Hıristiyanları

Bu, sözde ihtilâl, siyasî bir kargaşalıktan başka bir şey değildir. Henüz çok geri ve gayri medenî olan bir halka verilen aşırı hürriyet ve sınırsız malî kolaylıkların tabiî bir meyvesi olan kargaşalık silâhlı ayaklanma ve cinayet mahiyetini almıştır. Müslüman idaresine isyan etmek mevzuubahis olmadığı gibi, kargaşalıkları tahrik edenler de Türkler değildir. Ev ve malları alınan Türkler hıristiyan köylerini basmakla sadece mukabele-i bilmisil yapmaktadırlar. Giritin kendi eliyle başına açtığı belâ ölçüsüz ve tefessüh etmiş parlamentarismi ile hudutsuz hürriyetinin bir neticesinden başka bir şey

değildir. «Bâbıâlinin tahakkümü altında inlediği» söylenen ve talihsizliklerine (!) bütün hassas insanların gözyaşı döktüğü bu Kandiye yeryüzünde mevcut ülkelerin en hür olanıdır ve ahlâk ve saadetçe de en mükemmeli olabilirdi. Sağlam ve dört başı mâmur bir inkişafa nail milletlerin hiç biri Giridinkinden daha radikal bir Anayasaya malik değildir. (Sayfa: 76)

Bugünkü Rumlar

Kıral Otton adı kötüye çıkmış ve haydutluktan maznun adamları maiyetinde bulundurmaktan utanmıyor. Birkaç seneden beri çok itibarda olan Grivas'lar kuzeyde cesur ve sâdık adamlardan müteşekkil yüzlerce çeteye kumanda etmektedirler. (. . .) Sarayda, birçok kere oyunda hile yaparken yakalanmış yüksek rütbeli bir subay gösterdiler bana. Ama adaleti satan hâkimleri, kendilerini ve vicdanlarını satan devlet adamlarını, haydutlara kumanda etmiş olan yüksek rütbeli kıraliyet subaylarını gösteren olmadı. Yapılacak daha pek çok şey var. Rumlar nazarında zenginleşmek için bütün vasıtalar meşrudur. Hırsızlık, eskiden İsparta'da olduğu gibi, yakalanmadıkça mübahtır. Ancak yakalanacak kadar beceriksiz olanlara, biraz da beceriksizlikleri yüzünden ceza verilmektedir.

. . . İşte rumların siyasî sebeplerle kendi soydaşlarına yaptıkları işkencelerin sadece küçük bir örneği :

«Göğüs üstüne muazzam taşlar koymak, kaynar su ile yıkamak, yağlayıp kırbaçlamak, koltuk

altına sıcak yumurtalar koymak, tuzlu yemekler yedirip su vermemek ve böylece susuzluktan öldürmek, günlerce uykusuz bırakmak, burnuna sirke koymak, tırnakların altına iğne sokmak, şakakları mengene ile sıkmak, ve nihayet karılarının külotu içine kedi koymak.» (. . .)

Ağrıboz adasında birkaç Türk ailesi kalmıştı. Şimdi onlar da gitmişlerdir sanırım. Rumlar Türklere, Yahudilere gösterdikleri müsamahadan daha fazlasını göstermiyorlardı. Tabii buna da müsamaha denirse! Ben hayatımda Rum müsamahası kadar müsamahadan uzak bir şey görmedim.

Buradaki Türklerin, Türkiyedeki Rumların Türklere karşı ileri sürebileceklerinden yüz misli fazla şikâyete hakları vardır. Türkler hiçbir zaman Rum kiliselerine, Rumların Ağrıboz adasındaki camilere reva gördükleri muameleyi yapmadılar. (Sayfa : 110)

Ed. ABOUD (Grèce Contemporaine)

Müsamahakâr Bir Millet

Eğer Türkler hâkimiyetleri altına aldıkları milletlere, hıristiyanların yaptığı gibi zorla islâmiyeti kabul ettirmiş olsalardı, ki buna kimsenin bir itirazı olamazdı, bugün ne Ermeni meselesi ne Girit meselesi ve muhtemelen ne de Şark meselesi olurdu. Oysa Türkler bunu yapmadılar. Kur'an-ı Kerîm'e uyarak, Büyük Friedriech'in meşhur sözünü söylemesinden asırlarca önce, «Herkesin kendi usulünce ibadet etmesi»ne müsaade ettiler. Böylece Hıristiyan Avrupa'nın bizzat hıristiyan kanı döktüğü ve

inançları değişik olanlara vahşice zulümler yapmaktan zevk duyduğu bir devirde Osmanlı İmparatorluğu engizisyonun bulunmadığı, yakmaların ve sihirbazlık ithamlarının mevcut olmadığı yegâne memleket oldu. Hıristiyanlar tarafından her yerden kovulan, tard ve takip edilen Yahudilerin melce bulabildiği tek memleket de barbar (!) Türkiye olmuştur. Bunlar da gösteriyor ki mânevî bakımdan İslâm ülkeleri Hıristiyan ülkelerinden çok daha iyi yaşama şartları bahşetmiştir. (Sayfa: 143)

İnançları yüzünden tâkibe mâruz kalanların tarih boyunca hep Osmanlı İmparatorluğunda melce bulabildiklerini görüyoruz. Kendisine iltica eden İsveç Kıralı XII. Şarl'ı şahane bir şekilde ağırladıktan başka, kendisinden 500.000 kuruş talep ettiğinde de Padişah 3. Ahmed, 200.000 kuruş fazlasıyla vermekte tereddüt etmedi. Bunun gibi sayısız âlicenaplık misalleri mevcuttur. Türkiye'yi kendilerine yeni bir vatan yapmış olan Polonyalı, Macar, Alman ve İtalyan hürriyetperverlerinin sayısı hesap edilemiyecek kadar çoktur. Yalnız bir kaç misâl vermekle yetinelim :

Mustafa Celâleddin Paşa (Bernasky), Fırka kumandanı Nihad Paşa (Belinsky), Şair Sadık Paşa (Tschaikovsky) ve oğlu, Padişah'ın yaveri Muzaffer Paşa Polonyalı idiler. Londra sefiri Rüstem Paşa (Comte Marini), Guatelli Paşa v.s. İtalyandılar. Andrassi, Béni, Kossuth, Mahmud Paşa (Freund) da Macardılar. Bütün bu iltica eden insanlara Türk İmparatorluğu hem çok iyi bir misafirperverlik göstermiş, hem de daha çok kalmak istedikleri takdirde mühim mevkiler bahşederek Türkiye'yi öz vatanları haline getirmek âlicenaplığını esir-

gememiştir. Avusturya ve Rusya gibi yabancı devletler bu ihtilâlcilerin iadesini talep ettikleri zaman Türk Hükûmeti daima «Hayır, bunlar misafirlerimizdir, iade edemeyiz» cevabını verecek kadar cesur olmuştur.

Aynı müsamahayı Türkler, İmparatorluğun hıristiyan ahalisine karşı da göstermişlerdir ve hâlâ da göstermektedirler. Hellwald ve Beck bile Türklerin, «dine mütealik meselelerde son derece müsamahakâr olduklarını», itiraf etmektedirler. About da (yukarıda bahsi geçen eserinin 273. sayfasında) şöyle demektedir: «Türkler yeryüzünün en müsamahakâr milletlerinden biridir.» Yine aynı yazar, Türk idaresi altında bulunan Kıbrıs adasında 75.000 hıristiyan nüfusun 1700 papası mevcut bulunduğunu ve papasların vergiden muaf olduğunu yazmaktadır. Ayrıca, Yanya'da bulunan vaziyeti şüpheli bir kadınlar manastırından bahsetmekte ve Valinin adı kötüye çıkmış bu manastırı kapatmak istediği halde, Rum papaslarının şiddetle karşı koymaları üzerine sulh ve sükûnu bozmamak için bu kararından vazgeçtiğini yazmaktadır. Bunları bir yana bıraksak da Türklerin müsamahasının hudutsuz olduğu muhakkaktır. O kadar ki, Türkiye'de Cizvitlere, Protestan misyonerlerine ve her türlü dinî cemiyetin şüpheli ve karışık faaliyetlerine de müsaade edilmektedir. Türkler hıristiyanlara âyinlerde bando temin etmekte, herhangibir tecavüze karşı koruyucu tedbirler almakta, Kudüsteki Hz. İsa Kilisesinde asayişi tesis ederek hıristiyanların birbirlerini öldürmelerini önlemektedirler. Rum kahvelerinde «Basilev»lerin portrelerinin asılmasına, ve istiklâl savaşlarına ait açıklamalı tablolar teşhir et-

melerine müsaade etmektedirler. Hattâ Türk - Yunan harbi başladığı sıralarda Türk sınırları içinde Türklerin mağlûbiyeti için dua edilmesine, Yunan ordusuna gönüllü toplamak için beyannameler dağıtmalarına ve Rum gönüllüleri ile dolu gemilerin Pire'ye gitmek üzere Boğazlardan geçmelerine bile müsaade etmişlerdir. General Grumckow Türk askerlerinin Rum esirlerine karşı «çok merhametli hareket ettiklerini» söylemektedir. Rumlar da tam aksini yapmışlardır. Eğer Padişah bazen hıristiyan nifak yuvalarına müdahele ederek entrikacıları dağıtıyorsa bu adaletin icrasından başka bir şey değildir. Meselâ Köprülü'nün, 1657 yılında Eflâk Voyvodasına yazdığı ve ele geçmiş bulunan mektuplarında «İslâmiyet sükût etmek üzeredir, Helenizm iktidarı alacak ve pek yakında bütün Avrupa memleketleri Rumların eline geçecektir.» diyen Patriği idam etmesi de tabiî telâkki edilmek icap eder.

Bu müsamahakârlığın en kötü neticelerinden biri de kapitülasyonların gitgide kökleşmesi olmuştur. Kapitülasyonlar yabancı devlet tebaasına, çocuklarına ve diplomatik masuniyeti olmamak icap eden binlerce insanı vergiden muaf kılmakta ve konsoloslara da bir nevi kaçakçılık yapmak hakkı vermektedir. Birçok konsolosluk memurunun kapitülasyonların kendilerine bahşettiği hakkı insafsızca suistimal ettiklerini şahsen müşahede ettim. Bâbıâli için bu Kapitülasyonların her ne şekilde olursa olsun bitmesi temenniye şayandır.

Netice itibariyle Hellewald ve Beck, 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Şerifi ile ilân edilen Tanzimatın esasen örflerde mevcut bir kanunu tedvin etmekten ibaret olduğunu söylemekle hakikatı ifade

etmişlerdir. Bu mühim itiraf Avrupa hıristiyanlarından asırlarca önce insanî bir idareye kavuşmuş olan Türkiye hıristiyanlarının esasen tatminkâr olan bir yaşama tarzını elde etmek için sun'î bir reforma ihtiyaçları olmadığını açıkca göstermektedir. (Sayfa : 148 - 149)

* * *

Kudüs Kilisesinde bazı nazik hâdiseler cereyan eder. Hacıların akın ettiği Noelde, Paşa, nizam, sükûnet ve sulhü idame etmek için bir hayli güçlük çeker. Bu maksatla maiyetinde 15.000 kişi vazifelendirilmiştir. Bunlar bizzat kilisede bulunmadıkları zaman da bütün günlerini kışlada, hâdise çıkar çıkmaz harekete hazır bir vaziyette bekliyerek geçirirler. Yazar, pek çok sayıda insanın ölmesi ve yaralanması ile son bulan meşhur bir savaştan bahsediyor ve bu savaşta Rum hacıların katolik kiliselerini tahrip ettiklerini, muhteşem tabloları parçaladıklarını ve çok kıymetli tezyinatın mühim bir kısmını tamiri imkânsız bir hale getirdiklerini belirtmektedir. Şarkta dinî kin her türlü siyasî menfaate tekaddüm etmektedir. Hıristiyan mezhepleri arasında bu kin o kadar kuvvetli ve derindir ki bizzat mahallinde müşahede etmedikçe tasavvur etmeye bile imkân yoktur. Binaenaleyh bütün bu bölgenin Türk idaresi altında bulunması ve son sözün Türklere ait olması son derece isabetlidir. Bir takım yıkıcı ifratlarla muhakkak bir boğuşmayı önlemenin yegane çaresinin bu olduğu bir vakıadır.

(Sayfa: 154)

Halkın Hususiyetleri

«Bütün sınıfların eşit olduğu duygusu, hikmet ve âhenk dolu sayısız ata sözlerinde ifadesini bulan mutlak itidal, bir nevi pederşâhî sadelik, her türlü bayağılığı kendinden uzak tutan bir inziva ve melankoli mizacı Türk halkının en güzel hususiyetlerini teşkil eder.» Aynı yazar bize, kendi şahsî tecrübelerine dayanarak Türklerin şefkat ve merhametine müslümanlar kadar hıristiyanların da mazhar olduğunu nakletmektedir. Beyoğlu yangınında Türkler alevlerin içine atılarak tutuşmuş kollarıyla hıristiyan çocuklarını kurtarmışlardır. Birkaç müslüman da Avrupalı bir çocuğu kurtarmış olan bir adama hiç tereddüt etmeden 100 lira bahşiş vermişlerdir. Bazıları da sokaklarda kalan hıristiyan çocuklarını toplayıp ailelerine teslim etmişler, birçokları da yangından kurtulan yarı çıplak hıristiyanları evlerine almıştır. (Sayfa: 163)

***

Bütün Türkler bir fikir üzerinde teemmüle dalmış filozoflara benzerler. Göz ve ağızlarında kesif bir iç hayatının ifadesi okunur. Hepsinin hareketlerinde aynı ciddiyet, konuşma, bakış ve mimiklerinde aynı itidal mevcuttur. İnsan Paşadan küçük bir bakkala kadar bütün Türklerin aynı okulda yetişmiş, aynı asalet mertebesine sahip büyük senyörler olduklarını zanneder. O kadar ki, İstanbulda bir halk tabakası bulunduğunun farkına bile varmaz. Görünüşe göre hükmetmek icap ederse, denilebilir ki İstanbul halkı yeryüzünün en medenî ve en dürüst halkıdır. İstanbulun hiç bir semtinde, hatta en

kuytu sokaklarda bile, bir yabancıya tecavüz edildiği vâki değildir. Camileri ziyaret etmek, hatta bunu ibadet saatlerinde yapmak, bir Türkün bizim kiliselere yapabileceği ziyaretlerden çok daha emin şartlar içinde mümkündür. Kalabalık içinde saygısız bir nazarla karşılaşmak şöyle dursun, mütecessis ve yadırgıyan bakışlara bile hiç bir zaman rastlanmaz. İstanbulda sokak kavgalarına, maksatsız dolaşan serserilere, dedikoducu kadınlara, herhangi bir fuhuş belirtisine, hasılı yüz kızartacak hiç bir harekete rastlamak mümkün değildir. Çarşıda da camidekine benzer bir sükûnet hüküm sürmektedir. Her tarafta mümkün olduğu kadar az konuşulmakta ve sakin hareket edilmektedir. Şarkı söylemek, gürültülü kahkahalar ve avamî çığlıklar atmak, lüzumsuz izdihamlar yaratmak gibi şeylere hiç rastlanmaz. Bütün yüzler, eller ve ayaklar tertemizdir. Yırtık elbiselere nadiren rastlanır. Ama kirli olanlarına hemen hiç rastlanmaz. Hiç bir tarafta haylaz ve dilenci güruhuna tesadüf edilmez. Her tarafta muhtelif içtimaî sınıfların birbirlerine karşılıklı saygı duydukları müşahede edilir. (Sayfa: 165)

*
* *

1595 yılında Gran'ın alınmasından sonra Avusturya askerlerinin yaptıkları ilk işin Türklerin temiz tutmak için büyük gayretler sarfettikleri şatoyu kirletmek ve eski eserlerle sanat hazinelerini imha etmek olduğunu nakleden «Ephemerides Expeditionis Adversus Turcas» da da görüldüğü gibi Türklerin temizlik ve zarafet duyguları bakımından batılılara üstünlüğü bu güne münhasır bir hâdise değildir. (Sayfa : 170)

A. Vasallo çok haklı olarak Kur'an-ı Kerimi bir barbarlık şahaseri telâkki eden muhakkak yanılmış olur demektedir. Kur'an-ı Kerim beşeri kemal ve ideale en çok yaklaşan yüksek ahlâkî değeri haiz kanunnâmelerden biridir. Hz. Muhammed, Solon ve Hz. Musa'dan çok daha büyük ve nâfiz bir şeriat vâzııdır. Avrupalılar ahlâkî ve dinî peşin hükümlere kapılmasalar Kur'an-ı Kerimin ameli hayatla sıhhatlı bir felsefenin mükemmel bir imtizacını teşkil ettiğini, O'nun metafizik ve mücerret bir fazileti değil, beşeri hayata tam manası ile intibak ettirilebilecek bir fazileti talim eden bir kitap olduğunu teslime mecbur olurlardı. Eğer bütün insanlar Kur'an ahkâmına tam manasıyla riayet ederek yaşasalardı, bütün örf ve âdetlerin ahenkli bir şekilde muvazenelendirildiği altın çağın geri geldiğini görürdük. (Sayfa : 173)

*
* *

Türk halkında Avrupada çok yayılan müstehcen ve açık saçık neşriyata karşı bariz bir tiksinme müşahede edilmektedir. Bunu Papalığın İstanbul temsilcisi olan rahip Bonett'nin «Vocedella Verita» daki şehadetinden öğreniyoruz:

«Müstehcen neşriyatın Türkiyeye sokulmasının yasak olduğu doğrudur. Bu husustaki sansür son derece sert ve sıkıdır. Bazı tiyatro müdürleri sahnede açık saçık şeyler göstermeye yeltendikleri takdirde önlenmesi için zabıtayı haberdar etmek kâfidir. Meselâ bir piyeste şüpheli hareketleri olan bir papas temsil ediliyordu. Talebim üzerine menedildi. Türkiyede müstehcen neşriyata rastlamak imkânsızdır.» (Sayfa : 174)

Türklerin aşırı müsamahakârlıklarının sonucu şu oluyor ki, insan müezzin sesi işitmese hıristiyan olmayan bir memlekette bulunduğuna inanamaz. Zira müslümanlar alenen ibadet etmezler. (Sayfa : 175)

(D. AMICIS)

Halkın Temizliği

Dernburg, bir köylüden bahsederken anlatıyor:

«Ömerin görünüşü muhakkak ki Brasig'in sempatisini uyandırırdı. Elbisesi son derece temizdi. Başında beyaz kumaştan bir sarık, üstünde beyaz ve kısa bir ceket ve açık renk bir pantolonla gezen insanlar gördüm. Anadolu halkı kadar temizliğe düşkün bir halka hiç bir zaman rastlamadım. Bunu farketmek için onu hamamda görmek kâfidir. Elbisesi yamalı bir adam çıkagelir hamama, bir de soyununca bakarsınız ki iç çamaşırları şaşılacak kadar beyaz ve tertemizdir. Avrupa da durum ekseriya tersinedir. Hamama gitmek ve yıkanmak İslâmiyetin temellerinden biridir ve hiç de kötü bir temel değildir. Halktan bir adam bu şekilde kendi vücuduna hürmet etmesini öğrenir. Bu, boş gururla alâkası olmıyan bir hürmettir.» (Sayfa : 183)

Osmanlı Azameti

Türk tarihi üzerinde çalışmalar yapmış olan Hammer-Purgstall, Kanunîden bahsederek heyecanlı bir ifade ile şöyle yazıyor:

«Büyük Hükümdarın adına lâyık olduğuna şüphe yoktur. O, bu adı Constantin'den daha haklı bir

şekilde ihraz etmiştir. Osmanlı padişahları arasında Kanunî, Fetheden, Kudretli, Muhteşem, Büyük v.s. lakaplarına mazhar ve lâyık tek padişah olan Süleyman Osmanlı İmparatorluğunu kudret, azamet ve ihtişamının zirvesine eriştirmiştir.»

Başka bir yerde de «Hz. Süleyman'dan hem daha büyük hem daha hakîm, ama aynı zamanda çok daha kudretli» diye yazmaktadır. Yazar devam ediyor:

«Süleyman'ın eserlerini tam olarak anlatabilmek için, meselâ büyük Jüstinyen'in eserlerini anlatmak için altı cilt yazmış olan Procope'unkine benzer büyük bir kitap yazmak gerekirdi. Gerçekten Süleyman'ın İstanbulda ve daha sonra Eyaletlerde inşa ettirdiği camileri, su kemerleri, köprüleri, kaleleri ve nihayet Mekke ve Medine'de meydana getirdiği muazzam dinî tesisleri lâyıkı veçhile anlatabilmek ancak böyle bir kitapla mümkün olur.»

Mimar Sinan'ın eseri olan Edirnedeki Selimiye Camii de bu efsanevî ihtişam ve azamet devrinde inşa edilmiştir. İmparatorluğun merkezinden çok uzaklarda bulunan Macaristanda vezir Sokullu Mustafa Paşaya «Budini güzelleştiren» ünvanını kazandıran ve «Budinin medarı iftiharı» addedilen meşhur ve muhteşem Budepeşte hamamları da yine bu devirde yapılmıştır. (Sayfa : 191)

***

Üçüncü Ahmet devrinde Modern bir devletin iftihar edebileceği kültürel bir gelişme kaydedilmiş ve İmparatorluğun her tarafında su kemerleri, bentler, kanallar, yollar, şantiyeler, kaleler, hamamlar, mektep, cami ve kütüphaneler gibi sayısız eserlerin

meydana getirildiği müşahede edilmiştir. Binaenaleyh Evliya Çelebi'nin 17. asır sonunda yalnız Ankara şehrinde 170 çeşme, 3.000 kuyu, 76 cami ve en büyüğü, tarikata mensup 3.000 dervişi barındıran Hacı Bayram olmak üzere 15 kadar Zaviye tesbit etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Yine Ankarada, Evliya Çelebiye göre 200 hamam 70 bahçeli saray, 6660 ev, Kur'anı ezbere bilen 2000 kadar kız ve erkek çocuk ve ayrıca şerh ve tefsir edebilecek 1000 kadar genç mevcuttur. 3. Ahmet devrinde daha önceki Padişahların açmak istediği Süveyş kanalını açma projesi yeniden mevkii icraya konulmak istenmiş, fakat II. Selim'in Ruslar tarafından akamete uğratılan Don ve Volga arasındaki kanalı açma teşebbüsü gibi maalesef akamete uğramıştır. Aynı şekilde Padişah III. Mustafa'nın ancak kısmen gerçekleştirilebilen İznik gölünü Karadenize bir kanalla bağlamak hususundaki projesi de başarısızlığa uğramıştı. Yalnız Köprülünün açmaya teşebbüs ettiği kanallar açılabilmiştir. (Sayfa: 193)

*
* *

Hammer lâle saksılarının, lâlelerin çeşitli renklerini aksettiren lambalar gibi yandığını ve bu lambaların da ikinci bir lâle tabakası teşkil edecek şekilde başka lambalarla aydınlatıldığını yazıyor. Lâleyi Türkiyeden Avrupaya götüren Hollanda elçisi Busbecq'dır. Avrupa modern askerî müziğini, savaş usulünü ve maden ocağı işletme usullerini de Türkiyeden almıştır. (Sayfa: 198)

Türk Kadınları

Türk kadınına umumiyetle bir şövalye kibarlı-

ğı ile hürmet edilir. Hiç kimse bir kadına el kaldırmaya kalkışmaz. Hiçbir asker, isyan ve kargaşalık zamanında da olsa, en şamatacı ve gürültücü kadına bile elini dokundurmaz. Koca, karısına karşı son derece nazik bir dost gibi davranır. Hele anaya karşı saygı sonsuzdur. (Sayfa: 210)

*
**

Evet, hakikaten Türk kadınları hürdür. Bu, gözle görülür apaçık bir hakikattir. Türk kadınlarının «köle» olduğunu söyleyen alay edilmeyi resmen haketmiştir. (Sayfa : 212)

(De Amicis)

*
**

En çok dikkatime çarpan şey Türk kadınının şahsiyetli, hür davranışlı ve son derece modern bir kıyafette oluşudur. Ferace, zamanımızda daha güzel ve zarif bir şekil almıştır. Sarı potin ve terlikler, yerini Avrupalı hanımların kullandığı şık ayakkabılara terketmiştir. Doğu ve Batı arasındaki münasebetlerin sıklaşması Türkiyedeki yabancı nefretini çok azaltmıştır. Bugün hıristiyan kadınla evli mevki sahibi adamlar da mevcuttur. Nitekim sarıklı büyük alimlerin de davetli bulunduğu bir Maarif Nazırının evinde sofra hizmetimizi bizzat ifa eden evin hanımı hıristiyandı. Türk müzesini kuran ve idare eden yüksek ilim sahibi zatın karısı da hıristiyan bir Fransızdır. Şimdiki hariciye Nazırının karısı hıristiyan olduğu gibi, Almanya'ya fevkalade elçi olarak gönderilmiş olan müteveffa Meraşalın karısı da Viyanalı idi. (Sayfa : 213)

(VAMBERY Cosmopolis)

Mimarî ve Camiler

İstanbul'un büyük caddelerinden birinden geçiyoruz, gözün idrâk gücünü aşan bir azamet ve ihtişam karşısındayız. Yol bizi camilere, köşklere, minarelere, kubbeli çeşmelere, mermer ve lâcivert taşından yapılmış çeşmelere, altın ve arabesk yazılarla süslü Padişah türbelerine, bahçelerin yaldızlı kapılarıyla duvarlarından yükselerek havayı güzel kokularla dolduran muhteşem bir yeşilliğin gölgesinde, selviden yapılmış çatılar altında uzanan mozaik kaplı duvarlara götürüyor. İmparatorluğun merkezinde bulunduğumuzu böylece anlıyor ve ihtişamına, azametine hayran olmaktan kendimizi alamıyoruz. Her taraf mimarî şahaserleri, şu şırıltıları, ahenkli bir musiki gibi hisleri kucaklıyan ve ruha neş'e veren serinlikteki gölgelerle dolu. Buradan Padişahların kendi adlarına yaptırdıkları ve inşaatındaki azametin insanın başını döndürdüğü camilere varılıyor. Bunların her biri camiin muhteşem kubbesi yanında hemen hemen silikleşen mektep, medrese, hastahane, kütüphane, dükkan, ve hamamlardan mürekkep kendi başına küçük bir şehir teşkil etmektedir. İlk bakışta çok sade görünen mimarî öyle bir girift teferruata maliktir ki insan hangisine bakacağını şaşırır. Burada kalayla kaplı kubbeler, birbirinin üstünde yükselen garip şekilli çatılara, boşluğa doğru uzanmış galerilere, sütunlar üstünde uzanan geniş hollere, küçük basamaklar üstünde yükselen pencerelere, çiçekli kemerlere, inanılmaz derecede güzel küçük sarkıtlı şerefelerle çerçevelenmiş oluklu sütunlarıyla minarelere, danteleden yapılmış gibi duran çeşmelere ve muhteşem ka-

pılara, altınla işlenmiş ve binlerce renkle pırıldıyan duvarlara rastlanır. Bütün bunlar son derece zarif ve güzel şekilde yaldızlanmış ve oyulmuştur. Etraf da bir anda binlerce kuşun havalandığı, çınar, selvi ve söğüt ağaçlarıyla çevrilmiştir. Burada artık güzellik duygusundan çok daha derin ve çok daha kudretli bir şey hissetmeye başlıyoruz. Bize, başka bir duygu ve düşünce dünyasının mermerden örülmüş muhteşem bir ifadesi gibi görünen, bize yabancı ve karşı bir ırkın, bize düşman bir imanın iskeletini temsil eden ve zarif sütunlarının azametli diliyle, bizimkinden apayrı bir Allah'ın önünde ecdadımızın titrediği bir halkın zaferini ilan eden bu âbideler bu eserler insana korku ve kuşku ile karışık bir hürmet telkin ederler. (Sayfa : 149)

*
* *

Son derece sade, her yanı göz kamaştıracak kadar beyaz ve her tarafa aynı derece ve tatlılıkla ışık veren sayısız pencerelerle aydınlatılan bu kubbeler altında göz her yanı ve her şeyi bir anda görebilmekte ve kendini derin bir düşünce ile birlikte bayılırcasına tatlı bir sükunete, kış seması altında uzanan, karla kaplı bir vâdinin verebileceğine eş bir sükunete kaptırır gider... Burada zihni bu derunî huzurdan uzaklaştıracak bir şey mevcut değildir. Zihin mekân ve kubbeden dosdoğru Allah'a ulaşır. Korku veya hüzün uyandırabilecek bir şeye de rastlanmaz. Burada ne esrar, ne hayal ne de loşluğunda insanın ruhunu karartan, karışık semavi mertebelerine göre sıralanmış aziz resimlerinin yerleştirildiği karanlık köşeler de mevcut değildir. Burada yalnızca apaçık, pırıl pırıl ve ürpertici, saf bir fikir halinde tek

olan, müteal olan Allah vardır. (. . .) Zihni nurlandıran ve tek bir düşünce etrafında yoğunlaştıran bir azamet ve sadelik İstanbulun bütün büyük camilerinde aynı şekilde mevcuttur. Kubbesi içine 4 cami yerleşebilecek kadar büyük, dört mermer sütunun üzerine istinat eden, ve çok büyük olmasına rağmen zerafet ve inceliğinden hiç bir şey kaybetmeyen Sultan Ahmet Camii de böyledir... Fatih Camii daha zarif ve muhteşem bir Ayasofya gibidir. Beyazıt Camii tezyinat bakımından mükemmeli, Nuruosmaniye Camii de mermerleri en zengin olanıdır. İstanbulun, minareleri en zarif olan camii Şehzade Camiidir. Aksaray Camii de Türk Rönesansının en güzel örneğidir. En sade olanı III. Selim Camii, en garibi Muhammed Camii, en süslü olanı da Valide Sultan Camiidir. (Sayfa : 196)

DE AMICIS (Constantinople)

OBSERVATİONS DE DİVERS AUTEURS SUR LES TURCS
(La Crise de l'Orient) adlı eserden alınmıştır. Paris, 1907

«Kendi dar çevremizden kurtulup dünyanın başka bölgelerine bakalım. Türk Hükûmdarı 20 ayrı din'e mensup halkı sulh ve sükûn içinde idare ediyor. 200.000 Rum İstanbulda emniyet içinde yaşıyor. Türk Vakayinamelerinde bu çeşitli din mensuplarının tevessül ettikleri herhangi bir isyana tesadüf edilmiyor. İsrail'e, İran'a, Türkistan'a gidin, oralarda da aynı sükûnet ve müsamahaya rastlıyacaksınız.» (Sayfa : 44)

VOLTAIRE (Traité sur la Tolérance)

*
* *

«Türklerde yalancılık, cinayet ve hilekârlık yoktur. Hak yoldan ayrılanları yakmazlar. Padişahlarına tahtta kaldıkları müddetçe itaat ettikleri gibi Allah'a da hiç bir engizisyona ihtiyaç olmadan mü'min ve mutidirler.»

LORD BYRON (Child Harold)

*
* *

«II. Mehmet (Fatif), Bizans İmparatorlarının tahtına yerleşirken, İslâm'ın hüküm sürdüğü her yeri ateşe vermek üzere bütün Avrupanın toptan kıyam ettiğini unutarak, mağluplara misilleme yapmak şöyle dursun, Batıda hıristiyanların taassupta

kanlı boğuşma ve tenkillere varacak kadar ileri gittikleri bir devirde onları şaşırtacak bir müsamaha örneği yaratmıştır.»

VALMY

*
* *

«Milletlerin birbirlerine saygı ve şefkat göstermelerinin en büyük kaidesi olan dinî müsamahayı, müslümanlardan öğrenmiş olmak, hıristiyanlar için çok elem vericidir.»

L'ABBE MICHON (Voyage Religieux en Orient

*
* *

«Dinî müsamaha Türkiyenin teşkilât ve bünyesinde temel unsurlardan biridir. Osmanlı İdaresi hududları içinde hıristiyanlığın varlığına ve medeniyet ve terakkiye mani olmamaktadır.»

B. C. COLLAS (La Turquie en 1864)

*
* *

«Katoliklik, papasları, misyonerleri ve rahibeleriyle İstanbul'daki kadar hiç bir yerde serbest ve himayeye mazhar olmamıştır.»

TURINAZ (Evêques de Nancy et de Toul)

*
* *

«Hz. Muhammed ümmetine, en büyük zaferlerin bile doyuramadığı bir hunharlık ve zulüm ruhu mu aşılamıştır? Asla! Hiç bir din bu kadar sür'atle ve göz kamaştırıcı muzafferiyetler kazanamamışsa bu, islamiyetin diğer bütün dinlerden daha müsamahakâr ve âlicenap olmasındandır.»

PİERRE LAFFİTE. (Les grands types de l'humanité)

«16. Asırda hıristiyanlar din adına birbirini boğazlar ve İspanya'da engizisyon zulümleri icra edilirken müslümanlar fethettikleri memleketlerdeki hıristiyan halkı, dinlerinde serbest bırakmakla da kalmıyor, cemaatların dinî silsile-i meratibini de idarî bir teşkilat olarak tanıyorlardı.»

A. CAHMET (La Question d'Orient)

*
* *

«Bir müslümanın en iyi tarafı siyasetteki müsamahakârlığıdır.»

Dr. PERRON L'İslamisme)

*
* *

«III. Abdurrahman müsamahakârlığı bakımından çağımızın hükümdarlarına benzer. Halefi I. El-Hakim, hangi millete mensup olursa olsun bütün âlimleri himaye etmiştir. Filozofları, bu himaye sayesinde, yobazlar önünde, onlara karşı koyan dersler verebilmişlerdir.»

DOZY (Les Musulmans d'Espagne)

*
* *

«Müslümanların taassupu hakkında düşünülenlerin hilafına İstanbuldaki kadar geniş müsamahaya hiçbir yerde rastlanmaz. Orada her din ve mezhebin kendi mâbedi vardır. Türkler diğer dinlere karşı kin duymazlar. Onlar yalnız putpereslerle dinsizleri küçümserler.»

DOZY (Les Musulmans d'Espagne)

*
* *

«Alicenaplığı hepimizce bilinen Fatih'in İstanbulu almasından yarım asır kadar sonra Bourbon

başkumandanının çeteleri Roma'ya hücum ederek ele geçirmişlerdi.»

«Bu barbarlar esirlerin tırnaklarını sökmüş, ağızlarına erimiş kurşun dökmüşlerdir. Sımsıkı bağlı baba ve kocaların önünde kadınları katletmişler, bütün mabetlere tecavüz etmişlerdir. Bu hayvanca vahşet bir iki gün değil hiç kesilmeden aylarca sürmüştür.»

JACQUES BONAPARTE

*
**

«Muzaffer olarak girdikleri Kudüs'te ilk haçlıların işledikleri cinayetleri düşündükçe içim bunalıyor ve kalbim isyan ediyor.»

«Bizim Fransızların Antakya surları dibinde hıristiyan olmıyanların korkunç gülleler haline getirdikleri başları düşünmeye tahammül edemiyor ve hıristiyanların mağlup arapları vaftiz edilmek yahut başları kesilmek gibi korkunç bir tercih karşısında bıraktıklarını eski şiirlerde okudukça, itiraf edeyim, iliklerime kadar ürperiyorum.»

LEON GAUTİER (La Chevalerie)

*
**

«Fatih bir millet olan Türkler idareleri altındaki çeşitli milletleri Türkleştirmeye çalışmamış, onların din ve âdetlerine saygı göstermişlerdir. Romanya için, Rus veya Avusturya idaresi yerine Türk idaresi altında yaşamak bir talih eseri olmuştur. Zira aksi takdirde Bugün Romen milleti diye bir millet olmıyacaktı.»

POPESCU CIOCANEL
(Revue du Monde Musulman) Dec. 1906

«Bâbıâli'nin, idaresi altında yaşıyan bütün din ve mezheplere eşit muamele yapması Rumları çok kızdırıyor. Onlar hiç bir zaman dini müsamahadan ayrılmamış olan Türk Hükûmetinin Rumlar lehinde bir taassup göstererek diğer mezheplere karşı müsamahasız olmasını isterlerdi.»

A. de La JONQUİERES
(Histoire de L'Empire Ottoman)

*
**

«İstanbulun 1204 te Fransızlarla Venedikliler tarafından işgali sırasında müttefik işgal kuvvetleri, Fatih Sultan Mehmetin emrindeki müslümanlardan çok daha zalim ve gaddarca hareket etmişlerdir. Zamanın yazarları bu korkunç gerçekleri gözleriyle görüp bize nakletmiş olmasalardı, katolik milletlerin bu kadar alçaklık yapabileceğine asla inanamazdık... Binaenaleyh muharip ve göçebe müslümanlar en vahşice cinayetleri bile şefkat ve adalet sahibi bir Allah'a inandıklarını söyliyen hıristiyanlardan öğrenmişlerdir.»

P. de TCHIHATCHEFF
(le Bosphore et Constantinople)

*
**

«Hz. Ömer Kudüse girdiği zaman orada yaşıyan hıristiyanlara hiç dokunmadı. Hz. İsa kilisesinin yanında dinlenirken, namaz vakti gelince hz. Ömer, şehrin mutlak hâkimi olmasına rağmen Patrik Elias'tan içeri girip ibadet etmek için müsaade istemiş ve namazını orada kılmıştır.»

MICHAUD (Histoire des Croisades)

*
**

«Türk sessiz, sakin ve ciddidir. Büyük bir sağ-

duyu sahibi ve iyi bir müşahittir. Ama iş hayatında hilekâr ve girdili-çıktılı değildir. Ticarette muvaffak olamamasının sebebi budur.»

CH. De CHERZER (Smyrne)

*
**

«Türk, evinde çalışkan fakat ağırdır. Ama bu ağırlığı bazı Almanlardaki gibi hantallıktan ileri gelmez, ruhî kudret ve sükûnunun, kendine duyduğu derin bir güvenin ifadesidir.»

CESAR VİMERCATİ (Constantinople 1854)

*
**

«Auguste Comte Türklerin tekâmüle istidatları olduğuna inanmakta ve «Batı medeniyetini imtisas etmekte gösterdikleri kabiliyetten» hayranlıkla bahsetmektedir. Ona göre Türkler Rumlardan daha çok terakki kabiliyetine haizdirler. «Organik çağa geçmeye Türklerin yardımı dokunacaktır.» demiştir.»

Politique Positive
(Tome 111 p. 362 ve IV p. 505-521)

*
**

«Mağrur ve mütekebbir Avrupa kendinde, Osmanlı Meclis-i Meb-usan'ının ilk celsesinde Türkiyenin halk tabakasına mensup insanların gösterdiği anlayış ve hikmete benzer tek örnek gösterebilir mi? Asırlardan beri mutlakiyet idaresine alışmış olan Türk milletinin meşrutiyet sistemine teferruatına varıncaya kadar alışıp intibak etmesi için bir kaç gün kâfi geldi. Bu mecliste siyasî hürriyet ve muhtariyet gibi mevzular üzerinde konuşan, Devlet Reisi ve hükûmet hakkında, en ileri parlâmenter rejime sahip memleketlerde bile tahammül edilmeyecek

fikirleri ileri sürmeye cesaret eden adamlara rastlanıyor. Ve bu adamlar her şeye rağmen, son derece iddiasız ve şaşılacak kadar sade görünüşlü, bildiğimiz Türklerdir.»

VAMBERY (La Turquie est-elle susceptible de réformes)

*
* *

«Düyûn-u Umumiyedeki personelimizden bahsediyorum. Zira mevcudunun büyük bir kısmı (5632 memurun 4992 si) müslüman olan bu personelin çalışması göstermiştir ki, iyi usullerle yetiştirildiği ve istikbali garanti altına alındığı zaman müslümanlar da, mevkiinin üzerine istinad ettirdiği adalet ruhu sayesinde iyi ve namuslu bir idare kurup yürütmekte mükemmelen muvaffak oluyorlar.»

Commandant BERGER (Osmanlı Düyun-u Umumiye Reisi 1906 Ağ. Nutku)

*
* *

«Devlet fikri Türkün içine işlemiştir. Onda, siyasî fazilet diye adlandırabileceğimiz bir fazilet vardır.»

G. VALBERT (La Revue des deux Mondes 1877)

*
* *

«Türkiyeye çok kötülükler yapmış olan iki başbakan, Thiers ve Bismark, aşağı yukarı aynı zamanda şunu söylüyorlardı:

«Halen şarkta birbirleriyle savaşan milletler arasında Türk ırkı en güçlü ve en sağlam karakter sahibi olanı ve en az nefret edilenidir.»

«Osmanlı hükûmetine en şiddetli hücumlarda bu-

lunmuş olan Clemenceau ve Jaurés gibi günümüz devlet adamları da İnsanın sahibi olabileceği en yüksek faziletlerin büyük çoğunluğunun Türklerde mevcut bulunduğunu kabul etmekte tereddüt etmemektedirler.»

A. Rıza (La Crise de L'Orient)

*
* *

«Haklarında kötü bir şey söylemek niyetinde kat'iyyen değilim. Zira onları (Türkleri) insanî münasebetlerde samimi ve namuslu buldum.

Birbirlerine karşı dürüst ve müşfiktirler. Yemek yerken, kaç kere, yanlarından geçen bir fakiri sofraya çağırıp doyurduklarını gördüm. Biz bunu yapmazdık.»

BERTRANDON DE LA Broquière
(Voyage Parmi les Nations Paiennes) 1433

*
* *

«Doğuştan Türk olanlar umumiyetle iyi huyludurlar, fazileti sever, kötülükten hoşlanmaz ve şeriatlarına sıkı sıkıya riayet ederler. Komşularını sever, muhtaç ve mustar durumda yardımına koşar, gayrî meşru kazançtan ve tefecilikten nefret eder, fuhuşa da asla tevessül etmezler.»

GUER (Moeurs et Usages des Turcs)

*
* *

«Türkler, insan olarak, millet olarak şarkın en üstün ve şerefli ırkıdır. Çok asil ve necip karakterlidirler. Cesaretleri sonsuzdur. Dinî, ailevî ve beşerî faziletleri bütün tarafsız insanlara takdir ve hayranlık ilham edecek çaptadır.»

LAMARTINE
(Solution de la Question d'Orient)

«İstanbulda, Türkler umumiyetle zeki, namuslu, dürüst ve ilimlerle san'atlara istidatlıdırlar. Normal halinde ne kadar sâkin ise, tahrik edilip kızdırıldığı zaman da o nispette hiddetlidir. Kötülükler Türkiye'de siyasî müesseselerden Neş'et etmektedir. Avrupalılarla temas bazı âdetlerin değişmesini, bazı yerlerin güzelleşmesini temin eder görünmekle beraber ekseriya tereddiye sebeb olmaktadır. (. . .)

İstanbul halkı içinde dürüstlüğü ile en çok tanınan Türklerdir... Türk, kendisine itimat edeni asla aldatmaz; sözüne sadakatı dinî bir vecibe telâkki eder. Hiç bir zaman kötü ve bayağı metodları kullanmaya tenezzül etmez.»

César VİMERCATI (Constantinople)

*
* *

«Türk soyundan gelenler, Avrupalılarla ne kadar az temas etmişlerse o kadar mükemmel ve bozulmadan kalmışlardır.»

EDMOND DUTEMPLE
(En Turquie d'Asie)

*
* *

«Hakiki Osmanlı asîl tabiatlı ve vatanperverdir. Batılı maliyecilerin usulleri yayılmadan önce sözüne güvenilir bir adamdı. Sözü, taahhüd demekti ve bu taahhüd tam bir garanti mahiyetinde idi. Halen de itidalli, ihtiyatlı, vakur ve cesurdur.»

BOSWORTH - SMITH (Citation J. Baker)

*
* *

«Bütün bu çeşitli halklar arasında, en namuslu ve münasebete girmekte tereddüt edilmiyecek olan yalnız Türklerdir. Henüz yabancı tesiri altında kal-

mamış olan bir köye gitmek talihine mazhar olursanız, hakiki misafirperverliğin ne demek olduğunu orada görür ve anlarsınız.»

WİLLİAM MARTIN
(Cenevre Coğrafya Cemiyeti Temsilcisi)

*
* *

«Türk Beyleri, Saray adamları, hademeleri hiç bir millette rastlanmıyacak derecede nezaket ve terbiye sahibi olarak yetiştirilirler.

Türkler, bir çok Avrupalı yazarın da farketmiş olduğu gibi, aralarında nezaketin en ince kaidelerine riayet ederler.»

ABBE TODERİNİ
(De la Littérature des Turcs) 1789

*
* *

«Kadınların tesiri olmadan bir cemiyetin adab-ı muaşeret bakımından inkişaf edemiyeceği ileri sürülmekle beraber, kadın cinsini sosyal münasebetlerin dışında tutan Türkler yeryüzünün en nazik milletlerinden biridir. (. . .)

Bir menfaat elde etmek yahut göze girmek için asla dalkavukluk etmezler. Hürmetkâr, cesur, ciddi ve sadedirler. Kimseye hakaret etmek istemezler. Az ve öz konuşurlar. O kadar dürüst ve namusludurlar ki, başka türlü olunabilineceğini düşünemediklerinden ve herkesi kendileri gibi sandıklarından daima aldatılırlar. (. . .)

Türklerde sonsuz bir iyilik, şefkat ve sadelik hazinesi, güzel olan herşeye karşı köklü bir saygı ve zayıfa karşı derin bir merhamet mevcuttur.

Bu kadar asîl ve aynı zamanda sade tavırları, aldıkları terbiyeye mi borçludurlar? Hayır! Bütün

bu hususiyetler tohum halinde doğuştan mizaçlarında mevcuttur.

Avrupa'da ancak bazılarının çok uzun gayret ve çabalarla edinebildikleri nezaket ve tavır inceliklerine, içtimaî sınıf ve yaş'a bağlı olmaksızın, her Türk'te rastlarız.»

GARANVILLE MURRAY (Les Turcs 1878)

*
* *

«Türkler, dinleri icabı, kendi dinlerine düşman olanlara bile müsamahakâr ve misafirperverdirler.»

J. J. ROUSSEAU (Emile I-IV)

*
* *

«Sadaka vermek, şefkatli, merhametli ve muti olmak gibi sade faziletler telkin eden Müslümanlık Osmanlıların misafirperver, merhametli, dürüst ve reislerine hürmetkâr olmalarını temin etmiştir.

Kadere olan inançları, acı ve felaketlere karşı eski stoacılardan daha büyük bir katlanma gücü kazanmalarına yardım etmiştir.

Siyasi bakımdan bütün Osmanlıların eşit olmaları ve en yüksek mevkilere erişmek ümidinin herkes için mevcut olması Osmanlılara büyük bir güven ve gurur hissi vermektedir.»

JUCHEREAU DE SAINT - DENYS
(Revolutions de de constantinople)

*
* *

«Türkler büyük bir tevekkül gücü ile birlikte, ruhî bir huzura ve bundan doğan bir sükûnete sahiptirler... Misafirperverlikleri, söze sadakatleri, ıs-

tırap çekenlere karşı şefkat ve merhametleri dillere destandır.»

CESAR CANTU (les Trente Dernières Années)

*
**

«İstanbulda yaşadığım sürece tanımak fırsatını bulduğum Türk halkına karşı derin ve içten bir sempati duyuyorum.

Bu çok eski ırk aynı zamanda çok yeni ve gençtir. Türk ruhunda, henüz şarklı olan ve bir gün, eminim, eski dünyamızı hayrete düşürecek büyük bir kuvvet mevcuttur.»

JULES LERMİNA
(La Lumiére d'Orient) 1892

*
**

«Türk halkı son derece namuslu ve dürüsttür.»

GABRİEL CHARMES
(Avenir de la Turquie)

*
**

«Yüksek sınıflardaki tereddi halk tabakasına asla sirayet etmemiştir. İffet, dürüstlük ve tevekküle ancak fakir halk tabakasında rastlanıyor.

... Ne kadar hırsız, yalancı mutaassıp ise Türk te o kadar namuslu, iffetli, dürüst ve merhametlidir.»

A. RENOUARD (chez les Turcs) 1881

*
**

«Elimizde, müslümanlar arasında yaşayıp onların hususiyetlerini tetkik etmiş olan bütün tarafsız ilim adamlarıarının Türklerle hıristiyanlar arasında

yaptıkları mukayese neticesinde ahlâkiyeti teşkil eden faziletler bakımından Türklerin bariz üstünlüğüne dair deliller mevcuttur. (. . .)

Türklerden istihfafla bahseden İstanbuldaki bir genç misyoneri takdir ederek, Hıristiyanlıkta bahsini ettiğimiz faziletlere Türkiyede rastlıyacaksınız diyen de bir müslüman değil, koyu dindar bir hıristiyandır. Benim gördüklerim de bu kanaatı teyit etmektedir.»

JAMES BAKER (La Turquie)

*
* *

«Mağrur Osmanlı kızdırılmadığı, kalbinin derinliklerinde kaynayan ateşin ihtirasları kendini hissettirmediği müddetçe son derece merhametlidir; rastladığı insanların kaderi ile yakından ilgilenmekte, insanlık vazifelerini büyük bir gayretle ifa etmektedir.»

F. Alıx

*
* *

«Türkler saffet ve sadelikle meşbudurlar. Namuskârlıkları herkesin malumudur. Türkün sözü dünyanın en sağlam senet ve imzaları kadar muteberdir. Bir kaç Padişah veya vezirin bazı vahim durumlarda ve belki de mecburen yaptıkları bir takım sert hareketler yüzünden Türk milletine, örf ve âdetleriyle uyuşmıyan bir vahşet isnad edilmektedir.»

TH. GATUIER (Turquie Pittoresque) 1855

*
* *

«Türklerin duygu ve hassasiyetleri en yüksek derecededir. İnsan ve müslüman olmanın verdiği te-

fahürle Osman oğulları, ne kaybedilen harplerin, ne Avrupalıların yaptıkları haksızlıkların ve ne de memleketlerinin duçar olduğu felâketlerin kendi millî karakterini bozmasına meydan vermişlerdir.»

DESTRILHES
(Confidences Sur la Turquie)

*
* *

«Türklerin millî gururları çok kuvvetlidir. Fakat çok misafirperverdirler de. Umumiyetle iyi yürekli, samimi, namuslu, ve iyilik sever olan hakiki Türklerde bu misafirperverlik âdeta bir din haline gelmiştir.»

DEMETRIUS GEORGIADES
(L'Asie Mineure) 1885

*
* *

«Memur muhitlerindeki tereddi ile bazı büyük şehirlerde rastlanan düzenbazlıklar hariç Anadolu köy ve kasabalarındaki Türkler hâlâ milletleri millet yapan ana kuvvet kaynaklarının bir çoğuna malik ve misafirperver, namuslu çalışkan, mütevekkil olmakta berdevamdırlar.»

L. de CONTENSON
(Chrétiens et Musulmans) 1901

*
* *

«Başta Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman olmak üzere bir çok Padişahlar devrinde Türkler, hıristiyanlara harpte itidal ve zaferde mülâyemet göstermeyi öğretmişlerdir. 1526 da 200.000 kişi ekilmiş tarlalara ayak basmadan ve bir tek ot kopar-

madan yaya olarak İmparatorluğu bir baştan öbür başa katetmiştir.»

J. MICHELET (Histoire de France)
(«Süleyman Avrupayı Kurtarıyor»
bölümünden)

*
* *

«Türkler hâkimiyeti altında tuttuğu halkların iç yapılarına müdahele etmeden sadece haricen idare etmekle yetinirler. Bu sebepten Türkiyede azınlıkların muhtariyeti her bakımdan en ileri Avrupa memleketlerinkinden daha mükemmel ve tamdır.»

E. RECLUS
(Nouvelle Géographie Universelle
cilt 1, sayfa 2)

*
* *

«Hıristiyan reayaya tanınan bu serbestliklerin Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasında büyük bir rol oynadığında bütün tarihçiler ittifak etmektedirler. İmparatorluğun Avrupayı ürküttüğü kuvvetli devirlerinde reaya, galip Türkleri, maliye, ticaret ve sanayi'i eline geçirerek istismar etmekle iktifa etti. Ama aynı reaya Mohaç mağlubiyetini müteakip imzalanan Pasarofça ve Kaynarca muahedelerinden sonra İmparatorluğun artık sükût etmekte olduğunu sezerek Türkiyenin baş düşmanı olan devletlerle açık veya gizli işbirliğine başladı. Eğer Türkler kusur sayılabilecek kadar ifrata vardırılmış bir sabır ve sükûnet faziletine malik olmasalardı, entrika ve ihanetlerini artık saklıyamıyan ve Türk mağlûbiyetini kendi zaferleri olarak semerelendiren bu iç düşmanları muhakkak ki çok sert şekilde cezalandırırlardı. Osmanlı Hükûmeti 1828 yılında Rus ent-

rikacılarına yardımcı olmakla suçlu Ermenileri bile sürgün etmeyi kolay kolay istememiştir. Padişahın bu âlicenaplığı da zaafına işaret addedilerek, İmparatorluğun taksim edilmesi lehine delil olarak kullanılmıştır.»

M. de CASTRİUS
(Revue Angevine) Şubat 1817

*
* *

«Türkiyenin eski dostları, bazı fikirleri reaksiyoner mahiyette olmakla beraber, memleketimizin iç meselelerini büyük bir vukufla teşhis edebilmişlerdir. Meselâ Prens Meternih bize; «Türk kalmayı, Türk İmparatorluğunun şartlarına hiç benzemiyen şartlarda doğup tatbik edilmiş modellere göre idarî islahata girişmemeyi ve Doğu'nun âdetleriyle taban tabana zıt kanunlara malik devletleri taklit etmemeyi, tavsiye ediyordu.»

A. Rıza (La Tolérance Musulmane)

*
* *

«İhtiyatsız ve ölçüsüzce din gayretleri ile müslüman milletleri tahrik etmenin bir cinayet, bir cinnet olacağını ifade etmek isterim.»

CARDINAL LAVİGERIE
(1888 tarihinde Parlamento'da M.P.
Deschanel tarafından nakledilmiştir.)

*
* *

«Türklerin sakin cesareti, şayanı hayret tevekkülü, fevkalâde mülayemeti, haklı bir takdir ve şöhrete mazhar olmuştur. Ama ne kadar hayran olmaya değer olurlarsa olsunlar Türk milletini ve İmpa-

ratorluğunu mahvedecek olan da bizzat bu faziletlerdir.»

G. CHARMES (Avenir de la Turquie) 1883

*
* *

«Birbirleriyle mücadele eden milletlerin anlaşmalarına hiç imkân olmıyacak ve medeniyetin birliği bazı milletlerin, hususiyle yüksek ahlâki meziyetleri, dürüstlüğü, cesareti, vakar ve müsamahakârlığı ile diğerlerinden temayüz eden milletlerin toptan mahvedilmeleri pahasına mı temin edilecektir?»

EL. RECLUS (Adı geçen eser cilt IV).

HISTOIRE DE LA DECADENCE ET DE LA CHUTE DE L'EMPIRE ROMAIN
Yazan: E. GIBBON;
I. A. C. BUCHON'un Fransızca tercümesinden, Paris, 1834

İslâm Müsamahakârlığı

Fukaha, harp hukuku çerçevesinde ele geçirilmiş bulunan Hıristiyan ve Yahudi dinî kitaplarının yakılamıyacağını ve dinî olmıyan yazıların, tarihçi, şair, hekim yada filozofların eserlerinin müminlerin istifadesine arzedilmesinde hiç bir şer'î mahzur bulunmadığını kesin bir dille ifade etmiştir...

İskenderiye kütüphanesinin marûz kaldığı felaketlerin hepsini, Sezar'ın müdafaa zarureti ile istemeden ateşe vermesini, putpereslikten kalma bütün eserleri yıkmaya çalışan hıristiyanların iğrenç taasssupları yüzünden yaptıklarını anlatacak değilim. Ama Antonen'ler devrinde Théodosée devrine gelinceye kadar uzanan devreden elimize geçen deliller gösteriyor ki, Kral sarayı ile Serapis mâbedine Ptoleme'lerin ihtişam ve zevkleri sayesinde toplanmış bulunan dört ila yediyüz bin ciltlik kütüphane artık mevcut değildir. Patrikhane ve Metropolithanelerin belki de birer kütüphaneleri vardı. Ama Filozof, hıristiyan mezhep münakaşalarıyla ilgili bir yığın lüzumsuz hacimli ciltler, banyoları ısıtmaya yaramışsa, bu fedakârlığın insanlığa faydalı bir fedakârlık sayılabileceğini tebessüm ederek itiraf edecektir.

İspanyadaki Müslümanlar

Fatihten 10 yıl sonra Halifeye bir İspanya haritası verildi. Haritada denizler, nehirler, limanlar, nüfus ve şehirler, iklim, toprak ve maden ocakları, görülüyordu. İki asırlık bir müddet içinde Tabiatın bu cömertliğine çalışkan ve yaratıcı bir milletin ziraat, ticaret ve sanayi müesseseleri eklendi. Arap muhayyilesi eserlerine gösterdiği ihtimamları ifrata vardırmıştı. İspanya'da hüküm süren ilk Emevî Hükümdarı hıristiyanların da desteğini elde etmeye muvaffak olmuş, ve neşrettiği sulh ve himaye fermanıyla hıristiyanlara çok cüz'i bir vergi tahmil etmekle yetinmiştir. (. . .)

Halife 600 camii, 900 hamam ve 2000 evi bulunan Kurtuba'da bulunuyor ve oradan 80 tane birinci sınıf şehirle, 300 tane ikinci ve üçüncü sınıf şehre emru kumanda ediyordu. Guadilkebir kıyılarını süsliyen 12.000 köy mevcuttu. Araplar mübalağa etmiş olabilirler, ama şurası muhakkaktır ki İspanya hiç bir zaman onların zamanındaki kadar zengin, kalabalık, ve mâmur olmamıştır. (Sayfa : 490)

Antakya Önlerinde Haçlıların Yaptıkları

Antakya'nın muhasara ve müdafaası sırasında Haçlıların münavebe ile hem bolluk ve zaferle sarhoşluğa hem de açlık ve ümitsizlikle ye'se düştükleri olmuştur. İnsan mâkul olarak, hareketleri üzerinde imanlarının büyük tesirleri olduğunu, faziletli

ve kanaatkârane bir hayat yaşıyarak din uğrunda bir aziz sükûnetiyle şehit olmaya hazırlandıklarını zannedebilir. Ama tecrübe bu iyimser hayali yıkıyor; ve tarih Antakya duvarları önünde haçlıların tevessül ettikleri fuhuş ve sefahat sahnelerine, dinle alâkası olmayan harplerde bile çok nadir rastlandığını gösteriyor. Defne mağarası artık mevcut değildi, ama Suriye'nin havasında aynı kötülükler hâlâ yaşıyordu. Hıristiyanlar da tabiatın istediği ve istemediği kötülüklerin hiç birine mukavemet etmediler. Reislerinin otoritesini küçümsediler. Ne askeri disipline ne de İncile uymıyan bu keşmekeşe karşı fermanlarla vaz ü nasihatın hiçbir tesiri olmuyordu. (Sayfa : 664)

Hıristiyanlar Kudüs'te

... Hıristiyanlar mukaddes Şehir Kudüs'ü Hz. Ömer'in fethinden aşağı yukarı 460 yıl sonra müslüman idaresinden kurtardılar. Muhasarayı idare edenler şehrin yağmasında ilk işgalin mülkiyet addedileceği üzerinde anlaştılar. Bu suretle mesela Büyük Camiin yağmasında 70 lamba ile çok sayıda altın ve gümüş vazo, Taucréde'e hamaratlığının mükâfatı olarak isabet etmiştir. Zâhidlerin teklif ettikleri büyük fedakârlıkları kabul etmemiştir. İtaat ta bir işe yaramamış, yaş ve cins farkı gözetilmeden hepsi kılıçtan geçirilmiştir. Hıristiyanların amansız hunharlıkları yüzünden şehir, 3 gün kan deryasında yüzmüş ve neticede kokuşan cesetlerden veba çıkmıştır. 70.000 müslüman boğazlandıktan ve Yahudileri de havralarında yaktıktan sonra yine de elle-

rinde cimrilik yahut yorgunluk yüzünden kılıçtan geçiremedikleri bir çok esir kalmıştı. Haç'ın bu zalim ve gaddar kahramanları arasında birazcık merhamet gösteren tek insan yine Taucréde olmuştur. (. . .)

Hz. Ömerin Kudüse Girişi

Suriye ve İran Fatihi Hz. Ömer, boynunda biri buğday diğeri hurma ile dolu iki torba, ve bir de su tulumu bulunan kırmızımtırak bir deveye binmişti. Yemek molası verildiğinde hiç bir tefrik gözetmeden etrafındakilerin hepsini sofrasına davet ederek, dua ve şükürlerle sâde yemeğini onlarla paylaştı.

Hz. Ömer, bu sefer esnasında da «Adil Hükümdar» sıfatına lâyık bir şekilde hareket etmiş, Arapların taaddüdü zevcatta ölçüyü kaçırmalarına engel olmuş, tâbî milletlere karşı zulüm ve cebir yapılmasını önlemiş ve Araplardaki lüksü kaldırmak üzere ipek gömlek giymelerini yasaklamıştır. (. . .)

Hz. Ömer Kudüs'ü uzaktan görür görmez haykırdı: «Allahü Ekber!» Allahım bu fethe kolaylık göster! diyerek çadırını kurduktan sonra sükûnetle yere oturdu. Teslim mukavelesini imzaladıktan sonra hiç bir korku ve ihtiyat lüzumu duymadan şehre girdi ve Patrikle Kudüs Kilisesinin tarihi üzerinde son derece nazikâne müsahabelerde bulundu. Yeni hükümdarı önünde diz çöken Sophronius yavaş sesle Daniel'in «Yeisten uzaklık gerekir kutsal yerde» sözünü tekrarladı. Namaz vakti «Bâsubadelmevt» kilisesine vardılar. Ama Halife orada namaz kılmayı reddederek, Konstantin kilisesinin merdiveninde

kılmayı tercih etti. «Eğer ısrarınızı kabul etseydim, müslümanlar beni örnek aldıkları bahanesiyle günün birinde antlaşmanın şartlarını bozmaya yeltenirlerdi.» Bir zamanlar Hz. Süleyman mabedinin bulunduğu yere bir cami inşa edilmesini emretti. Kudüste kaldığı 10 gün içinde de Suriye'nin hal ve istikbaldeki tarz-ı idaresini tanzim ve tâyin etti. Medine, Halifenin Kudüs'ün mukaddesliğine yahut Şam'ın güzelliğine kapılıp orada kalmasından endişe ediyordu. Ama endişeleri çabuk dağıldı. Zira Halife tekrar Medine'ye dönmekte gecikmedi.

Salâhaddin-i Eyyubî'nin Merhameti

«... Lusignan 30.000 askerini kaybetti ve kendisi de müslümanlara esir düştü. Susuzluk ve korkudan ölmek üzere bulunan esir Hükûmdarı Salâhaddin'in çadırına getirdiler. Alicenâp Sultan bir bardak buzlu şerbet ikram etti. (...)

... İnsanî bir duygu taassup ve fethin sertliğini yumuşattı. Salâhaddin şehrin teslim olması karşısında, kan dökmemeyi vaad etti. Rumlarla diğer şark hıristiyanlarının hükümdarlık sınırları içinde serbestçe yaşamalarına izin verildi. Frenklerle Lâtinlere de 40 gün içinde Kudüs'ü boşaltarak mukavelede derpiş edildiği veçhile muhafaza altında doğrudan doğruya Suriye ve Mısır limanlarına gitmeleri emri verildi. Fidye de askerler için 10 altın, kadınlar için 5 altın, çocuklar için de 1 altın olarak tesbit edildi.

... Sultan'ın antlaşma şartlarının icrasında gös-

terdiği doğruluk ve dürüstlüğü teslim etmek icap eder, Mağlûpların sefaletine gösterdiği merhamet de övülmeye değer. Borçlarını ödemeleri için fazla zorlamamış, 7000 zavallıyı toptan 30.000 dinar fidye karşılığında azad etmeye razı olduğu gibi 2 - 3 bin kişiyi de hiç bir karşılık talep etmeden serbest bırakmıştır. Böylece köle sayısı aşağı yukarı 14 bine inmiştir. Kraliçe ile mülâkatında son derece mültefit ve nazik davranmış hatta ağlamıştır. Dul ve öksüzlere cömertçe sadaka ve hediyeler dağıtmıştır. Hastahane muhafızları kendisine karşı savaşmaya devam ettikleri halde, merhametli Sultan muhafızların kardeşlerinin 1 yıl müddetle hastalara bakmalarına müsaade etmiştir. Bu şefkat ve fazilet dolu davranışlar bütün insanların sevgi ve hayranlığına lâyıktır. Salâhaddin'i böyle davranmaya zorlayan hiç bir sebeb de yoktu. Aksine devrin taassubu, İslâm düşmanlarına gösterdiği müsamahayı teşvik etmekten çok mahkûm edecek bir durumda idi. Yabancıların şehri terketmelerini müteakip, Salâhaddin sancakların arkasından savaş müziğinin nağmeleri arasında muzafferane bir şekilde Kudüse girdi. Müslümanlar kilise haline getirilmiş olan Hz. Ömer camiini tekrar ele geçirdiler. Merdiven ve duvarlar gülyağı ile yıkandı, mihraba Nureddin Zengî'nin yaptığı bir rahle yerleştirildi. (Sayfa: 688)

T ü r k l e r

Okuyucu bir an için Sicilya'dan ayrılıp zihnen kendini Türklerin ilk vatanı olan Hazar denizi kıyılarında farzetsin. İskitya ovalarında VI. asırda kur-

dukları imparatorluğun adı ve şöhreti, imparatorluk yıkıldıktan sonra da yaşamaya devam etti. İmparatorluğu kurmuş olan milletin kalıntıları da Çin'den Karadeniz ve Tuna kıyılarına kadar uzanan geniş sahaya dağınık bir şekilde yayılmış, son derece kudretli küçük ve müstakil kabileler halinde yaşadılar. Macarların kolonisi Avrupa camiası içinde yer alıyordu. Türk soyundan gelen köle ve askerler de Asya taht ve saraylarını işgal etmişti. Normanlar İtalya kıyılarıyla Sicilyayı ele geçirirken, bir avuç Türk de İran'a hâkim oluyordu. Selçuk soyundan gelen prensler Semerkant'tan Mısır ve Yunanistan'a kadar uzanan sahada müstakil devletler kuruyordu. Türkler muzaffer Hilâl'ın Ayasofya'ya çekilmesinden önce küçük Asya'nın hâkimi olmuşlardı.

Hz. İsa'nın doğumundan 10 asır sonra İran'ın şark eyâletlerini idare altına alan Gazneli Mahmud en büyük Türk hükümdarlarından biridir. (...) «Sultan» adı ilk defa onun için kullanıldı. Devletin sınırlarını Maveraün Nehirden İsfahan'a, Hazar denizi kıyılarından İndus nehrine kadar genişletti. Ama onun şöhret ve zenginliğinin asıl sebebi Hindistan'a karşı yaptığı savaşlardır. Hindistan'a yaptığı 12 seferin muharebe ve muhasarlarını anlatmaya başlı başına bir kitap bile yetmez. (...)

Mevsimlerin şiddetinden, dağların yüksekliği, nehirlerin büyüklüğü, çöllerin kuraklığı, gibi şeylerden, düşmanın çok sayıda olması veya harpte fil kullanmasından hiç bir zaman yılmayan Sultan Mahmud kazandığı zaferleriyle Büyük İskender'i aşmıştır. 3 Aylık bir yürüyüşten sonra Keşmir ve Tibet yaylâlarını geçerek Ganj nehri kıyısında bulunan meşhur Kinnoge şehrine vasıl oldu. İndüs nehrinin

kollarından birinde yapılan bir deniz muharebesinde 4000 düşman gemisini bozguna uğrattı. Delhi, Lahor ve Multan teslim olmak zorunda kaldılar. Münbitliği sebebiyle Güceratı fethetmek istediği gibi, tutumluluğu yüzünden baharat istihsal eden Okyanus adalarını ele geçirmek gibi neticesiz plânlar da kurmuştu. Raca'lar haraç vererek mevkilerini muhafaza ettiler. Halk da hayatını ve servetlerini haraç vermek suretiyle kurtarabildi. Doğuda Gazneli Mahmud adı hâlâ hürmetle anılır. Tebaasını sulh ve refah içinde yaşatmıştı. Adalet ve merhametine dair iki örnek mevcuttur:

Bir gün divanda iken karşısına gelip evinden ve yatağından kendisini kovan bir Türk askerini şikâyet ederek ayaklarına kapanan bir adama Sultan Mahmud «Sızlanmayı bırak, suçlu evine geldiği zaman haber ver, bizzat kendim gidip cezalandıracağım.» cevabını verdi. Bir müddet sonra haber gelince, Sultan, dediği gibi, kalkıp eve gitti, muhafızlarına evin etrafını sardırdı, meş'aleleri söndürerek zina ve hırsızlık suçu işlemekte olan şahsın idamını emretti. Hükmün infazından sonra meş'aleleri tekrar yaktırdı. Sultan da diz çökerek duaya başladı. Duası bittikten sonra yemek getirterek çok acıktığını belli eden bir iştiha ile yedi. Şikâyetine ânında ve âdilâne cevap alan zavallı adam hayret ve tecessüsünü yenemiyerek Sultan'a hareketlerinin sebebini sorunca mütevazi Sultan:

«Böyle bir cinayete ancak kendi çocuklarımın cesaret edebileceğini sanıyordum. Adaletimin amansız ve gözü bağlı olması için meş'aleleri söndürttüm. Suçlu keşfedildiği için Allah'a şükrettim. Yemeğe

gelince şikâyetiniz beni o kadar müteessir etti ki 3 gün ağzıma bir lokma yiyecek koyamadım.»

Gazneli Mahmud Batı İran'a hâkim olan Bowide hanedanına harp ilân etmişti. Kraliçeden şöyle bir mektup aldı:

«Kocam hayatta iken sizin taarruzunuzdan endişe ediyordum. Zira o hükümdardı ve sizin çapınızda bir mücahitti. Ama artık yaşamıyor. Saltanatı bir kadınla bir çocuğa kalmıştır. Sizin bir çocukla zayıf bir kadına taarruz edeceğinizi hiç sanmam. Zira bu taarruz muvaffak olsa da şan ve şereften mahrum kalacak; buna mukabil muvaffak olmadığı takdirde mağlûbiyetinizin utancı müthiş olacaktır. Unutmayınız ki zafer netice itibariyle yalnız Allah'ındır.»

Kraliçenin gönderdiği bu mektup Sultan Mahmud'un taarruz etmekten vazgeçerek saltanata vâris olan çocuğun büyümesine kadar tehir etmesine sebeb oldu. (Sayfa: 620)

Cengiz Han

«Cengiz yasası, içeride sulhu idame, dışarıya karşı harbi teşvik eden bir yasa idi. Cinayet, zina, yalan yere yemin etme, at ve öküz çalma, suçlarının cezası ölümdü. Böylece en zalim insanlar bile adalet ve itidal üzere yaşamakta idiler. Büyük Kağanlık hakkının Cengiz'in soyundan gelecek olanlara raci olacağı derpiş edilmişti.

Tataristan'ın geçim kaynaklarından biri olan ve hem eğlence hem de harp tâlimi hüviyeti taşıyan avcılık da tanzim edilmişti. Hâkim millet bayağı iş-

leri kendisi yapmayıp kölelerle yabancılara yaptırıyordu. Bayağı addedilen işler de askerliğin dışında kalan bütün işlerdi. Askerî birliklerin tâlim ve disiplini tecrübeli kumandanlara ihtiyaç gösteriyordu. Ordu, ok, yay, kılıç, ve demir topuzlarla donatılmış 100, 1.000 ve 10.000 er kişilik birlikler halinde idi. Her subay veya er arkadaşlarının şeref ve emniyetine karşı bizzat hayatı ile mes'uldü. Cengiz'in zafer dehası düşman teslim veya mağlûp olmadıkça onunla sulh yapmayı men ediyordu. Ama Cengiz'in asıl hayran olmamız gereken tarafı onun dinî telâkkisidir. Hıristiyan engizitörlerinin çeşit çeşit işkence usulleri keşfettikleri bir devirde, barbar bilinen Cengiz müsamahanın en mükemmel nümûnesini veriyordu. İlk ve tek akîdesi bir Allah'a, bütün iyiliklerin kaynağı, yarattığı yer'i ve göğü huzuru ile ihya eden bir Allah'a inanmaktan ibaretti. (Sayfa: 784)

Osmanlılar

Bursa'nın fethini Osmanlı İmparatorluğunun gerçek kuruluş tarihi sayabiliriz. Şehirdeki hıristiyan ahalinin mülk ve hayatları 30.000 altın vergi veya haraç karşılığında bağışlandı. Şehir, Sultan Orhan'ın gayretleriyle bir müslüman şehri haline getirildi. Bir cami, bir medrese ve bir de hastahane yaptırdı. Selçuk paralarını kaldırarak kendi adına para bastırdı. Yeni merkezin hukuk-u ilâhiye ve medeniye sahasında meşhur müderrisleri şarkın eski medreselerinden Arap ve Fars talebelerini çekmeye başladılar. Orhan Vezâret makamını tesis ede-

rek kardeşi Alâeddin'i ilk vezir tâyin etti. Kıyafete müteallik koyduğu kaideler sâyesinde şehirli ile köylüyü, müslümanla hıristiyanı birbirinden tefrik etmeye imkân verdi.

Türk Şövalyeliği

Şeref ve namusunu korumak zorunda kalınca Cantacuzène de düşmanları gibi din ve memleketinin amansız düşmanlarına baş vurdu.

Aydın Beyi islâm kıyafeti altında bir eski Yunan zerafet ve nezaketi taşıyordu. Bizans kumandanı ile aralarında karşılıklı hürmet ve yardımlaşma münasebeti vardı. Öyle ki devrin hatipleri bu bağlılık ve dostluğu Pillade ile Oreste'nin dostluğuna benzetirlerdi.

Bir kahpeliğe mâruz kalan dostunun tehlikede olduğunu öğrenir öğrenmez İyonya hükümdarı İzmir'de 300 gemiden müteşekkil bir filo ile 29.000 kişilik bir ordu toplayıp, kış ortasında denize açılarak Ebre nehri ağzına gelmiş, demir atmış, ve arkasında, seçerek ayırdığı 2000 kişilik bir kuvvet olduğu halde nehir boyunca ilerliyerek, Dimetoka'da vahşi Bulgarların muhasara altına aldıkları Kraliçeyi kurtarmıştır. Bu sırada Sırbistan'a sığınmış bulunan Cantacuzène Kraliçeyi kendi kaderine terk etmeye mecbur kalmıştı. Kraliçe Irene kardeşini kurtaran insana arz-ı şükran etmek üzere 200 at ve çeşitli mücevherle birlikte bir elçi gönderip şehre dâvet etti. İslâm Beyi, uzaklarda bulunan talihsiz dostunun karısını görmeyi büyük bir nezaketle reddederek, bütün silâh arkadaşlarının faydalanma-

sına imkân olmayan şehir letâfeti yerine, onlarla birlikte mevsimin sertliğini paylaşarak çadırında kalmayı tercih etti. (Sayfa: 796)

... Niğbolu muahedesinde Fransız esirlerinin bir daha Türklere silâh kaldırmıyacaklarına yemin etmeleri şartı konduğu halde, Sultan Bayezit onları bu şartı yerine getirmekten affederek: Burganya hanedanı vârisine «Silâhlarına ve yeminine aldırdığım yok. Gençsin, ilk yenilginin felâket ve hicabını silmek istiyebilirsin. O takdirde ordunu topla ve gel. Bayezit sana gereği gibi mukabele etmeye daima hazırdır.» cevabını vermiştir. (Sayfa: 802)

Osmanlı Hanedanının Değeri

Hayatta başlıca hâdiselerin bizzat failin karakterine tâbi olduğu gözönüne getirilirse Padişahların şahsî meziyetlerine Osmanlı İmparatorluğunun tesis ve tarsîni şerefini de ilâve etmelidir. Fazilet, zekâ ve değer bakımından birbirlerinden farklı da olsalar, Osman'dan Kanunî Sultan Süleyman'a kadar ki 265 yıl boyunca tahta çıkmış olan 9 Padişahın hemen hepsi de cesur ve faal, tebaasından itaat gören, düşmanlarını yıldıran hükümdarlardı. Şehzadeler gençliklerini Sarayın rehaveti içinde geçirecek yerde ordu ve idarede yetiştirildi. Çok erken yaşta ordu ve eyalet idaresi ellerine verilirdi. Bu durum birçok dahilî harplere yol açmakla beraber hanedanın disiplinli ve dirayetli olmasını temin ediyordu. (Sayfa: 862)

Osmanlıların Meziyetleri

Bu millet teşkilât ve resanetini oldukça fevkalâde bir kaynaktan alıyor. Osman'ın ilk tebaası, Maveraünnehir'den Sincar dağlarına kadar ecdadının ardı sıra giden 200 çadır Türkmen ailesinden ibaretti. Anadolu yaylası hâlâ onların soydaşlarının beyaz veya siyah çadırları ile doludur. Fakat bu küçük azınlık kısa zamanda Anadolu'nun mağlûp yerlileri ile kaynaşarak aynı dil, din, örf ve âdete sahip bugünkü Türk milletini meydana getirmiştir. Erzurum'dan Belgrad'a kadar bütün vilâyetlerin en eski ve şerefli addedilen müslüman halkının topuna birden Türk adı verilmektedir. Ama Osmanlılar, hiç değilse Rumeli'de, bazı köyleri ve ziraat sahasını hıristiyanlara bırakmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun daha temelleri atılırken bütün askerî ve sivil rütbeler bizzat Türklerin de elinden alınarak yabancı ve kölelerden müteşekkil itaat, kumanda ve harp etmek üzere sıkı bir terbiye ile yetiştirilen yeni bir sınıf yaratıldı. (Sayfa: 825)

İstanbulun Fetihten Önceki Hali

... Manuel Chrysoloras, bahtsız memleketinin, yani İstanbul'un Bizans'ın gölge veya hayalinden başka bir şey olmadığını itiraf etmektedir. Eski heykeller hıristiyanların taassubu yahut barbarların vahşeti yüzünden harap olmuş, en güzel binalar kireç elde etmek üzere tahrip edilmişti. Paros ve Numidie'nin en makbul mermerleri yıkılıyor ve-

ya kaba inşaatta kullanılıyordu. Heykellerin pek çoğunun yalnız kaideleri kalmıştı. Hemen hemen bütün sütunlar yıkılmış veya tahrip edilmişti. İmparatorların mezarları açık ve harap bir halde idi. Zamanın aşındırmasına zelzele ve kasırga da yardım etmişti. Halk da altın ve gümüşten yapılmış eserleri tahrip ediyordu. Bütün bu güzel eserlerden, ki belki de sadece muhayyilede yaratılmış ve hiçbir zaman mevcut olmamışlardır, kala kala Çemberlitaş, Dikili taş ve Ayasofya kalmıştır. (Sayfa: 856)

Hıristiyanların Dönekliği

Mukaddes harp Polonya ve Macaristan'ın müşterek feryadı idi. Ladislas Tuna'yı geçerek ordusuyla Bulgaristan'ın başşehri olan Sofya'ya geldi. Bu sefer esnasında, haklı olarak Hunyades'in dirayet ve liyakatına atfedilen iki parlak zafer kazanıldı. (. . .)

Zaferlerinin hem en şaşmaz delili hem de en hayırlı bir neticesi, Bâbıâlinin Sırbistan ile Macaristan'ın boşaltılmasına, esirlerin iadesine ve sulhun akdedilmesine memur bir hey'et göndermesi oldu. Segedin diyetinde imzalanan bu muahede ile kral ve Hunyades mâkul olarak istiyebilecekleri bütün umumî ve hususî avantajları elde ettiler. Hıristiyanlar İncil-i Şerif, müslümanlar da Kur'an-ı Azîmüşşan üzerine yemin etmek suretiyle her iki taraf da hakikatın hâmii ve kavlinden nükûl edenlerin müntakimi olan Allah'ı işhad ederek 10 yıllık bir mütareke hususunda mutabakata vardılar. (. . .)

Sulh müzakerelerini tasvip etmemekle beraber

halkın ve hükümdarın iradesine tek başına karşı koyabilecek kudrette olmıyan Papalık temsilcisi Kardinal bütün bu müzakereler müddetince mukadder bir sükûtu ihtiyar ile iktifa etmişti. Ama toplantı henüz sona ermeden julian, Karamanoğlunun Anadolu'ya girdiği ve Rum İmparatorunun Trakya'yı istilâ ettiği, Venedik, Ceneviz ve Burgonya donanmalarının Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) işgal ettiği ve Ladislas'ın zaferini öğrenen fakat muahededen haberi olmıyan müttefiklerin sabırsızlıkla Ladislas'ın ordusuyla avdetine intizar ettikleri haberini aldı. Bunun üzerine Kardinal :

«Elinize geçmiş olan fırsatı kaçıracak ve müttefiklerinizin ümitlerini suya düşürecek misiniz? Siz asıl onlara, Allah'a ve hıristiyan kardeşlerinize karşı taahhüd altındasınız ve bu temel taahhüd hıristiyanlığın düşmanlarına karşı giriştiğiniz taahhüdü keenlemyekûn kılar. Allah'ın yeryüzündeki vekili Papa'dır, ve siz onun hükmü olmadan ne bir taahhüde ne de bir harekete asla girişemezsiniz. Şimdi ben O'nun namına silâhlarınızı takdis ediyor ve Türklere verdiğiniz sözden nükûl edebileceğinizi beyan ediyorum. Zafer ve selâmet yolunda beni tâkip ediniz. Eğer hâlâ tereddüt ediyorsanız, hareketinizin bütün mes'uliyetini bana yükleyiniz.» diye haykırdı. Halktan teşekkül eden meclislerin kararsızlığı ve Kardinallik makamının kudsiyeti bu meş'um delillerin kabulünü intaç ederek bizzat sulhün imza ve taahhüd edildiği mahalde yeniden harp kararı verilmesine sebep oldu. Bu şekilde hareket eden hıristiyanlara «kâfir» demekte Türkler elbetteki haksız sayılmazlar. (Sayfa: 860)

Lâtinlerin İstanbulda Yaptıkları Kötülükler

Hacılar kadehleri, üzerini süsliyen kıymetli taşlarla incileri koparıp aldıktan sonra, alelâde birer taş haline getiriyor, Hz. İsa ve Havarîlerinin tasvirleri ile süslü masalarda kumar oynuyor, içki içiyor ve hıristiyan ibadetinin en mukaddes eşyalarını ayaklar altına fırlatıyorlardı. Askerler de Ayasofya kilisesinin mihrabındaki örtüyü, üzerine işlenmiş altın liflerini almak için parça parça ettiler. Çok yüksek san'at kıymetini haiz olduğu halde sadece maddî kıymetine bakarak mihrabı da parçaladılar. Böylece elde ettikleri mücevheratı kilisenin içine kadar getirdikleri atlarla katırların sırtına yüklüyor ve hayvanlar fazla gelen yükün altında sendeledikçe sabırsız yağmacılar zavallı hayvanları öyle hunharca şişliyorlardı ki kilisenin içi kan deryasına dönüyordu. Bir fahişe de Şarklıların dua ve âyinleriyle istihza etmek üzere Patriklik makamına çıkarak şarkı söylemiş ve dans etmişti. İmparator mezarlarının bile bu açgözlülük ve yağmacılığın kurbanı olmaktan kurtulamadığını, 6 asır önce gömülmüş olan Justinyen'in cesedinde hiçbir çürüme alâmeti görülmediği hususundaki iddiadan anlıyoruz. Altındaki atları da kaplıyacak kadar uzun elbiseleri ve kadınlara benzer başlıkları ile sokaklarda koşuşan Fransızlarla Felemenkler kaba ve çirkin eğlence âlemleriyle Şarklıların o muhteşem tevekkül ve kanaatkârlığına hakaretler yağdırıyorlardı.

... Haçlılar bakır heykelleri kırarak erittiler. Böylece o heykellere göz nuru dökmüş heykeltraşların san'atları berhava edilmiş, geriye kalan bakır

da para haline getirilerek askere maaş olarak ödenmiştir. (. . .)

Devr-i Kadimden 12. asra kadar intikal etmiş olan yazma eserlerin mühim bir kısmı bugün mevcut değildir. Hacılar yabancı dilde yazılmış eserleri ne muhafaza ne de nakletmekte bir gayret göstermediler. En küçük bir kazânın bile tahrib edebileceği kâğıt ve parşömenlerin muhafazası ancak çok sayıda nüshalar mevcut olduğu takdirde mümkün olabilirdi. Eski Yunan eserlerinin hemen hemen hepsi İstanbul'da toplanmıştı. Yunan kitaplarının mahiyet ve adetlerini iyice bilmemekle beraber İstanbul'un mâruz kaldığı 3 büyük yangına kurban giden zengin kütüphaneler için ne kadar esef etsek azdır.

. . . Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'in ve Azizlerin tasvirlerine ibadet edenleri müslümanların putperest saymalarında şaşılacak bir şey yoktur. Ama katolik olan Lâtinlerin bu şekilde ibadet edenlere karşı tanıdıkları tavru hareketleri anlamak kabil değildir. Bunlara bakarak, san'atların sükût çağında san'atkârlığın ve el emeğinin, üzerinde işlediği maddenin ham kıymetinden daha fazla bir kıymeti olamıyacağı neticesine varılabilir.

İstanbulun Fethinden Sonra Fatih Sultan Mehmedin Davranışı

En mühim esir Bizans İmparatorluğunun Grandük'ü Lucas Notaras'tı. Hazineleri ile birlikte Padişahın huzuruna getirildi. Padişah:

«Niçin bu hazinelerinizi memleket ve tahtınızın müdafaası için kullanmadınız?» diye istihfafla sordukta esir: «Bunlar sizindi, Allah size nasip kılmıştı.» cevabını verdi. Bunun üzerine Padişah da :

«Mademki benimdi, neden bu kadar zaman kendinize alıkoymaya cür'et edip ümitsizce mukavemet ettiniz?» diye sorunca Grandük sebeb olarak maiyetindekilerin inatçılığından başka Türk sadrazamının da gizlice kendisine cesaret vermesini ileri sürdü... Grandük bu zorlu mülâkattan sonra af ve himayeye mazhar olmuştu. Fatih, Notaras'ın ıstırap ve hastalık içinde kıvranan karısını ziyarete gitmiş ve bir oğlun gösterebileceği şefkat ve alâkayı göstererek teselli etmeye çalışmıştı. Padişah Bizansın bütün ileri gelen subaylarına karşı da aynı merhameti göstermişti. Birçoklarının fidyesini bile kendi kesesinden ödemişti. Bir kaç gün müddetle kendini, mağlûpların babası ve dostu telâkki ettiğini ilân etmiştir... Ama sonra vaziyet değişti. Daha Padişah gitmeden evvel Hipodrumda en asil esirler katledildi.

Hıristiyanlar Fatih'in bu sertliklerini bir nevi tedehhüşle naklederler. Onlara göre Grandükle iki oğlu kahramanca şehit olmuşlardır. Zira Padişah'ın isteklerine boyun eğmedikleri için katledilmişlerdir. Halbuki bir Rum tarihçisinin anlattığına göre İtalya'dan beklenen yardıma istinad ederek yeniden Bizans İmparatorluğunun tesisine matuf bir komplo bahis mevzuudur. Bu çeşit faaliyetlerin ise cezası her memlekette aynıdır. Bir galibi, itimadını suistimal eden bir mağlûbu bertaraf etti diye takbih etmek zordur. Padişah, Bizansın yıkılışı ile kendilerini mahvolmuş telâkki eden hıristiyan hükümdar-

larının sahte ve riyakârane tebriklerini tebessümle karşılıyarak 18 Haziranda Edirne'ye avdet etti.

... «Fâtih'in sadakati sâbit olan sayısız tebaası taht ve devleti koruyordu. Ama büyük bir idareci basiretine malik olan Padişah bütün Rumları bir araya toplamak istedi. Rum'lar da hürriyet, hayat ve ibadet serbestilerini kaybetmeleri mevzuubahs olmadığı için buna seve seve razı oldular. Bizansın saray merasimi de Patrik seçimine münhasır olarak ibka edildi. Rumlar, Padişahın muhteşem bir eda içinde Gennadius'un eline vezaif-i diniyesinin bir sembolü olarak Patriklik esasını vererek sarayın kapısına kadar uğurlayışını, mükemmel bir şekilde donatılmış bir at hediye edişini ve namına tahsis edilen saraya götürmek üzere refakat edecek Paşa ve Vezirlerine emir verişini memnuniyet ve dehşet karışımı bir duygu ile seyretmişlerdir. İstanbul kiliseleri iki din arasında paylaşıldı. Her ikisinin de hududları tesbit edildi. (...)

LA TURQUİE ET SES RESSOURCES, etc.
Yazan: D. Urquhart (İngilizceden çev. RAYMOND Bruxelles 1836)

Fransa ve Türkiye

«Yeryüzünde iki büyük bölge vardır: Doğu ve Batı. İki büyük din vardır: Hıristiyanlık ve Müslümanlık. Mensup oldukları bölgeleri hakkiyle temsil eden iki büyük halk ve şehir vardır: Batıda Fransızlar ve Paris, Doğuda Türkler ve İstanbul. Beşiği olan kudüsten çıkan Hıristiyanlık Atina ve Roma'ya doğru sür'atle yayıldı, ama oralarda duracak değildi. Kuzeyde henüz barbar olan bir filiz yeşeriyordu. Bu filiz, Cermanya ovalarından inerek Fransa'da Roma ve Galya soyundan gelenlerle karışıp batının başlıca kavmini ve en hıristiyan milletini meydana getirecek olan Alman ırkı idi.

Hıristiyan medeniyetinin en büyük eserlerini yaratmak şerefi Fransız milletine râcidir. Charlemagne devrinde putperestliği kat'î olarak ortadan kaldırmış ve Mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğu ile birlikte Papalığın dünyevî iktidarını tesis etmiştir. Daha sonra Haçlı seferlerini yapmış, Sain-Louis tesisleri ve feodal nizamın tedvin ve müeyyidelere rabtı sayesinde Orta Çağ rejimini sistem ve istikrara kavuşturmuştur. IV. Henri, XIII. Louis

ile XIV. Louis devrinde de Avrupada istikrarın tesisine ve Katoliklikle Protestanlık arasında bir muvazene teminine muvaffak olmuştur. Nihayet 18. asrın sonlarında Fransız muharrir ve filozoflarının hazırladıkları İnkılâb-ı Kebir, üniforma giymiş bir hıristiyanlık olarak muharebe meydanlarında arz-ı vücud etmiş ve Napolyon'da teşahhus ederek bütün Avrupa'da hıristiyanlığa karşı ve yabancı ne kalmışsa hepsini silip süpürmüştür.

Mekke ve Medine'de doğmuş olan Müslümanlık az sonra merkezini Bağdad'a nakletmiştir. Ama Peygamber'in ölümünden 400 sene sonra Arap İmparatorluğu sukut ediyor ve İslâmiyet yepyeni meyvelerini vermek üzere başka bir kuzeyli filize kendini aşılıyordu. Bu filiz de Maveraünnehir yaylalarından inmiş ve evvelâ Arap hükümdarlarının emrinde ücretli asker olarak hizmet etmiş, kısa bir zaman sonra da bizzat bu hükümdarları emirleri altına almış olan Türk ırkı idi. Türklerin Kudüse girişi Haçlı seferlerinin başlangıcını teşkil etti. Hıristiyan Avrupa'ya karşı İslâmiyeti müdafaa ve vikaye eden onlar oldu. Şövalyeliğin benimsediği şarkkârî semahat ve âlicenaplık ilhamlarını haçlılara veren de onlardı. Philippe Auguste'le Louis le Jeune'ün hasmı olan Salâhaddin Türktü.

Bu sırada, 13. asrın başında, Anadolu, İslâmın en büyük hanedanı olan Osmanlı Ailesinin sahneye çıkışına şahit oluyordu. Ertuğrul'un oğlu Osman'ın kafasında, hududları Tuna dan Fırat'a Dicle ve nil'e, Kafkaslardan Balkanlar'a, Torcslar'dan Atlas Denizine kadar genişliyecek olan bu muazzam yapının hayali mevcuttu. Nihayet 1453 te II. Mehmet İstanbulu fethederek Peygamberin tebşirini 800 sene son-

ra tahakkuk ettirmiş ve böylece İmparatorluğuna sağlam bir istinadgâh bahşederek onu Avrupa camiasının mühim ve mütemmim bir unsuru haline ifrâğ etmiştir. Ondan sonra tahta çıkan Yavuz Sultan Selim Mısırı fethederek son Abbasî hükümdarından Halifeliği almış ve böylece Sultanlıkla Halifelik sıfatını şahsında birleştirerek bütün İslâm âlemi üzerindeki dünyevî ve uhrevî otoritelerin tamamını eline almıştır. (Sayfa : 1)

Türkler, Doğu Dünyasında, Batı Dünyası içinde Franklar'ın oynadığı rolün benzerini oynamışlardır. Nihayet Viyana surlarına kadar dayanarak Haçlıların İslâmiyete yaptıkları hakaretin itikamını almışlardır. (. . .) (Sayfa : 7)

İslâm Akidesi

. . . Hz. Muhammed iki zıt temayül karşısında bulunuyordu. Evvelâ muhitinde bulunan insanların maddî temayülleri ve putperestliği vardı ki her ikisi ile de mücadele etmek gerekiyordu. O, bu bakımdan Hıristiyanlarla birleşiyordu. Zaten İncil'in bir Allah kelâmı olduğuna kani idi. Hz. Musanın, Hz. İsanın ve bütün peygamberlerin Allahtan vahy aldıklarına inanıyor, ve onların imanı ile kendi imanı arasında bir ayniyet olduğunu ilân ediyordu. Onların eserlerini devam ettirdiğini, Kâinatın yaratıcısı tek ve görünmez olan Allah'ın varlığını vaz eder. İslâmiyetin daha önceki Peygamberlerin getirdikleri dinden farklı bir din olmadığını, onların yenilenmesi olduğunu açıkça ifade ediyordu.

Kur'an'da «Allah'a, resullerine, Hz. İbrahim,

hz. İsmail, hz. İshak, ve hz. Yakub'a vahyedildiğine inanıyoruz. Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlere gökten nâzil olan mukaddes kitaplara inanıyoruz, onlarla biz müslümanlar arasında hiç bir fark yoktur» denilmektedir. Diğer yandan Hz. Muhammed Yahudilerin sık sık putperestliğe rücu ettiklerini, hıristiyanlarla ihtilâfa düştüklerini, bizzat hıristiyanlığın da müessif mezhep kavgalarıyla dalâletler içine düştüğünü esefle müşahede ediyordu. Bu durumda Yahudilerle Hıristiyanları kendi aralarında ve diğer milletlerle uzlaştırmak vazıfesinin kendisine terettüp ettiğine kanaat getirdi. O'nun vaz'ettiği İslâm kardeşliği bütün milletleri birleştirecekti. Kur'an'ı Kerim'de «Yahudilerle Hıristiyanlar arasında hakem ol!», «Yahudilerle Hıristiyanlara söyle: İhtilafa son versinler. Şeriki ve nazırı olmayan, bir ve tek olan Allah'a tapıyoruz. Hiç birinizin başka bir mabudu yaktur. Ve olmamalıdır. Hz. İbrahim ne Yahudi ne hıristiyandı, tek olan Allah'a inanan ve tapan bir müslüman, bir sün'i idi» denilmektedir.

Böylesine asil ve âli bir akideye nail olmak, Hz. Muhammed'in büyüklük ve semahatının bir delilidir. (Sayfa : 31)

*
* *

Hz. Muhammed getirdiği emir ve nehiylerle, vâdettiği mükâfat ve mücazatla Doğu milletleri üzerinde çok kuvvetle müessir olmuş ve onları selâmete eriştirmiştir.

Putperestlik yıkılmış, İslâmiyetle Yahudilik ve hıristiyanlık arasındaki bağ tesis edilmiştir. Çocuk kurban etme âdeti kaldırılmış, kadınların vaziyeti düzeltilmiştir. Taaddüd-ü zevcat mevcut olmakla bir-

likte tahdid ve takyid edilmiştir. Kız çocuklar da erkek çocuklar gibi mirasa hak kazanmışlardır. Çocuk doğuran kölenin âzâd edileceği kaidesi konmuştur. Putperestlerle evlenmek yasak edilmiş, buna karşılık Hıristiyan ve Yahudilerle evlenmeye cevaz verilerek bu iki din mensuplarıyla yeni bir yakınlaşma vesilesi meydana getirilmiştir. Ama gayrı meşru münasebet, kâfirlerle de olsa, şiddetle men edilmiştir. Fuhuş kat'i olarak yasaklanmış, böylece fuhuştan doğacak her türlü mazarratın önü alınmıştır.

Kölelik müslüman olanlar için tamamen kaldırılmış, kâfirler için de çok hafifletilmiştir.

Hz. Muhammed, harbi, din yaymanın başlıca vasıtası haline getirmekle itham edilmiştir. Ama İslâmiyetin hitap ettiği milletleri yola getirmenin biricik yolu harp değil mi idi? Esasen harp, nazarî olarak takbih edilse bile, fiilen daima mevcut olmuştur. Hıristiyanlık, harbi, kiliseden kovmakla beraber müsamaha ile karşılıyor, hatta hıristiyan devletleri harbe teşvik ederek hıristiyanlığın yayılmasına hizmet ettiriyordu. Hz. Muhammed hıristiyanlarla Yahudilerin müsamahasızlığı yüzünden karşılaşacağı tehlikeleri biliyordu. Kur'an'ı Kerim'in bir çok yerinde bunu belirten âyetler mevcuttur: «Yahudilerle hıristiyanlar seni ancak kendi dinlerine girdiğin zaman tasvib edeceklerdir.» Kureyş'in amansız husumeti de henüz Putperestliğin temamen bertaraf edilmiş olmadığını göstermektedir. Şu halde din uğrunda harp Hz. Muhammedin vazgeçemiyeceği bir zaruret olmuştur.

. . . Hz. Muhammed yalancılıkla da itham edil-

miştir. Ama bu, yersiz ve haksız bir ithamdır. O, bütün ümmetinin kabul ettiği ve hâdiselerin de ispat ettiği gibi gerçekten peygamberdi, ve peygamberlikten başka bir ünvan da istemiş değildi. O Cenab-ı Hak'ın insanlığı irşad etmek için gönderdiği seçkin insanlardan biri idi. Bütün Peygamberlere yapılan itirazların kendisine de yapılmasından şikâyet etmekle beraber, kendisine mucize kabiliyeti isnat eden leri tezkip etmekten de hiç bir zaman geri kalmamıştır. (Sayfa : 36)

İslâmiyetin Gelişmesi

... Hıristiyanlık gibi İslâmiyet de tedricen inkişaf etmiş, bir taraftan hıristiyanlığa diğer taraftan putperestliğe olmak üzere iki taraflı bir aksülâmel olmak hususiyetini hiç değilse kısmen gaip etmiştir. Doğu milletlerinin âdet, an'ane ve temayüllerine intibak etmiştir. San'at, edebiyat ve servetin bahşettiği zevklere karşı sertlik ve düşmanlığı gittikçe yumuşatmıştır. Avrupa'nın ilmî ve sınaî keşiflerine kapılarını açmış, kültür sahasında mühim ilerlemeler kaydetmiştir. Aldığı yeni şekliyle islâmiyet çok geniş bir sahaya yayılmıştır. Artık birbirine hiç benzemeyen karakter ve medeniyete sahip milletleri de sinesine toplıyabilecek bir elâstikiyeti haizdir. (. . .)

İslâmiyet Şark medeniyeti ile kaynaşmış, ve bu medeniyetin temsilcisi olmuştur. Artık günümüzün meselesi de iki din arasındaki mesele olmaktan çıkmış iki dünya arasındaki bir mesele haline gelmiştir. (Sayfa : 45)

Türklerin Ehemmiyeti

İslâmiyeti ilk kabul eden Araplardı. Mahrumiyet ve cefa içinde geçen sert hayatları islâmın getirdiği sâdeliğe ve istediği din gayretine kolayca intibak edebiliyordu. İslâmın vâdettiği dünya, zengin muhayyilelerine çok uygun geliyordu. Ama Peygamberin bahşettiği ümitleri gerçekleştirecek, cennet nimetlerini taddıracak ve müslümanları Avrupa ziyafet masasına oturtacak başka bir millete ihtiyaç vardı. Bu, Türk milleti idi. Araplardan, gösterişsiz bir hayata bağlılıkları bakımından daha şarklı, düşünce ve hükümlerindeki sıhhat bakımından daha garplı ve çok daha iyi asker ve diplomat olan Osmanlılar Halifeliği ellerine alarak bizzat Arapları da taht-ı idarelerine alacak ve Şark medeniyetiyle İslâmiyete hakikî merkezi olarak İstanbulu bağışlıyacaklardı. Bu şehrin alınmasıyla İslâmiyetin iki büyük düşmanı olan Hıristiyanlıkla Putperestlik mağlup edilmiş oldu.

Ama zaferin hemen arkasından galiple mağlûp sulh müzakerelerine oturdular.

Osmanlılar, İstanbul'da, Bizans İmparatorluğunun yüz karası ve sebeb-i harabiyeti olan topyekûn tereddiyi, desise usullerini, Asya saraylarına has tefessüh etmiş an'aneleri, materyalizmle spiritüalizmin o acaip halitasını yıkmakla hem islâmî vazifelerini ifa etmiş hem de bütün insanlığın minnettarlığına hak kazanmışlardır. Böylece Rum halkının da yeniden ihya olmasını temin etmişlerdir. Türkler islâmiyeti de biraz yumuşatmışlardır. Nitekim şarap içmeye ve musiki icrasına pek karşı koymamışlardır. Dört sünnî mezhepten en müsamahakâr ve avrupaî

yaşama tarzlarına en muvafık olan Hanefiliği kabul etmişlerdir.

Osmanlılar aynı zamanda İstanbul'daki Bizans sarayında nümunesini gördükleri imparatorluk müessese ve usullerini de benimsemişlerdir. Bu çeşit iktibaslar sayesinde idarî sahadaki mâlumat, kanun ve ünvanları da artmıştır. Göçebelik âdetlerini de kısmen bırakarak Avrupa camiasına mensup bir millete yakışan tavır ve usuller iktisap etmişlerdir. İstanbul'u fetheden II. Mehmed koyduğu kanunlarıyla Türkiye'de, CHARLEMAGNE'in Fransa'da oynadığı role müşabih bir rol oynamıştır. Osmanlı padişahları İslâmın vaz'ettiğini dinî otoriteye mütedair kaideleri bazı tâdilata uğratmışlardır. Nitekim Halifelik ünvanını pek kullanmamış, bugün anladığımız manada dünyevî ve uhrevî iktidarları daha çok icra imkânı veren «sultan» ve «iman-ı müslimin» ünvanlarını tercih etmişlerdir.

Mütercimin Müşahedeleri

... UROUHART'in eserinden alınan bu parçalar, Türklerin Şarkın diğer milletlerinden çok üstün olduğu ve bu üstünlükleri sâyesinde islâmiyetin hâkim milleti haline geldikleri hususunda tarihin söylediklerini teyid etmektedir. Türkiye Şark binasının temel taşıdır. Ama binanın inşası henüz tamamlanmamıştır. Hatta temel taşının bile bazı tâdilât ve tashihata ihtiyacı vardır. Türklerin mazisi, tevlid ettiği neticeler itibarıyla muazzamdır. Ama bu mazinin ilham ettiği daha büyük muvaffakıyetleri tahakkuk ettirmek için Türklerin muhtaç oldukları

tahavvülât henüz ikmal edilmemiştir. (İkinci kitap; Sayfa : 82)

Türklerin Dürüst Siyaseti

... Ama bu istiklâl hareketi Türkiye ile Avrupa'nın arzularına göre men veya müsaade edebilecekleri tesadüfî bir hâdise değildir. Hareket Türk milletinin dinî prensipleri ile örf ve âdetinin bir neticesidir. Bir diğer kaynak da Avrupa camiasının vaziyetinde vukubulan umumî tahavvülâttır. Türkler ilk fetihleri sırasında hıristiyanlığı imha etmemişlerse, bunun tek sebebi bugün binlerce insanın köle olarak kalmasına cevaz veren akidelerin hepsinden daha mükemmel ve insanî olan dinî akidelerinin böyle bir tazyiki men'etmesidir. O tarihtenberi hiçbir zaman ve meselâ Rumların tamamen Türklerin insafına metruk vaziyette bulundukları Rum isyanı sırasında bile böyle bir imhaya tevessül edilmemiştir. Zira İslâm Uleması bunun dinen korkunç bir hareket telâkki edileceğini Sultan'a açıkça ifade etmiştir.

Aslında hıristiyan tebaasının istiklâlini hazırlıyan ve temin eden bizzat Padişahlar değil midir? Onlar hem idarî dehâlarını hem de müsamahakârlıklarını ortaya koyan bir siyasetle bu hıristiyan halktan haricî düşmanlara karşı bir kuvvet kaynağı, dahilî isyanlara karşı da bir mukavemet unsuru olarak faydalanmaya çalışmadılar mı? Eflâk ve Buğdan'a, istiyerek ve tamamen teslim oldukları halde, berat ve imtiyazları bizzat kendileri vermediler mi? Daha sonra bu eyaletleri Fener Patriğinin emrine verirken, Patriklerin bu vazife ve salâhiyetlerinden, emirlerine verilmiş olan bu eyaletleri ve milletleri

istiklâle kavuşturmak için faydalanacakları ihtimalini hesaba katmıyan onlar değil midir? Ege adalarının ticarî ve bahrî inkişafının temellerini kendileri atmadılar mı? Bir kuvve-i bahriye (Deniz kuvveti) tesis ederek Rus taaruzlarına mukavemet etmek maksadıyla bu ada ahalisine muazzam imtiyazlar tanıyan kendileri değil midir? Rumlara, Bâbıâli tercümanlığı ve her derecede hariciye memurlukları bahşetmek suretiyle, imparatorluğun sırlarını ve dindaşlarının istiklâl kazanmasını temin edecek vasıtaları eline teslim edecek şekilde idarenin en yüksek ve can alacak noktalarına yerleşmek imkânı veren de bizzat Padişahlar değil midir? (İkinci kitap; Sayfa : 112)

Yeni Türkiye ve Türklerin Haklılığı

... İstanbul yalnız Türk imparatorluğunun değil, bütün Şarkın da merkezidir. Yarı Avrupalı bir devlet olan Rusya bir zaaf ve buhran ânından faydalanarak Şarkın hakikî mümessillerinden İstanbul'u almaya kalksa bile bu şehir Rumlardan alındığı gibi Ruslardan da tekrar alınırdı. Zira Şarkın da yer yüzünde böyle bir merkeze ihtiyacı vardır. (Sayfa : 169)

İstikbalde Osmanlı milletinin inkişaf edeceği saha Trakya ve Küçük Asya'dır Boğazları ve İstanbul'u ile bu bölge tabiatın bir millete bahşedebileceği en güzel yerdir. Türk milleti Şark âleminde uhdesine terettüp eden vazifeyi ifaya burada hazırlanacaktır. Bu vazifeyi ifaya muktedir olabilmek için

Türk milleti İmparatorluğunun teessüsünden beri ne gibi tahavvülata maruz kalmıştır?

Bugünkü inkılâpla ne gibi ıslahata muvaffak olmuştur? Türkiye'nin kaydetmeye mecbur olduğu daha ne gibi yeni ilerlemeler vardır? İşte tedkik edeceğimiz sualler bunlardır.

Daha söze başlamadan önce, bir kere daha kitabımızın muhatabı olan Avrupalıları Osmanlı milletine karşı hakkaniyet ve insafa dâvet edeceğiz. Hemen hemen hepimiz bu millete karşı acaip veya düşmanca peşin hükümlerle doldurularak yetiştirildik. Bu sebepten oynadığı ve oynamaya namzed olduğu tarihî rol ne kadar büyük olursa olsun, bu millet hakkında tarafsız bir hüküm vermek bizim için oldukça zordur. Türklerden bahsederken asla unutmamamız gereken iki şey var: Dahil bulundukları kıt'a ve eriştikleri medenyiet seviyesi. Şark ve Garp milletleri arasında tezatlar, farklar, uyuşmazlıklar daima olacaktır.

Bu farklılıkları Cenab-ı Hak kendi iradesiyle yarattı ve ortadan kaldıracak da değildir. Bizim vazifemiz onlara riayettir. Diğer taraftan Türkler hakkında daha iyi hüküm verebilmek için onları bizim şimdiki halimizle değil, geçmişteki halimizle kıyaslamalıyız. Çünkü birçok bakımlardan onlar bizim birkaç asır evvelki halimizi yaşıyorlar. Eğer onlar eski zamanlara ait kusurları sinelerinde taşıyorlarsa, unutmıyalım ki faziletleri de taşımaktadırlar.

Ekseriya Türkler tevakkuf ve tedenniye mütemayil olmakla itham ederiz. Ama bu itham haksızdır. Nitekim Türkler İstanbul'u fethederken, Kudüs Şövalyelerinden Rodos'u alırken, Viyana surlarına dayanırken, süvarileri Avusturya içlerinde tâ Car-

niole ve Carinthie ye kadar uzanır ve sırf yol bittiği için kayalıklar üzerinde atlarına gem vururken Avrupa onlar hakkında böyle düşünmüyordu.

O tarihten sonra durakladıkları malûmdur. Ama biraz dinlenme ve istirahata ihtiyaçları yok muydu? Tatarıstan çöllerinden çıkan Türklerin, göçebe ve muhariplik itiyatlarını fetihleri müddetince muhafaza etmekle beraber günün birinde Avrupa milletleri camiası içinde yer almaları ve uyuşukluğa düşme tehlikesine rağmen gittikçe artan ölçüde yerleşik hayat itiyatlarını benimsemeleri mukadderdi. Türk padişahlarına, bilhassa son padişahlara isnat edilen zalimliğin sebebi de bu noktada gizlidir. Hiç bir millet bu derece derin tahavvülatı ıstırab çekmeden, şiddetli buhranlara düşmeden tahakkuk ettiremez. Ecdadımız da Germanya ormanlarından çıkıp Avrupa memleketlerine yayıldıkları zaman aynı zalimlik ve rehavet ithamlarına müstahak olmamış mıdır? Ecdadımızın bir tembel kırallar soyuna malik olduğunu unutabilir miyiz? Sonra, Türklerin durgunluğa olan bu meyillerinde iyi ve faydalı bir cihet, bir takdir-i ilahi yok mudur? Garbın ve hususi ile Fransa'nın inkılâbın taşkınlıkları içinde körükörüne yuvarlanarak ifade ettikleri ölçüsüz terakki ihtirasına müptela oldukları bir devirde, yer yüzünün başka bir köşesinde, Avrupadan çok da uzak olmıyan bir yerinde başka bir milletin, tarihi azametli bir milletin daha küçük ve zayıf sayılamıyacak bir ihtirasla eski an'anelerine, ilk saffetine ve tabii hayata sıkı sıkıya yapışmasında büyük bir hayır saklı değil midir? Osmanlıların tabiata bağlılıklarındaki sadelik Fransız spiritüalizminin acaipliğinden daha mı korkunçtur? II. Mahmud halkını ıslahata iman na-

mına davet etmiş, yeniçeriliği kaldırırken de sancak-ı şerif açmıştır. Bu Fransız inkılâbına nisbetle daha az enerjik bir tarz-ı inkılâptır. Ama Fransız milletinin duçar olduğundan daha az ıstıraba mal olmamış mıdır? Türkiyede ne terrör, ne devamlı giyotin ve ne de o korkunç inkılâp yobazlığı mevcut olmuştur. Bütün bunlar, zamanımızın Türklerine, memleketimizi istilâ eden ve içtimâî yaralarımızı deşmekten zevk duyan, bize onları daha iyi hissettirmek için mütemadiyen kanatan o bizim roman, piyes, hikâye, hâtıra, örf ve âdet tasvirleri, ihtiras tahlilleri, insan kalbini resmeden çizgiler, asrı tel'in ve istikbale istimdad eden çeşitli yazılarımızla diğer edebî eserlerimiz ne kadar yabancı geliyorsa o kadar yabancı ve anlaşılmaz gelmektedir. Buraya kadar anlattıklarımız bile Osmanlıları haklı göstermeye kifayet eder zannederim. (Sayfa : 175)

II. Mehmed ve II. Mahmud Devirlerinde İmparatorluğun Teşkilât ve İdaresi

... Ama Padişahlar sadece müslümanları idare ile mükellef değillerdi. İdareleri altında oldukça kalabalık bir hıristiyan halk da vardı. Sonra Türkler için, Garpta hıristiyanların başka dinden olanlara karşı kullandıkları ihtida ettirme usullerine başvurmak gibi bir mes'ele de mevcut değildi. Türkiye İslâmiyetin ruhuna muvafık ve tamamen kendine mahsus müesseselere muhtaçtı. II. Mehmed bu müesseseleri meydana getirdi. Rum ve Ermeni Patriklerine, Yahudi Hahamlarına cemaatleri üzerinde hem uhrevî hem de dünyevî son derece geniş bir se-

lahiyet ve iktidar bahşedildi. Bu suretle Padişahlar reaya üzerinde en büyük nüfuza sahip adamları yanıbaşlarında ve elleri altında tutmuş oluyorlardı. Nihayet bu devrin Padişahları askerlikte olduğu kadar siyasette de çok mahir idiler.

Gordon, çok tecrübeli bir Venedik elçisinin 160 sene evvel Edirne'de Sir John Chardin'le yaptığı bir mülâkatta «Türk siyaseti Avrupa siyasetinden çok üstündür. Zira Türk siyaseti münhasıran akl-ı selime istinad eder ve sun'î bir takım vecizelerle formalitelere saplanıp kalmadan hedefe kestirmeden ulaşır» dediğini yazmaktadır. (Sayfa : 182)

*
* *

... Sultan Mahmud'un karşısında bulunduğu vazife mühimdi. Fransa'da VI. Lois'den beri birçok kralın emek verdiği ve ancak Konvansiyon'un bitirebildiği bir işi o tek başına yapmak mecburiyetinde idi. Müntahap eyalet idarecilerini, şehreminlerini, paşaları, ayanı ve derebeylerini taht-ı itaate alması, yeniçeriliği kaldırması, itaatten bıkmış olan bir takım müslüman halkla yeni münasebetler tesis etmesi, müslümanların aşırı taazzumuna biraz gem vurması ve onları müsamahaya alıştırıp günün birinde hıristiyanlarla uyuşabilmeye hazır bir hale getirmesi gerekiyordu. Tek başına bir VI. Lois, bir XI. Lois bir Richelieu, bir Konvansiyon'un yaptıklarını yapmak zorundaydı. Bu, bir insan ömrü için fazla muazzam bir iş değil miydi? Bununla beraber Sultan Mahmud bunu başardı. Hâlâ yapılması gereken pek çok iş kalmışsa, bundan dolayı onun kâfi derecede çalışmadığı söylenebilir mi? Urquhart diyor ki :

«Devr-i saltanatında böylesine hâdiselerin cere-

yan ettiği bir adamın, bu hâdiseler kendi tertibi olmaktan çok şartların tebeddülünden neş'et etmiş de olsa alelâde bir adam telâkki edilemiyeceği muhakkaktır. Kaldı ki şartların tebeddülüne intibak edip onlardan faydalanmasını bilmek te küçümsenecek bir şeref değildir. O, bütün iktidar mekanizmasının felce uğradığı bir devrede makamıyla olduğu kadar bizzat şahsiyla da imparatorluğu ayakta tutan yegâne bağ olmuştur.»

Sultan Mahmud bu büyük inkılâplardan başka birçok mühim islahat da yapmıştır. Muntazam bir ordu kurmuş, Navarin'de imha edilen Osmanlı donanmasını yeniden teşkil ederek kumandasını dirayetli bir amirale teslim etmiştir. İdareyi, hiç değilse şeklen, daha intizamlı bir hale getirerek Avrupaî idareye yaklaştırmıştır. Reayadan alınan cizyeyi yeni cibayet esaslarına bağlamış, muntazam fasılalarla merkeze gönderilmek üzere eyâlet bütçeleri tanzim ettirmiş ve valilerin masraflarını mürakabeye tâbi bir hale getirmiştir. Nihayet dahilî ve haricî efkâr-ı umumiyenin kudretinin Türkiye'de de anlaşılarak gazete neşrine başlanması da bu devirde olmuştur. Bu neşriyatın halen ifa ettiği hizmetlerle istikbalde ifa edeceklerini küçümsemeye imkân yoktur. (Sayfa : 187)

*
* *

Derebeyleri ortadan kaldırırken şayan-ı hayret derecede muvaffakıyete ulaştıran muhtelif usuller kullanmıştır. Kendisine eziyet edenlerin cezalandırılmasından daima memnunluk duyan halk derebeylerin imhasını, bütün ağızlardan işitilen «Bu Padi-

şah akıllı adam» sözleri ile hem hayret hem de büyük bir zevk duyarak seyretmiştir.

Ama büyük icraatla dolu olan bu devrenin en fecî sahnesi olan yeniçerilerin imhası bütün milleti yıldırımla vurulmuşa çevirmiştir. Padişah, talihin yâver olması yanında tedbirlerinin isabetliliği, kararlarındaki sertlik ve icraatındaki amansızlığı ile halk nazarında intikam almaya gelmiş bir melek gibi telâkki ediliyordu. Bu haliyle O, daha çok korku telkin eden bir hüviyet taşıyordu. Ama bu sert ve amansız Padişahın bir köylü kulübesine girip zavallı köylülerin hal ve hatırlarını sorduğu, yapacağı islahat hakkında herkesin fikir ve plânlarını istediği, mektep ve kilise inşası için iane topladığı göz önüne alınırsa Rum ve hıristiyan halkın kendisine gösterdiği derin bağlılığın hayret edilecek bir tarafı olmadığı anlaşılır. (*) (Sayfa : 196)

Türk Hükûmetinin Hakkı ve Yeni Türkiye

Geçenlerde bir Avrupa gazetesi «Büyük siyasî mes'eleleri artık münhasıran şu veya bu Avrupa devletinin, Rusya, İngiltere veya Fransa'nın menfaatleri nokta-ı nazarından mütalâa etmek yerine bu mes'elelerle alâkadar olan Rum, Türk, Mısırlı,

(*) 1832 de Arnavutluk, Manastır, Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan v.s. yı dolaştım. Bilhassa batı ve kuzey taraflarında Padişah veya Sadrıâzamdan bahsederken «Allah ömrümün on senesini alıp onunkine eklesin» demiyen pek az köylüye rastladım.

Arap, İranlı, Ermeni, Hindu v.s. gibi milletlerin nokta-ı nazarından mütalâa etmenin zamanı çoktan gelmiştir» diye yazıyordu. Avrupa hodgâmlığı o derece mutlaktır ki bu halkları kendi siyasî desise ve tertiplerinin bir malzemesinden ibaret görmekte ve bu malzemenin fikir ve ruh taşıyan bir varlık olarak üzerinde pek rahatça çalışılıp şekillendirilebilecek bir malzeme olmadığını hiç düşünememektedir.

Yunanistan misâli, Şarkın kendi mes'elelerine müteallik işlerini Garplılara yaptırmasının tehlikelerini açıkça göstermeye kâfidir. Şarkın da söyliyecek bir sözü, hem de mühim sözü vardır ve bunu söylemesine mâni olunamaz. Bundan sonra Şark mes'elelerini artık Şarkın temsil edilmediği konseylerde müzakere ve halletmeye imkân yoktur. Avrupa siyasetinin Türk idarî dehasına başvurmak mecburiyeti bu noktada da karşımıza çıkıyor. (Sayfa : 223)

*
* *

... Ama Şarkı harekete geçirmek ve maziden devraldığı âdet ve an'anelerini bozmadan, mazinin iyi taraflarını yıkmadan ve Garbın istiklâlini tehdit etmesine meydan vermeden yeni bir medeniyete ithal etmek, kendi dahilî islahatını itmam etmiş, veya edebildiği ölçüde, Türkiye'ye raci olacaktır.

Osmanlılar uzun zamandanberi Şark milletlerine hâkim ve müessir olmuşlardır. Türkiye'den başka İran'da da hâkimiyeti elinde tutan sınıf aynı Osmanlı ırkına mensuptur. Berberîler de Türklere kolaylıkla boyun eğiyorlardı. Hatta Cezayir'de bile kovmaya geldiğimiz, fakat yerlileri idare etmekteki kabiliyetlerini teslim etmeye mecbur olduğumuz

Türkleri yardımcı olarak kullanmak zorunda kaldık. (Sayfa : 224)

*
* *

... Bu medenileştirme siyaseti, Avrupa duvel-i muazzaması bunu kabul ederek Şark işleri ile meşgûl olmak üzere ittifak ederse hemen başlıyabilir. Türkiye'nin, mülkî tamamiyetine tecavüz edilmediğini, siyasetinin gereği gibi takdir edildiğini görüp Avrupa devletlerinin müşterek bir gaye üzerinde ittifakla karar verdiklerini anlayınca Avrupa'ya yardımcı olabileceğine hiç şüphe yoktur. Bununla beraber daha ileri giderek islahatı ve Şark dünyasının tanzimini devam ettirmek için Şarkın da pasif kalmayıp Garbın gayretlerini talep, tahrik ve tenvir etmesi icap etmektedir. Bunların vukuu ihtimal dışında mıdır? Napolyon'un sükûtundan beri Şarkta hayat daha büyük bir enerji izhar etmedi mi? Bir kere harekete geçtikten sonra artık tevakkuf bahis mevzuu olabilir mi? Vahabiler, Mehmed ve Mahmud gibi enerjik ve kudretli islahatçılara sahip olmuş olan Şarkın Sultan Osman, II. Mehmed ve Kanunî Süleyman gibi milletinin kader ve mefkûresini sezen büyük teşkilâtçı dehalara da sahip olamaması için bir sebep var mıdır? Unutmıyalım ki Şark dünyanın yarısını kaplıyan ve her şeyin âni ve umulmadık tahavvüllerle meydana geldiği bir âlemdir. Orada buhran devirlerinde bir halden tamamen değişik yepyeni bir hale sür'atle geçilmektedir. (Sayfa : 225)

*
* *

Netice olarak Türkiye'nin hâlâ 3000 mil uzunluğunda sahillerle muhat, berrak bir sema altında

uzanan ve çeşitli mahsuller yetiştiren, nakliye imkânları rahat, maden ve ormanları zengin, Şarkın diğer memleketleri ile çeşitli münakale yollarına sahip 5000 mil murabbalık bir memleket olduğunu ve kendisi ile ticaretimizi İngiliz ticaret filosu ile idame ettirdiğimiz memlekette işçi ücretlerinin son derece düşük olduğunu, sanayiin henüz başlangıç devresinde bulunduğunu, ticaretin serbest olduğunu, mahsullerimizin pazarlarını istilâ ettiği ve hem hükûmetinin hem de müstehliklerinin mallarımıza talip oldukları bir memleket olduğunu da söyliyeceğiz. Ama şartlara tâbi olarak daha da artabilecek olan bütün bu avantajların istihsal edilmesi memleketin siyasî bakımdan yeniden teşkilâtlandırılmasına ve dahilî huzura kavuşmasına bağlıdır. Bunların temini de, çok büyük gayretler sarfetmemizi gerektirecek kadar menfaattar olmamıza rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun menfaatlari ile de muvazi olduğu için herhangi bir hodgâmlığa yahut ta çatışmalara meydan vermiyecek olan en asil ve insaniyetçi bir siyasetin gayesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Sayfa : 307)

Örnek Bir İdare Üzerine Müesses Bir İmparatorluğun Sağlamlığı

Bir imparatorluğu yıkabilecek bütün sebepler Türkiye'de mevcut görünüyor. Birkaç asırdır kanlı cidal, tahrip ve perişanlık sahnelerinin ardı arkası kesilmiyor. Avrupa ile ticaretinin kesileceği ve memleketin iflâs edeceği korkusu daima mevcut. Bununla beraber Türkiye hâlâ ayaktadır. (. . .) Bu kadar âşıkâr yıkım sebeplerine rağmen bu nasıl mümkün

oluyor? Bunun sebebi bazı Avrupa memleketlerinde rastladığımız tipteki mutlakiyet rejiminden neş'et eden fenalıkların Türkiye'de bulunmaması ve ayrıca çok kuvvetli bir beledî teşkilâtının mevcut olmasıdır. (. . .) (İkinci kitap; Sayfa : 25)

Türkiye'de ne sınıf ne de imtiyazlar vardır. Orada ne zabıta memurlarının tazyiki, ne de daha az dürüst olan mutlakiyet rejimlerinin bir çeşit vergi tahsil usulü olarak istifade ettikleri cinsten murakıp, muhassıl, gümrük memurları ve sair sayısız tazyik vasıtaları mevcuttur. Türkiye'de müşterek kader ve mükellefiyetleri yüklenmek hususunda tam kardeşçe bir işbirliği yapılır. Vasıtasız vergilerin imkân verdiği ve beledî müesseselerin de ahlâkî müeyyidelere rabtederek daha da tarsin ettiği bu birlik ve beraberlik halkın büyük mükellefiyetlerine rağmen ayakta kalarak kaynaklarını arttırıp hayat seviyesini yükseltebilmesine imkân vermektedir. (Sayfa : 26)

***

Bu mahalli teşkilâtla onun istinat ettiği mali sistemi ilk müşahede ettiğim zaman Türk İmparatorluğunu şimdiye kadar yıkılmaktan kurtaran gizli kuvveti keşfettiğime kâni oldum. Bu sebebten bu müesseselerle mali sistemin münevver müslümanlarca mâlûm ve muteber addedilmekle kalmayıp aynı zamanda İslâmiyetin an'ânevi ve temel bir akidesi, şeriatın mühim bir prensibi olarak derin bir hürmet ve bağlılığa da mazhar olduğunu görünce hem hayret hem de büyük bir sevinç duydum. Ama bunların asıl ehemmiyetini, Avrupayı ziyaret eden Türklerin memleketlerine dönünce hükûmetin suiistimallerine daha büyük bir nefret duymalarına karşılık bu mü-

esseselerin prensiplerine eskisinden çok daha fazla bir bağlılık gösterdiklerine şahit olunca anladım.

Araplar Avrupaya bütün ilim dallarında üstadlık etmişlerdir. Ancak, mantıkın değil de menfaatlerin hakim olduğu bazı meselelerde üstadın fikrine baş vurulmamıştır. Bu sebebten bugüne kadar Avrupa'da, Arapların da bir siyaset ve hükûmet ilmine sahip olduklarına ihtimal bile verilmemiştir. Bununla beraber Araplar diğer ilimlerde olduğu gibi bu ilim şubesinde de prensiplerini tecrübe ile tahkik ederek ispatlamışlar ve düşünülebilecek en muhteşem ve şâyân-ı hayret hükûmet teşkilâtını tesis ve idame ettirmişlerdir. (Sayfa : 29)

*
* *

Ticaret ve sanayi serbestisi Türkiye'de bir takım nazarî münakaşalardan doğmayıp vasıtasız vergi sisteminin zaruri bir neticesi olarak mevcuttur. Burada mevzubahis ettiğim ticaret hürriyeti gümrük yasaklarını, farklılaştırıcı ve himayeci gümrük tarifelerini bertaraf ederek vergileri hazine menfaatına muvafık bir hal ve seviyede tutan cinsten bir ticaret serbestisi değildir. Bahsettiğim serbesti toprak ve mülkiyetin kıymetini tezyide matuf olarak mal mübadelesini teshil eden vasıtasız vergiyi en az masraflı, en basit ve en hafif vergi telâkki ettiği için mahsul mübadelesiyle ticarî mukaveleleri her türlü resim ve vergiden mauf tutan bir serbestidir. Bu prensipler şark hükûmetlerinin vergiyi kamufle etmek ihtiyacını duymıyacak kadar kudretli olmaları sayesinde günümüze kadar mevkii icrada kalabilmişlerdir. Binnetice vasıtalı vergi sisteminden doğan fiat tahavülleri, piyasa tıkanmaları, istihsal fazlası,

iflâslar, zâhiri zenginlikler, zararlı sanayii şubelerinin meydana gelmesi, zarurî ihtiyaç maddelerinin pahalılaşması, sefalet, farazî suçları tedibe matuf kanlı kanunlar gibi sayısız kötülüklerin hiç biri Türkiye'de mevcut değildir. Bütün bu saydıklarımız Türkiyede câri olan vesıtasız vergi sisteminin lehinde söylenebilecek ve bir müslümanın ancak Avrupa'yı gördüğü zaman fark ve takdir edebileceği en büyük delillerdir. (Sayfa : 31)

*
* *

Türkler Bizans devrinde mevcut olan idareyi, müesseseleri, âdetleri silsile-i meratibi tamamen değiştirdiler. Ama, Hıristiyan reayaya ne Kur'an-ı Kerim'de muhtevi olan kanunu medenilerini ve ne de kendi idarî şekillerini tahmil etmediler. Bu sebepten reayanın benimsediği müesseseler islâm hukukundan o derece müstakil kalabilmiştir ki bilhassa müreffeh bölgeler Bab-ı Âli ile hiç bir siyasî münasebete girişme ihtiyacı bile duymamışlardır. Hatta daha ileri giderek, refahın, merkezi idarenin ademi müdahelesinin değişmez bir neticesi olduğunu iddia edeceğim. (Sayfa : 32)

*
* *

Reaya, müesseselerini Türk idaresine medyundur. Zayıf ve köhne Bizans devrinde halk ahlâkî ve siyasî tedenninin son derecesine varmıştı. Mütefessih bir asiller sınıfı, gaddar ve kalabalık bir ruhban sınıfı, adaletsiz kanunların tazyiki, alçak bir hükûmetin gasıpları ve bilhassa inhisarları, usulü maliyesi, sayısız gümrük ve vergi memurları halkı her türlü hukuk ve müesseseden, şikâyetlerine cevap ve-

rilerek kaderinin düzeltilmesi ümidinden mahrum bırakmıştı.

Binaenaleyh halkın, barbarlara sığınmak üzere tehalükle kaçmasından yahut son zamanlara doğru Avrupada İspanya yahudileri ya da Macar Protestanları gibi zulüm ve işkencelere mâruz din ve mezhep mensuplarının melce bulabildikleri yegâne memleketin Türkiye olduğu bir devirde, tefessüh etmiş Bizansın zâlim idaresine karşılık Rum halkı için çok daha hayırlı olmuş bulunan kudretli Osmanlı İdaresini tercih etmiş bulunmasında hayrete şayan bir cihet yoktur.

Türk İmparatorluğu bütün inhisar ve imtiyazlara son verdi. Bazı halk tabakasını mahrumiyetlere duçar eden her türlü farklılaştırıcı saikleri de ortadan kaldırdı. Kast farklılıklarını lağv etmek suretiyle, içtimaî münasebet ve kaynaşmanın yüz kızartıcı engellerini bertaraf etti. Tefessüh etmiş ve kudretine mağrur Ruhbanı ıslâh etti. Baskı ve tazyike müncer olan her türlü tefrike son verilmekle halk öyle bir eşitlik seviyesine getirildi ki, o zamana kadar son derce huzursuz olan halk artık geçim vasıtaları gibi liyakat ve imtiyazını da sadece çalışmakta bulmaya başladı. İş hayatı Türkiye'de de bazı karışıklıklarından zaman zaman müteessir olmakla beraber hiç bir zaman kanunların tazyik ve mümanaatı ile karşılaşmadı. (Sayfa : 35)

*
* *

Mahalli ve beledî müesseselerin teminatına bağlanmış vasıtasız vergilere istinat eden ve Türkiye'deki tatbikatına bakıp bir İmparatorluğu yıkılmaz bir hâle getirir diyebileceğimiz bu idarî teşkilât sa-

deliğinin teessüsünde İslâm hukuku ile Türklerin göçebelikten gelen âdetlerinin büyük tesirleri olmuştur (...)

Avrupa'nın haksız ve alçaltıcı telâkki ettiği Osmanlı İdaresinin Hıristiyan reayanın hayat şartlarını tedricen inkişaf ettirdiğine şahit oluyoruz. Rumlar henüz müstakil bir millet oldukları devirde de teşebbüs ve ticaret zihniyetini tamamen kaybetmişlerdi. Ancak Türk idaresi devrinde tekrar bu zihniyete kavuşabilmiş ve bu suretle meydana getirdikleri ticarî müesseseler sayesinde ticarette en ileri milletlerin bile zor erişebilecekleri bir refah seviyesine ulaşmışlardı. Bizans devrinde edebiyat da ihmale uğramış ve İstanbul kütüphaneleriyle Athos dağı manastırlarında âtıl bir hale terkedilmiş bulunuyordu. Bugün Yunanistan'ın eski veya yeni her köyünde mektep vardır. Rumlar yabancı idaresi yüzünden bazı iyi vasıflarını kaybetmek şöyle dursun bilâkis bu idare sayesinde kendi milli benlikleriyle vasıflarını daha mütebariz hale getirmek imkânını bulmuşlardır. (Sayfa : 37)

*
* *

Mahallî memurlara geniş selâhiyetler verilmesi hiç bir suiistimale yol açmıyor, zira halkın karakterlerine bakarak intihap ettiği ve iktidarları âmmenin itimadına istinad eden bu memurlar üzerinde efkâr-ı umumîyenin doğrudan doğruya tesir imkânı mevcuttu. Amme vazifelerini yüklenenlerle, bu vazifeleri bahşedenler arasındaki münasebet sistemi budur. Bu şerefli mevkileri elde etmek arzusu cemaatın hiç bir azası üzerinde tesirini icra etmekten hâli kalmamaktadır. Diğer taraftan intihap hakkının umumi-

liği de kimsenin her hangi bir şekilde ademi memnuniyetle cemaattan küsmesine imkân vermemektedir. Vergilerin müsavi bir şekilde tevzi edilmesi ve hiç değişmemesi sayesinde içtimaî tesanüt öyle bir seviyeye gelmiştir ki bir kişinin malı umumun malı gibi, bir kişinin fakirlik ve sefaleti de bütün cemaatın fakirlik ve sefaleti gibi telâkki edilmektedir. (. . .)

Bu mütekâbil ve müeeyyet teminat Anglosaksonların «Gild-scipes» dedikleri gönüllü birliklere çok benziyor. (. . .) Vatandaşların birbirlerine karşı taahhüt altında olmaları kadar mühim bir sisteme hiç bir yerde tesadüf edilemez. Böyle bir sistemin millî karakter üzerinde pek büyük ve derin tesirleri olacağı şüpheden vârestedir. (. . .) (Sayfa : 49)

*
* *

Mahallî belediye memurları hemen her yerde en zengin olanların arasından seçilirler. Solon'un, hâkimleri zenginler arasından fakirlerin seçmesi fikri, Türkiye'de teamül halini almıştır. Ama bu bir kanun hükmünde değildir. Eğer böyle olsaydı ya ortadan kalkar yahut zararlı olmaya başlardı. Halbuki iyi bir talih eseri olarak Türkler hiç bir zaman iyi ve hayırlı niyetlerini teşriî müeyyidelere rabtetmemek istemişlerdir. En hayırhah fermanlar reayaya yapılmaması icabeden haksızlıkları tazyik ve vergilendirmeleri işaret etmekle iktifa ederler. (Sayfa : 55)

*
* *

Rumlara yalnız Türkiye'de rastlamıyoruz. On-

lar muhtelif devirlerde irili ufaklı gruplar halinde çeşitli memleketlere gidip koloniler tesis etmişlerdir. Nitekim Tataristan'da Kuban Ovaları, Kırım, Transilvanya, Macaristan, Sardunya, Korsika, İtalya, Sicilya, v.s. gibi bir çok memleketlerde Rum kolonileri bulunmaktadır. Bu kolonilerin tesis devirleri Türklerin İstanbul'u fethettiği tarihe kadar uzanır.

Bununla beraber bütün bu koloniler millî benliklerini, faaliyet ve zihnî cevvaliyetlerini kaybetmişlerdir. Dilleri anlaşılır olmaktan çıkmış, Rum kilisesine olan iman ve bağlılıkları kaybolmuş olan bu Rum kolonileri ahlâkî ve dinî bakımdan Türkiye'deki reayanın çok dununda bulunuyorlar. Oysa bunlar, vergilendirmede ve idarî teşkilâtta cahil köylüleri, her türlü mes'uliyet, sıkıntı ve yorgunluktan kurtarmış olan hükûmetlerin iş başında bulunduğu medenî memleketlerde yerleşmiş bulunuyorlar. Millî benliklerini yok eden zâbıta ve tahsildardır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz müesseselerin verdiği ahlâkî ve öğretici terbiyenin yokluğu da din ve dillerini mahvetmiştir. (Sayfa : 61)

***

Bu köylerde çok şâyânı alâka bir hâdise müşahede ettim. Türklerle hıristiyanlar tam bir müsavat içinde yaşıyorlar. Köyler her türlü münakale hattının dışında bulunuyorlar. Yabancılar hemen hemen hiç uğramaz. Bu sebebten her hangi bir nifak tohumu da ekilmiyor. Oralarda fark gözetmeksizin herkese aynı kanun tatbik edilir. Şahıs, arazi, gayrîmenkul vergileri yoktur. Sadece mülkiyet üzerinden alınan bir tek vergi vardır. Ve bu da Türk veya hı-

ristiyan tefriki yapılmadan herkesin hissesine düşeni ödediği bir mukataa usulü ile tahsil edilir. Sanayi, refah ve kültür seviyesi itibariyle her iki cemaat da tamamen birbirinin aynıdır. Dinlerin ayrılığı da içtimaî bir farklılaşmaya asla müncer olmamaktadır. (. . .) (Sayfa : 90)

***

Bir eyaletin reayasının tâbi olacakları tarzı idareyi müzakere ve tesbit etmek üzere içtima ettiğini görmek hem meraklı hem de öğreticidir. Bu suretle kararlaştırdıkları nizama Avrupa'nın her hangi bir bölgesinde bile güç rastlanır. (Sayfa : 94)

***

Kabul edilen (*) nizam tamamen nevî şahsına münhasır bir nizam mahiyetinde olmakla beraber Türkiyenin her hangi bir yerindeki reayanın da aynı mevzuları tanzim durumunda kalsa varacağı nizam farklı olmazdı. (Sayfa : 96)

***

Her kazanın vergi matrahının tesbitine mahallin belediye reisi nezaret eder. Devlet tahsildarı kazaya her sene bir defa gelir. Ve yanında da vilayeti temsilen, bütün kaza dolaşıldıktan sonra biri defteri tanzim diğeri de parayı tekabbül etmekle muvazzaf iki temsilcisi bulunur. Devletin hissesi (ki yanılmıyorsam yarısıdır) makbuz karşılığında tahsildara teslim edilir. Geriye kalan da mahallî masraflara tahsis edilmek üzere Beytülmal haznedarına verilir. Vergi, deve ve koyunların doğurdukları ilk baharın

---

(*) Chalcidie madenlerinin işletilmesi hususunda aynı bölgedeki reayanın kararlaştırdığı nizam mevzuu bahistir.

başından önce istenemez, ama mutad alınma tarihinden daha sonraya bırakılabilir.

Beytülmal çok mühim bir müessesedir. Her şehrin hatta mühimce bir kasabanın bile bir Beytülmal'ı mevcuttur. Beytülmal, mahallî ihtiyaçlar için tahsis edilmiş meblağın konduğu bir bankadır. Buraya ayrıca, belediye encümeni nezaretinde olmak üzere, para, devlet tahvili, dul ve yetimlere mahsus akar gibi şahıslara ait kıymetler de yatırılabilir. Mahalli masraflar yol, köprü, çeşme, inşa ve tamir masrafları, dilenci, fakir ve seyyahlara yapılan yardımlardan ibarettir. Yatırılmış olan şahsî servetler de münasip teminata bağlanmak şartı ile bazen tüccara ikraz edilir. Bu suretle belediye encümeni amme kredileriyle borsanın idaresini elinde tutmuş olmaktadır. O, bu bakımdan küçük ölçüde bir avam kamarasını andırmaktadır. Ancak şu farkla ki bu kamara yalnız masraf bütçesini müzakere ve tesbit etmektedir. Belediye encümeni böylece mahallî masrafların idaresini tamamen elinde tuttuğu gibi vâridat tahsiline de nezaret ederek hükûmetin bu mevzuda fazla zahmete girmesine lüzum bırakmamaktadır. (Sayfa : 128)

***

Bu sistemin umumî neticeleri şudur: Vergi, halktan devlet kasasına girmek üzere yalnızca nakit para talep etmekte, bu sebepten mal fiatlarında bilvasıta bir artışa yol açmakta, zira vergi istihsal faktörlerinin üzerine yüklenmeyip tahakkuk etmiş olan kârlara tahmil edilmektedir. Böylece vergi, herkese müsavi olarak tahmil edilmiş oluyor. Bu da zenginle fakirin âmme masraflarıyla aynı derecede alâkadar olmalarını intaç etmekte-

dir. Ama bu sistemin Türkiye'de çok dikkatime çarpan iki tâli neticesi daha vardır. Evvelâ vergi muhammen kârlara göre değil de tahakkuk etmiş kârlara tahmil edildiği için sanayie hiç bir surette yük ve engel teşkil etmemekte, sermayeden tediye zaruretleri tevlid etmemekte, farazî krediler doğmasına meydan vermemekte, fiatların mustakar, varidatın muntazam olmasını temin edip, hem kayıp ihtimalini azaltmakta hem de gayri meşru kârları önlemekte ve ticaret müessesinin de olması gerektiği gibi kalmasını, yani basit ve meşru bir mübadele usulü olarak kalmasını temin etmektedir. Sonra, vergi, müstahsilin ihtiyaçları üzerine değil de kârları üzerine tahmil edildiği ve fakirlerin emekleri karşılığında temin etmek zaruretinde bulundukları istihlâk maddelerinin fiatlarını da artırmadığı için, çalışma şartları salâha doğru gitmekte ve refah ve servet imkânları bütün vatandaşlara şâmil olabilmektedir. Bu sistemin son neticesi de Türkiye'de sefalet diye bir şeyin mevcut bulunmamasıdır. (Sayfa : 135)

Rumeli'de aylarca seyahat ettiğim halde bir tek dilenciye rastladığımı hatırlamıyorum. En fakir hıristiyan evlerine gittim, hiç de fena beslenmediklerini gördüm. Ahalinin hayat şartlarını öğrenmek maksadıyla her gün çeşitli köylü kulübelerine gidip, tetkikatta bulundum. Binaenaleyh halkın en fakir ve cahil tabakası ile temas etmiş oldum. Ama buna rağmen evinde misafirine ikram edecek bir halı veya minderi bulunmayanına rastlamadım. Elbisesi yırtık bir adama rastladığımı hatırlamıyorum. (*)

(*) Müşahedemin (Slade) ın naklettikleri ile de teyit edildiğini memnuniyetle görüyorum. Slade şöyle diyor:

En basit bir köylünün bile tecrübe sayesinde bildiği mevzularda hatta ekseriya kendi sahası dışında kalan mevzularda da Avrupa'da bile ancak yüksek sınıflarda bulabileceğimiz bir incelik ve nezaketle son derece makul fikirler beyan ettiğine şahit oldum.

İspanyol milletinin sefalet ve tereddisinin menşeini arasanız onu tam ve eksiksiz olarak memleketin kanun ve imtiyazlarında bulursunuz. Türkiye'de de fakir tabakanın mahareti, uyanıklığı, kanaatkârlığı ve nisbî refahı, yani kısacası sefaletin bulunmayışı, zarurî ihtiyaç maddelerine yahut sanayiin muhtaç olduğu maddelere tatbik edilmek üzere hiç bir kanun vaz'edilmiş bulunmamasından neşet ediyor dersek mübalğa etmiş olacağımızı zannetmiyorum. (Sayfa : 135)

Türkiye'nin Misafirperverliği ve Bunun Hayırlı Neticeleri

Şar'kta mukaddes addedilen misafirperverlik,

«Bulgarlar bugüne kadar hiç bir karışıklık çıkarmadılar. Osmanlı İmparatorluğunu yıkmaya çalışan bozguncu unsurların arasına 1829 senesine kadar asla karışmadılar. Bu sebeptendir ki münbit arazileri, mâmur, meskûn, zengin imâlâthanelerle dolu şehirler var ki, en güzel nümunesini Tırnova'da görüyoruz. Büyük bir refah içinde bulunuyorlar. Bir Bulgar'ın idama mahkûm edildiğini hiç işitmedim. Böyle bir hâdiseye hiç rastlanmamıştır.

Yeryüzünde bu kadar mes'ut köylü mevcut değildir. En fakir Bulgar bile muhafazalı bir eve, kümes hayvanlarına, öküze, ata, pirinç, peynir, et, şarap, ekmek, güzel elbiseler vesaire her türlü ihtiyaç maddelerine mebzulen sahiptir. Ben bir seyyahın baştan başa dolaşıp da her evi Avrupa Türkiyesindeki kadar müreffeh olan bir memleket görebileceğini hiç zannetmiyorum.

memleketine ve servetine bakılmaksızın herkese insanî muhabbet ve himayeye mazhar olmak imkânını bahşeder. Bizim ecdadımızın da göçebe ve iptidaî kabilelerde rastlanan bu misafire hürmet âdetini uzun zaman muhafaza ettiğine şüphe yoktur. Ama derebeylik rejimi insanları efendi ve köle diye ikiye ayırınca misafirperverlik de halkın vazife ve hususiyetleri arasından çekilip gitti. Daha sonraları hıristiyanlık tesanüdünün, uzak haç yolculuklarının ve haçlılık taassuplarının doğurduğu din gayreti ile barbarlığın huşuneti biraz yumuşamıştır. Ama yabancılık yine de nefret sahibi olarak kalmış, seyyahlardan keyfî vergiler alınmış, hattâ insanlar ticaret eşyası gibi addedilerek resimler konmuş, servetleri gasb edilmiş, kanun ve hukuk namına, hem de artık lâğv edilmiş olan bir kanun ve hukuk namına miraslar hazineye intikal ettirilmiş, ve hâsılı devrin zihniyeti «yabancıya karşı günah bahis mevzuu olamaz» süzü ile ifade edebileceğimiz bir zihniyet olarak kalmıştır.

Bugün yağmur duasına çıktığımız gibi o devirde de fırtına için yalvarılıyordu. Münevver ruhanî reisler Allah'tan, düşmanlarına kaza ve belâ getirmesini niyaz ederlerdi. Böyle bir devrin doğurduğu ticarî kanunlardan, uzun zamandır artık yerini daha sıhhatli fikirlere terketmiş bulunan bazı nefretlerin doğurduğu usul ve itiyatların devam ettirilmesinden başka ne beklenebilirdi.

Şarkta ise bu eski misafirperverlik âdetinin muhafazasının yarattığı ve hâlen de yaratmakta olduğu tesirler Avrupadakinin tamamen tersidir. Tüccar ve malı bütün misafirlik haklarından istifade eder. Kudretli bir yerli bir yabancıyı soysa, ya-

bancı, misafir bulunduğu aynı memlekette müntakimini de bulur. Türk ve Arap İmparatorluklarının hâkimiyetleri altındaki geniş topraklarda, tarlaların yakılıp yıkıldığı, imalâthanelerin tahrip edildiği, felâket ve karışıklık devirlerinde bile mübadele hakkına ve misafirperverliğe olan bağlılığın daima bâki kaldığını müşahede ediyoruz.

Merkezî Afrika krallarına hitaben memleketleriyle ticarî münasebet tesis etmek ve mallar için emniyet, tüccarlar için himaye istihsal etmek maksadıyla hükümdar namına kaleme alınan mektuplarda üzerinde ısrarla durulan esas nokta hep tüccara tanınan misafirlik hakkının mukaddesliğidir. İngiliz Kralı da barbar Krallardan ticaret serbestisini misafirliğin kudsiyeti namına rica etmektedir! (. . .) (*) (Sayfa: 180)

*
* *

(*) «Türklerin Avrupaya gelip kamp kurmuş bir millet oldukları söyleniyor. İşgalin muvakkat sayılmasının sebebi Türklerin yabancılara karşı takındıkları tavır değildir. Türklerin misafirlerine gösterdikleri kabul, bir çadır misafirperverliği olmadığı gibi kanundan doğan bir misafirperverlik de değildir. Zira İslâm hukuku hem dinî, hem de dünyevî ahkâmı itibariyle müslüman olanlardan başkasına kabili tatbik değildir. Türkler daha da ileri giderek yabancıların kendi millî kanunlarına sahip olmalarına ve tatbikatını da yine kendi dinlerine mensup memurların idare etmesine müsaade ettiler. Sayısız hayırlı neticeleri olan bu müsaade ve imtiyazda hakikî ve asîl bir misafirperverlik ruhu gizlidir. Misafirperverliğin büyük, asîl ve hakikî misafirperverlik olarak var olduğu tek memleket Türkiye'dir. Bu misafirperverlik bir kazazedeye gösterilen misafirperverlikten ibaret değildir. Bu alel'âde bir hayırhahlıktan siyasî kabullere kadar yükselen ve

Avrupa'da devlet adamlarını meşgul eden en mühim meselelerden biri ticareti tahdit ve takyid eden engelleri âmme intizamını ihlâl etmeden kaldırabilmenin usullerini bulmak meselesidir.

Avrupa devletlerinin az veya çok muvaffak olan siyasî konbinezonlarla yapmaya çalıştıklarını Osmanlı İmparatorluğu akl-ı selim, müsamaha ve misafirperverlik sayesinde uzun zamandan beri yapmaktadır. İstanbul'un Türklerin payitahtı olduğu tarihten beri ticarî yasaklara da son verilmiştir. Türkler Avrupa'nın, daha doğrusu bütün dünyanın ticaret ve sanayi ile ziraî mahsullerine İmparatorluğun bütün limanlarını açmışlardır. Ticaret serbestisini mümkün olabilecek en geniş, en yaygın ve hudutsuz ölçüde tatbik etmişlerdir. Divan-ı Hümayun ne millî menfaat, ne de mukabele-i bilmisil bahanesi ile hiç bir zaman bu geniş imparatorluğun müstehlikine mal satmak ve müstahsilinden mal almak isteyen bütün milletlerin en geniş şekilde kullanmış ve kullanmakta oldukları bu serbestiyi takyide tevessül etmemiştir. (Sayfa: 187)

*
* *

Her mal, kıymeti üzerinden ödenen cüz'î bir gümrük resminden başka hiç bir engel ile karşılaşmadan serbestçe Türkiye'ye ithal edilip satılabilir. Mal satmanın satın almaktan daha kârlı olup olma-

---

istikbal ile hali kucaklayan bir misafirperverliktir. Bir yabancı Türkiye'ye ayak basar basmaz «misafir» namı ile selâmlanarak istikbal edilir. İslâm memleketine gelen Avrupalı'lar misafirperverlikten başka iki mazhariyete daha nail olurlar: Birincisi kanunların tanıdığı serbesti-i medenî, diğeri de akıl ve tabiat kanunundan neş'et eden serbesti-i ticarettir.» (Moniteur Ottoman) Eylül 1832

dığı üzerinde lüzumsuz hesaplara girişmiyecek kadar aklı başında olan adamların zihnini dış ticaret muvazenesi gibi bir kuruntu hiç bir zaman meşgul etmiş değildir.

Bu sebepten çeşitli memleketlerin mallarının aktığı Türk pazarları ticarî icaplara uygun olarak gelen hiç bir malı reddetmez. Mal getiren ticaret gemilerinden resim alınmaz. Türkiye'de herhangi bir ihtiyaç maddesinin talebi karşılamaya kifayet etmemesinden doğan ve muazzam fiat yükselmelerine meydan vererek, fakir halk tabakasının istihlâk itiyatlarını bozup mahrumiyetlere duçar olmasına sebep olan büyük fiat dalgalanmalarına hemen hemen hiç rastlanmaz. Yılların emeğini bir günde mahveden ve ticareti daimî bir tehlike ve alârm vaziyetinde bulunan bir meslek haline getiren bu çeşit fiat dalgalanmaları ticarî tahdit ve yasaklamalardan doğar. Türkiye'de bu yasaklama ve tahdit rejimi mevcut olmadığı için bu rejimden doğan yıkıcı tesir ve neticeler de mevcut değildir.

Vergi ve resimlerin asgarî hadde tutulması ticarî serbestlik rejiminin bir icabıdır. Türkiye'de vergi tarh ve tahsil memurlarının ticarî muameleler karşısında gösterdikleri yumuşaklık ve itimada dünyanın hiç bir yerinde rastlanmaz.

Yabancılara karşı gösterilen bu kolaylık ve emniyetin zaaftan neş'et ettiğini söyliyecekler bulunabilir. Oysa yabancılara, hâlen istifade ettikleri hakları bahşeden ve «kapitülâsyon» namı ile anılan ahidnamelerin ilk imzalandığı tarihin Avrupa'da İslâmın kudretine karşı çıkabilecek her hangi bir rakibin bulunmadığı bir devreye tesadüf ettiği bir vakıadır. Nitekim Fransa'ya bahşedilen ilk kapitülas-

yon 1535 tarihli olup Kanuni Sultan Süleyman devrine rastlar.

Bu ahidnamelerin maddeleri bugün artık mer'iyette değildir. Ama ana prensipleri hâlâ bâkidir. Şu halde Türk Hükümdarları medeni Avrupanın bugün hararetle müdafaa ve talep ettiği ticaret serbestisini sırf kendi âlicenaplık ve akl-ı selimleri ile 300 sene evvel ortaya atmak suretiyle Avrupa'ya tekaddüm etmişlerdir. (Sayfa : 190)

***

Türkiye'deki Frenk kolonisi bu sistem sayesinde teşekkül etmiştir. Ama bu koloni Türklerle Avrupalılar arasındaki her türlü münasebeti önlemekle kalmayıp eski düşmanlıkları sürdürerek Türklerle Avrupalıları birbirleri nazarında kötü duruma düşürmekte, telkin ettikleri kendi peşin hükümleri ile Avrupalıların Türklerle reayayı hakikî hüviyetleri içerisinde tanımasına mâni olmakta, Türklerin de bu koloni mensuplarına bakarak Avrupalıları da onlar gibi kötü farzetmelerine sebeb olmaktadır. Binaenaleyh Türklerle Avrupalılar arasında en sıkı münasebetlerin Frenk kolonisinin ikamet ettiği mahallerde bulunduğunu zannetmek yanlıştır. Öyle ki, Türkleri tanımak yahut onlarla samimî ve dostane münasebetler kurmak isterseniz, bu Frenk kolonisinin yerleşerek Avrupalıların itibarını düşürdüğü mahallerin dışına çıkmanız gerekir.

Türkiye, bahşettiği ticarî serbestiye mukabil yabancı devletlerden kendisine de aynı serbestiyi tanımalarını talep etmediği gibi kendi topraklarında bulunan yabancılara tanıdığı hak ve imtiyazların, yabancı devletlerin topraklarında bulunan Osmanlı te-

baasına da tanınmasını talep etmemektedir. Bu da gösteriyor ki, bu ticaret serbestisi ile hak ve imtiyazları Türk hükûmeti kendi hür idaresi ile ve hasbî olarak tekeffül ve taahhüd etmiştir. Bu haklar ihlâl ve tecavüze uğradığı zaman siyasî ve ticarî mümessillerimizin talebi ile yeniden tesis ediliyorsa bu, Türk hükûmetinin baskı altında bu kararı vermeye mecbur edilmesinden değil, hukuk telâkkisinden ileri gelmektedir.

Bir zamanlar sadece ahlakî bir hüviyet taşıyan ve bugün artık siyasî ve teamülî bir mahiyet kazanmış bulunan bu sistem kaynağını, göstermeye çalıştığım gibi, millî istihsal ve sanayiye verginin zararlı olduğu kanaatı ile misafirperverliğin mukaddes sayılmasından almıştır. Ama yabancıyı himaye ve misafir eden konsolos eğer herhangi bir sebepten dolayı memlekete karşı düşmanca bir tavır alırsa Türk himaye ve misafirperverliğinden istifade hakkını kaybeder. (Sayfa : 297)

***

Konsoloslara tanınan nüfuz ve imtiyazlar sayesinde teşekkül eden bu parazit Frenk grubu terbiye ve itiyat itibariyle Avrupalılardan çok uzaklaşmıştır. Kendilerine tanına hak ve imtiyazların icrası, onların Türk halkı ve hükûmeti ile ekseriya düşmanlık derecesine varacak şekilde daimî bir ihtilâf halinde bulunmalarına yol açmaktadır. (...) Ayrıca konsoluklarımızda istihdam edilen bütün bu Rum, Ermeni, Yahudi ve Frenk güruhundan da bahsetmek gerekirse şunu ifade etmek isterim ki, Türkiye ile yapmakta olduğumuz ve büyük ehemmiyeti haiz olan ticaretimizin Avrupalı tüccarların elinden çıkarak bir takım likayatsız Rum tüccarlarının eline geç-

mesi ticaretimizin istikbalini tehlikeye düşürmektedir.

Bu basit adamlar konuşurken sanki kendileri konsolosmuş gibi bir ifade kullanmaktadırlar. Bulundukları bölgelerde himaye ettikleri bir iki Frenk yahut reayadan ve bütün Avrupalı'lardan «vatandaşlarımız» diye bahsetmektedirler. (Sayfa : 299)

Türklerde Ticarî Zihniyet

İnsan, çeşitli memleketlerden gelen kervanların gece olunca konaklamalarını, dünyanın dört bir tarafından gelen ve üzerinde çeşitli yabancı marka ve işaretlerin bulunduğu yük balyalarını üstüste yığmalarını görünce Şarkta daimî emniyetsizliğin ve müsamahasız bir mutlakiyet rejiminin hüküm sürdüğü yolundaki kanaatların ne kadar asılsız olduğunu derhal anlar.

Ama mallarımızın büyük bir arzu ile kapışıldığı, Birmigham muslinlerinin Hint muslinlerine tercih edildiği, Glascow kumaşlarının Golconde'den gelenlere, Sheffield çeliklerinin Şam'da istihsal edilenlere, İngiliz şallarının Hint şallarına tercih edildiğini gördüğümüz ve Türk tüccarlarının tam bir ticarî zihniyetle hareket ettiklerini müşahede ettiğimiz zaman meş'um ihtilâfların Şarkla Garbı bunca zamandan beri ayırmış olmasından derin bir esef duyduğumuz gibi bundan sonra bu iki âlem arasında, ticaretin inkişafını takip edecek olan süratli bir refah ve zenginlik artışını tevlit etmek üzere dört başı mâmur bir antlaşmanın artık doğacağını ümit etmekten de kendimizi alamayız. (İkinci kitap; Sayfa: 192)

... Umumiyetle bir Türkün dindarlığı seyyah veya tüccarların geçerken dinlenip serinlenebilmeleri için pınar başlarına ağaç dikmesi, yol, köprü ve çeşme inşa ettirmesiyle tezahür eder. Bütün bu hayrat arasında en çok rastlananı münhasıran ticarete tahsis edilmek üzere inşa edilen hanlardır.

Türkler kendi evlerini balçık ve lâtadan inşa ettikleri halde hanları en sağlam taşlardan yapmakta, geniş avlular tahsis etmekte ve her türlü yangın veya baskın tehlikelerine karşı ticareti vikâye maksadı ile sağlam demir kapılarla donatmaktadırlar. Bu hanlar din, içtimaî seviye ve vasıflarına bakılmadan herkesin istifadesine açıktır. Öyle ki bu hanlarda en fakir bir insana bir oda tahsis edildiği gibi, en zenginine de daha fazla oda verilmez, (Sayfa : 195)

*
**

Şark tüccarlarının Avrupa'dan gelen mal denklerini açıp gönderecekleri muhtelif yerlerin zevklerine göre ayırıp büyük bir sür'at ve maharetle katırlarla develere yüklediklerini gördüğüm zaman onların çok büyük bir ticarî kabiliyete sahip olduklarına kani oldum. Bu kabiliyet ve tecrübe onların ticarete yapılan her türlü gayri meşru ve yersiz müdahaleyi fark etmelerine ve bilhassa, ticarî menfaatın bir ve bütün olduğunu, yani aynı şahsın hem alım, hem satım ve hem de nakliyeyle alâkadar bulunduğunu ve binaenaleyh Avrupa ile menfaat çatışmalarına son vermek icap ettiğini de hissetmelerine imkân veriyordu. (Sayfa : 371)

*
**

... 1832 yılı başında çok mühim olmasına rağ-

men çok da ihmale uğramış bulunan Dıraç şehrini ziyaret ettim. Hayatımda rastladığım en sevimli adamlardan biri olan valisi Türktü. Hem vazifesi başında hem de hususi hayatı içinde tanımak fırsatını bulduğum bu vali inanılamıyacak kadar namuslu bir adamdı. (. . .) Dıraç'ın Romalılarla Venediklıler zamanındaki ihtişamından haberi bile yoktu. Şarkla Garp arasındaki ticaretin asırlarca Dıraç limanından geçtiğini bilmiyordu. Ama buna rağmen şehrin mevkiinin hal ve istikbal için arzettiği ticarî avantajları çok iyi takdir ediyordu. Bunu şöyle ifade ediyordu:

«Vicdanımla vazifemi daimi çatışma halinde bulunduran bu makamda kalarak bu pis bataklık kokusuna tahammül etmeme sebeb olan bir şey varsa o da Dıraç'ı Türkiye'nin en belli başlı limanlarından biri haline getirebileceğime olan kat'i inancımdır. Avrupa tarafındaki batı sahillerimizde emin ve müsait bir limana malik değiliz. Öyle ki, bu bölgedeki köylüler İstanbul, Leipzig, ve Selanik'ten katırla 60 günde Manastır'a getirilen mallarla ihtiyaçlarını gidermek mecburiyetinde kalıyorlar. Dıraç'ın her türlü rüzgâra açık bir körfez olmaktan çıkıp gemilere sığınma imkânı verecek bir liman haline gelebilmesi için sadece bir dalgakırana ihtiyaç vardır. Gemilerin rahatlıkla yüklenmelerini temin edecek olan bu dalgakıran halen İstanbul'dan başka Türkiyenin hiç bir limanında mevcut değildir. Bundan başka Dıraç karayollarının da merkezidir. Şehirden yirmi ila otuz saatlik mesafeye kadar yollar oldukça düz olup kolaylıkla araba işliyecek bir hale getirilebilir. Bataklıkları kurutmak üzere bataklıklar istikametinde 3 yol açmayı düşünüyorum. Eğer müsaade

ederlerse halen çok sayıda geminin uğradığı limanımızın 5 yıllık geliri ile birlikte pek verimli olmayan Tuzla gelirini de kullanarak limana bir dalgakıran yaptırmak istiyorum. (. . .)»

Vali, nihayet İngiltere Türkiyenin zevkine göre mal istihsal eden az nakliye masrafı ile en kestirme yollardan mallarını Türk pazarlarına getirdiği ve Türk hükûmeti de memleket içi nakliyat masraflarını azaltmak üzere akıllıca hareket edip yol inşa ve tamirine teşebbüs ederek en lüzumlu maddelerin vusulünü teshil ettiği takdirde İngiltere'nin Türkiyeye gerekli bütün malları temin edeceğine ve Türkiye'nin de bundan nüfusu dörtte bir nisbetinde artmış kadar istifade edeceğine kesin olarak kani idi. (Sayfa : 281)

Türklerin Medeniliği (*)

. . . Medeniyet deyince aklımıza gelen zihni meleklerimizin inkişafı, bilgilerimizin artıp yayılması ve maddi hayat şartlarıyla konforun artması ise, hâli hazır Avrupa medeniyetinin bugünkü İslâm medeniyetine üstün olduğuna şüphe yoktur. Ama medeniyet hakkındaki bu tarife ithal edilmesi gereken ahlakî saffetin muhafazası ve bundan doğan hususi bir saadet ve idminan duygusu gibi unsurlar hesaba katıldığı takdirde Şarkı ve Garbı iyi tanıyan hiç kimse Şarkın bu bakımdan Garba çok üstün bulunduğunu inkâr edemez. Şarkın bu hususiyetini La-

(*) Bu yazı La Gazette Augsburg'ta neşredilmiş olup 18 nisan 1834 tarihli le Manilen Ottoman gazetesi tarafından iktibas edilmiştir.

martin'de övmektedir. Esasen bu derece bariz ve temel ehemmiyetli bir hususiyetin ahlâk, âdet ve dinin insan kalbinin ihtiyaçları olduğunu anlamış olan bir kimsenin gözünden kaçmasına imkan yoktur. (Sayfa : 260)

*
**

Lamartin'in Türk idaresi altında bulunan Rum, Dürzi v.s. gibi milletlerin idareciler karşısındaki vaziyetleri hakkında söyledikleri tamamen doğrudur. Ama bu vaziyet nasıl başka türlü olabilirdi? Bu milletler daha büyük bir bağımsızlık içinde Avrupa'ya yaklaşmaktan ne kazanacaklardı?.

Hıristiyanlar fethettikleri yerlerde bulunan müslümanları daima tenkil etmeye çalışmışlardır. Hatta bugün bile müslümanlarla bir arada yaşamalarına imkân olmadığı iddiasıyla binlerce aileyi ana vatanlarından kovmaktan çekinmemişlerdir. Müslümanlarsa aksine hıristiyanlara son derece iyi kabul göstermişler dinlerine mülklerine hatta kanun ve müesseselerine bile dokunmamışlardır. (. . .) (Sayfa : 266)

Türklerdeki Tabiat Sevgisi

Osman Gazi'nin gördüğü İmparatorluk rüyasının üstünden 5 asır geçtikten sonra, torunlarının fethettikleri memleketi gezen bir şair intibalarını şöyle anlatıyordu:

«Bu saraylarda Türk halkının hususiyeti olan derin tabiat idrakiyle aşkını görüyoruz. Güzel manzaralara, kükreyen denizlere, serinliklere, pınarlara, dağların karlı zirveleriyle çerçevelenmiş engin ufuk-

lara karşı duyduğu fıtrî meyil Türk ırkının ana vasfıdır. Bu meyilde bütün zevkleri tabii ve sade o an ve mazisini unutmak istemeyen çiftçi ve göçebe bir halkın hatırasını hissederiz. Türk halkı başkentiyle saraylarını İmparatorluğun ve hatta bütün yeryüzünün mevcut en güzel tepesinin eteğinde inşa etti. Türkiye'nin her tarafında da aynı tabiat sevgisine rastlarız. Avam veya havas, büyük veya küçük her

Türk'ün kalacağı yeri seçer ve düzenlerken bir tek kaygısı, bir tek ihtiyacı vardır; o da güzel manzaralı bir ufka sahip olmaktır. Evini kurduğu yerin şartları ve fakirlik buna imkân vermediği takdirde hiç olmassa evin civarındaki bir bahçeye dikeceği ağaçla, yetiştireceği kuş ve güvercinler sayesinde bu ihtiyacını gidermeye çalışır. Yine bu meyilleri yüzünden Türkler nerede yüksek ve manzarası güzel bir yere rastlarlarsa oraya hemen bir cami, bir zaviye, bir kulübe yerleştirirler. Boğazın Anadolu ve Rumeli sahillerinde kuytu ve şirin hiç bir yer yoktur ki bir Paşa veya Vezir oraya bir yalı ve bir bahçe yaptırmış olmasın. Muhteşem bir ufka nazır, çeşme yanında şirin yapraklı dalların gölgesinde oturarak gözlerini kıra veya denize dikmek ve bu vaziyette saatler ve günler boyu bu belirsiz, müphem temaşa ile sarhoş olmak; İşte bir müslümanın hayatı budur. Evini nereye ve nasıl kuracağını da tayin eden bu hayat tarzıdır. Onun, büyük ihtiraslar kendisini alevlendirip doğuştan aldığı ve içinde saklı tutmakla birlikte hiç bir zaman kaybetmediği enerjisini tekrar ortaya çıkarıncaya kadar sakin ve sessiz kalmasının sebebi de budur.»

LAMARTINE (Şarka Seyahat)

Sir Charles Elsot K. G. M. G.
(Odisseus) 1908

RUMELİ AVRUPASINDA TÜRKİYE

T ü r k l e r

Osmanlıların meziyetlerini tanımamak haksızlık olur. Şüphesiz en yüksek durumu haiz oldukları zaman cesaret, kudret, itaat, zapturapt ve itidal gibi Türklere has vasıflara sahiptiler. Timürlengin indirdiği darbe altında çökmemeleri şayan-ı hayret bir şeydir. (Sayfa : 87)

*
* *

Çevrelerindeki zorun basıncı altında evvelce olduklarından bilfiil daha az harpçi oldular, fakat diğer taraftan Avrupa milletlerindeki tesanüdü meydana getiren umumî kaideden müteessir olmadıkları görüldü.

Zapdettikleri ülkelerdeki milletleri temsil etmek için az gayret gösterdiler. Ve onların tesirleri altında da kalmadılar. (Sayfa : 88)

*
* *

Rumeli, yani Avrupa'daki Türkiye ifadesi Hindistanı tarif ederken Asyada İngiltere demekten o

kadar farklı değildir. Hakikaten her bakımdan olmamasına rağmen bir çok yönlerden bu iki imparatorluk arasında büyük bir benzerlik vardır. Her ikisinde de en çeşitli insan ırklarını barındıran geniş bir toprak parçasını nisbeten küçük bir müstevli topluluğu tarafından idare ediliyor. Dil farklılığı sebebiyle de idareciler idare edilenlerle tam bir anlaşmayı sağlıyamıyorlar. (Sayfa : 89)

*
* *

Her Türk doğuştan askerdir. Diğer mesleklerde işler kötü gittiği zaman askerliği benimser, ortaya (isterse bir ayaklanma hadisesi olsun) döğüşmek için bir mesele çıktığı zaman metin ve cesaretli Türk köylüsü uyanır ve şayanı hayret bir teşkilatçılık kabiliyet ve kudretini gösterir, birçok çareler bulur. Türkler, namuslu, her şeyi hoş karşılayan, çocuklara, hayvanlara karşı müşfik ve çok sabırlı insanlardır. Fakat döğüşçülükleri tuttuğu zaman Hunlar'ın, Cengiz'in korkunç savaşçıları gibi oluverirler. (Sayfa : 93)

*
* *

Hıristiyan ırkların son yıllarda Türk boyunduruğundan kurtulmak için yaptıkları ve birçok hallerde başarı gösterdikleri gayretler bir kıskançlık ve itimatsızlık havası yarattı. Türkler bu yüzden Hıristiyan tebaalarını amme işlerinde mümkün olduğu kadar az kullanmağa başladılar. Fakat bu hal evvelce yoktu. Osmanlı tarihinde padişah, Türk ırkının en önemli şahsiyeti idi. Yalnız ticaret değil, idarî işler dahi yabancılar tarafından yapılırdı. Bu garip milletin tarihindeki en fevkalâde taraflarından biri tıpkı Orta Asyada bayrakları etrafında

Türkleri, Moğolları, İranlıları veya işe yarayan herhangi bir milleti toplayan başbuğlar gibi, diğer ırklardan faydalanmak hususunda gösterdikleri maharettir. (Sayfa : 94)

*
* *

Bir Türk köyünde bir gece geçirenler bile bu köy sakinlerinin bir çok meziyetlerinin tesiri altında kalmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bunlardan biri vakur bir nezaket ve güzel tavırdır. Bu da şüphesiz her Türkün, hâkim ırkın bir ferdi ve asil bir millete mensup olmanın şuurunda olmasından ileri geliyor. Üstü başı pek o kadar muntazam olmıyan askerler ve kaba saba çobanlarda bile yabancılara karşı sosyal bakımdan aşağı durumda olmadıklarını gösteren bir hava var. Diğer önemli vasıflarından biri de misafirperverlikleridir. Nadiren para alırlar. Ve kendilerine ücret teklif edildiği zaman sadece «Hancı değiliz» derler. Diğer taraftan Avrupalı misafirlerle din kardeşi olan Anadolu Hıristiyanları, güler yüzle karşıladıkları bu misafirlere ayrılırken fahiş bir masraf pusulası verirler. Türkler çalışkanlık, namus ve doğruluk bakımından Hıristiyan komşularından kat kat üstündürler. Ve söz verdikleri zaman sözlerine tam mânasiyle itimat edilebilir (Sayfa: 95)

*
* *

Eski bir Çin tarihçisinin dikkatini çeken ve bu gün de müşahede edebileceğimiz, Türklere ait bir hususiyet var ki, bu onları «Tunguse» lar gibi artık meçhul bir hale gelen Sibirya kabilesi olmaktan kurtarmış ve büyük bir millet yapmıştır. Bu hususiyet içten gelen bir disiplin duygusudur. İşte bu hususi-

yet dışarıdan çökmekte olduğu intibaını uyandıran Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutuyor.

Bu duygu sayesinde yarı aç, yarı giyinik Türk askeri, her türlü mahrumiyetlere karşı koyuyor. Başka memleketlerde fesat ve yetkisizlikten dolayı meydana gelebilecek karışıklıkların önüne geçiyor.

Hâkim ırk kendi üstünlüğünün doğurduğu bir azamet hissi ile âdetlerine ve fikirlerine karşı müsamaha gösterdiği fakat anlamak hususunda az gayret sarfettiği yerli halktan uzak kalmakta ve onunla kaynaşmamaktadır. Her ikisi arasında din ayrılığı hüküm sürüyor. Bu hal Hindistan'da Türkiye'de olduğundan daha şümullüdür. Şüphesiz bu benzetiş umumî bakımdan hakikate uygundur. Fakat okuyucuya Türklerin kendi yurtlarında nasıl tecrit olunduklarını gösterir. (Sayfa : 96)

*
* *

Avrupalıların Şarklılar'a atfettikleri atalet (tembellik) birçok bakımdan doğru değildir. Çünkü Türk köylüsü insanların en çalışkanı, gayretlisi, asker olarak da en atılganıdır. Fakat burada gözden geçirdiğimiz bir çok mesuliyetlerin bazan fertleri atalete sevkettiği de vaki olmaktadır.

*
* *

Dünyanın hiçbir memleketinde, mesleklerde, başarı ve istidat Türkiyede olduğu kadar rol aynamaz. Bir köy çocuğu tıpkı «binbir gece masallarında» olduğu gibi vezir olabilir. Uysallığın ve alçak gönüllülüğün diğer meziyetlerden fazla mükâfatlandırılması bir yana, eşitlik bakımından, Padişahların idare ettiği Osmanlı İmparatorluğunda en az Amerika Birleşik Devletlerindeki kadar eşitlik vardır.

Türkiyede Kapitülâsyonlar

Türkiye'de yaşıyan yabancı uyruklu hıristiyan ecnebiler kapitülasyon denilen imtiyazlara göre muamele görürler. Bunlar bütün büyük şehirlerde ticarî işlerden dolayı bu imtiyazlardan faydalanarak Türk kanunlarının kaya pençesi içine düşmekten kurtulurlar. Kapitülasyonlar dolayısiyle Türklerin hükümran oldukları yerde Osmanlılıkla ilgisi kalmamış birçok bölgeler meydana gelmiştir. (Sayfa : 117)

*
* *

Türkiyede bütün yabancılar, yabancı ülkelerde diplomatların sahip oldukları haklardan istifade ederler. Polis mensup oldukları devletin sefaretinin rızası olmadan bunların evlerine giremez. Eğer bir yabancı tevkif edilirse sefaret derhal haberdar edilmelidir. Ecnebi tâbiiyetinde olan bir şahıs muhakeme edilirken o devletin bir memur veya mümessili mahkemede hazır bulunmalıdır. Bu memur veya mümessil eğer kararı gayri kanunî bulursa itiraz ettiği gibi infazı da burdurabilir. Ecnebiler arasındaki dâvalarda mümessillerin hazır bulundukları dâvalar sefaret veya konsolosluklarda, Türklerle yabancılar arasındaki dâvalarda mümessillerin hazır bulundukları muhtelif mahkemelerde görülür. Yabancılardan alınan vergi ve resimler anlaşmalarla kararlaştırılmıştır. Sefirlerin rızası olmadan çoğaltılmaz, tahfif edilmez. Bu sistemin umumî ismi kapitülasyondur. Türkiye ile diğer devletler arasında akdedilen muahedelerde verilen bu imtiyazın İngiltere ile 1675 de umumiyetle «Hıristiyanlar İslâm kanunlarına tâbi olarak yaşayamazlar» düsturuna göre

meydana geldiği zannediliyor. Bu mantık Avrupalıların işine gelmektedir. Çünkü bu sayede Hıristiyan olmıyan memleketlerden bu kabil imtiyazlar istiyebiliyorlar.

*
* *

Kanaatime kalırsa, İstanbuldaki Hıristiyanların halk üzerindeki daimi baskıdan nisbeten az şikâyetleri vardır. Çünkü büyük devletler bunların endişelerini yatıştırırlar. Fakat Türkleri koruyacak, kendi hükûmetlerinin yaptığı baskıya mani olacak bir kuvvet yoktur. Çok haklı olarak ben Türklerden nefret etmem; birçok yönlerden onlar gayri müslimlerden daha iyi insanlardır. (Sayfa : 140)

Albert Howe Lybyer, Oberlin Kolejinde Avrupa Tarihi Profesörü
Cambridge 1913

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HÜKUMET

Osmanlı Tarihinin Temeli

Bu Devlet, Anadolu Selçukîlerinin on parçasından bir tanesinin kabile reisi Osman isminden mülhem olarak Osmanlılar adını aldı. Onların görünüşte gayri müsait olan şartlar içinde bu kadar kısa bir sürede böyle dayanıklı bir devlet kurmaları tarihin en şaşılacak olaylarından biridir. İstiklâllerine kavuştuktan iki buçuk asır sonra, son defa olarak bütün Akdeniz medeniyetini tek bir İmparatorluk halinde birleştirmeye muvaffak olabildiler.

Osmanlı İmparatorluğunun Seciye Ve Ödevi

Onaltıncı Yüzyılın Osmanlı Türkleri önce Akdeniz medeniyeti alanındaki ülkeleri idareleri altına aldılar. Ele geçirilmiyen yerler Karadenizin kuzeyindeki yerler idi. Bunlar Roma ve Bizans'ın tesiri altında kaldıkları kadar İstanbulun da nüfuzundan uzak değildiler. Böylece Osmanlı imparatorluğu kendisine tesir eden bölgeler istisna edilmek şartiyle

tarihin ana sahası diye adlandırılan memleketlerde esaslı gelişmeler yaptı. Bu sebeple Osmanlıların Batı âleminde yukarıdaki hakikate dayanan ve şimdiye kadar kabul edilegelen daha aşırı hakları vardır.

İkincisi, Osmanlılar Akdeniz medeniyeti içinde doğu ve batıyı birleştirdiler. Tarihin klasik devirlerinde yaşıyanlar, yalnız Yunanlılar, Romalılar ve Şarklılardan ibaret olarak bilinmektedir. Osmanlı Türkleri, Yunanlılar ve Romalıların ellerinde bulunan toprakların üçte ikisini zaptettiler. Aynı hadise, Şark ülkelerinde de cereyan etti. Issus'ın devrinden Menzikas'a kadar Anadolu bir çok bakımlardan Avrupanın bir parçası olmuştu. Osmanlı İmparatorluğunu sadece bir Şark devleti addetmek tarihi yanlış anlamak ve insan tabiatını tersinden ele almaktır. Bu muazzam devletin yalnız arazisi Şark ve Garp topraklarından meydana gelmiyordu. İçinde yaşayanlar da kültür ve hükumet sistemlerini hem Doğudan hem de Batıdan almışlardı.

Üçüncüsü, Osmanlılar hıristiyanlardan da faydalanmışlardır. Bu İmparatorluğun sınırları içinde yaşıyanların tamamına müslüman gözüyle bakılıyordu. Bu sebeple çok kötü tesirler bırakan Haçlı seferleri, müslüman Türklerle Avrupalılar arasında aşılmaz bir mania yaratmış; Doğu ile Batı âleminin arasını tamamen açmıştır. Bu kötümser havanın üzerine kurulmuş olan düşmanlık temelini bertaraf etmek mümkündür. Aslında Hazreti İsa'nın Tanrılaştırılması, ve bir kaç başka mesele bir yana bırakılırsa Hıristiyanlıkla İslâmiyet arasında prensipçe büyük ayrılıklar yoktur.

Acaba Osmanlı istilâsına uğrayan toplulukların mukadderatı sadece tâbiyet değiştirmek mi idi?

Yoksa bu insanlar her sahada yurtlarına bağlı ve tam bir ahenkle aksamadan idare edilen gayretli bir milletin mensupları durumunda mı idiler? Bu sorular Osmanlı Türklerinin karşısına çıkan ve halledilmesi hemen hemen imkânsız görünen çetin meseleleri teşkil ediyor; buna rağmen Türkler bu işi çözmeğe cesaretle atıldılar.

İmparatorluk yönetiminde din birliği soru dışı kalıyordu. On altıncı yüzyılda gerek içtimaî, gerekse kültür bakımından birlik, dinî inançlara dayanıyordu. Mesele Batıda da, Doğuda da aynı şeydi.

Eğer Osmanlı İmparatorluğu dört yüz sene evvel dinî işleri, dinî düşünceleri bugünkü Türkiyenin yapmağa çalıştığı gibi bir kanaat ve vicdan meselesi olarak telâkki etmeseydi memleketin tarihi bambaşka bir yöne çevrilirdi. Fakat Osmanlılar Avrupa'da ele geçirdikleri yerlerde bu birliği ne kadar fazla temin ettilerse, insanlığa ve medeniyete de o nisbette faydaları dokundu.

Osmanlı İdare Müessesesi

Osmanlı İmparatorluğunun idare müessesi uzun bir tecrübe devresinden geçiyor. Yer yüzünde bu kadar büyük çapta ve o nisbette cesarete, atılganlığa bağlı bir teşebbüs pek o kadar görülmüş değildir. Tarihte bunun benzerlerini iki yerde görüyoruz: Biri Eflâtun'un ideal Cumhuriyetinde ki bu, mefkûreci bir hüviyet taşır. Diğer hakiki olanı da Mısır Memluklarıdır. Eflatun'un eserindeki idarî müessese eski Helen aristokrasisinin hudutları içinde çerçevelenmişti. Osmanlı idare müessesi Memluk sis-

temine galebe çalmış ve ondan daha uzun ömürlü olmuştur. Amerika Birleşik devletlerinde memleketin ücra köşelerinde kaba saba işlerle meşgul olan insanlar başkanlık sandalyasına oturmuşlardır. Nazarî olarak katolik kilisesi bir köylüyü papa mevkiine gelecek şekilde yetiştirebilir. Fakat dikkat edilirse bu mevkilere namzet olanların hıristiyan dinine mensup olmaları gerekmektedir. Osmanlılar bu namzetlerin çoğunu bile bile köleler arasından seçtiler. Onlardan devlet bakanları yetiştirdiler. Sığırtmaçlar, çobanlar saray memurları oldu; padişah kızlariyle evlendiler. Babaları, anaları yüzyıllardan beri hıristiyan olan delikanlıları, vali, genaral olarak terbiye ettiler. Bunların arasında hilâli yükseltmek, salibi yok etmek için savaşan ordulara kumanda edenler bulunuyordu. Bu idarî müessese onlara: «Babanız kimdi biliyor musunuz?» Hattâ «Türkçe konuşabiliyor musunuz?» diye sormamıştır. Yüzlerini, yüz hat ve ifadelerini incelemişler ve onlara: «Sen asker olacaksın, eğer liyakat gösterirsen seni general yapacağız» veya «Sen ilim adamı olacaksın, eğer içinde bir cevher taşıyorsan vali veya sadrazam olabilirsin» demişlerdir. (Sayfa : 45)

Devşirme Usulünün Değeri

Devşirme usulü görünüşte zulüm, baskı ve merhametsizlik gibi bir tesir bıraktığından derin bir infiale sebep olmuştu. Dinî âmiller de bu infialin meydana getirdiği kin ve düşmanlık hislerini körükledi. Şüphesiz fertlerin hürriyetine inananlara karşı bu şekilde hareket, yani erkek çocukların ailelerin-

den uzaklaştırılmaları dâvası müdâfaa edilemez. Bu usul ayni zamanda ana ve babanın evlatları üzerindeki haklarını da ortadan kaldırıyordu. On altıncı asır Osmanlı felsefesinde bu gibi düşüncelere bilhassa Hıristiyan tebaa bahis konusu olduğu zaman yer verilmediği görülüyor. İlk bakışta bu Devletin prensiplerinin Batı fikirleriyle telif edilemiyeceği söylenebilir. Bunları bir yana bırakalım da hadiseyi olduğu gibi kabul edelim; acaba bu sistem birbirinden mahrum edilen ebeveyin ve çocuklar üzerinde ne gibi bir tepki yaratıyordu? Bu husustaki ebeveyin ve çocukların kanaatı tamamen diğer düşünceleri cerh ediyor. Sözlerine itimat edilebilen şahitler, devşirme sisteminin bütün anne-babalar üzerinde aym tesiri doğurmadığını söylüyorlar. Ayrılış sahneleri gayet acıklı oluyordu. Bilhassa analar öz evlatlarının bağırlarından kapılarak meçhul ülkelere götürülmesini görmektense onların ölümlerine şahit olmayı hemen hemen tercih edecek raddeye geliyorlardı. Fakat ayni zamanda, bu çocukları günün birinde zengin ve iktidar mevkiine geçmiş görmek ihtimali de mevcuttu. Aile yuvasından on iki ilâ yirmi yaş arasında çekilip alınan bu gençlerin ana ve babalarını unutacakları akıldan geçirilemez. Eğer servete ve refaha kavuşur ve ömürleri vefa ederse bunlar bazan ebebeynlerini arayıp bulurlardı. Tarih kanuninin veziri Maktul İbrahim Paşanın bu şekilde hareket ettiğini gösteriyor. Babalar evlâtları önüne çıkan böyle bir fırsatı annelerden daha ziyade takdir ediyorlardı. Ekseriyetle bu takdir ebeveynin Hıristiyanlık kanaatlerinin, daha doğrusu imanlarının kuvvetli ve zayıf olmasına göre değişiyordu. Birçokları oğullarını genç yaşta evlendiriyorlardı. Çünkü evlilik bu

usulle devlet emrine girmeğe mani idi. Bir kısım anne ve babalar da nakdi bedel yani muayyen bir ücret vermek suretiyle devşirmelikten muafiyet kazanıyorlardı. Birçok ebeveyn bunun aksine çocuklarının devşirilmesinden memnundular. Çünkü onların kendileri gibi düşkün ve fakir kalmaktan kurtulacaklarını, kabiliyetlerine uygun birinci sınıf bir tahsil görerek ilerde servet ve mevki sahibi olacaklarını biliyorlardı. Hakikaten, bu çocukların anne ve babalarından çoğu devşirme sisteminin bir yük olmaktan ziyade büyük bir imtiyaz olduğu kanaatinde idiler. Bunda haklı idiler. Birçok hallerde Türk anne ve babalarının kendilerini kıskandıkları vâki olmuştur. Bu Türkler Hıristiyanlara para veriyorlar ve öz evlatları için, tıpkı o ailenin Hıristiyan çocukları gibi Hıristiyan adı altında beyannameler yazdırıyorlar ve bu şekilde padişahın kölesi olarak hizmete girmelerini sağlıyorlardı. Dinî intiba, siyasî nazariyeler bir tarafa bırakılırsa, devşirme usulünün anne ve babalara hiç bir surette kötülüğünün dokunmadığı görülüyor.

Bizzat çocukların durumları da aynı mülâhaza ile tetkik edildiği zaman vaziyetin onlar için de muvafık ve müsait olduğu görülüyor. Devşirme şeklinde padişah hizmetine alınan gençler baba ocağından ayrıldıkları zaman çok küçük yaşta olduklarından bu ayrılışın acısını pek o kadar iyi idrak edemiyorlardı. Dinî kanaatleri de esaslı surette kafalarına yerleşmemişti. Yaşları itibariyle dinç ve damarlarında dolaşan kan enerji ile dolu idi. Her genç gibi geleceğe karşı büyük ümitler besliyorlardı. Kabiliyetleri kadar geniş belki de hayallerinde bile göremiyecekleri bir istikbale doğru yollanmışlardı. Bu

suretle dünyanın en iyi askerî eğitimini gören bu çocuklar servete, refaha parlak bir istikbale kavuştular. Yukarıda arz edildiği gibi, dinî ve içtimaî meseleler bir tarafa bırakılır ve durum tarafsız olarak tetkik edilirse devşirme çocukların bundan daha parlak bir geleceğe sahip olamıyacakları bariz olarak anlaşılır. (Sayfa : 53)

Osmanlılarda Köleliğin Mahiyeti

Osmanlılarda kölelik Anglo-Sakson'ların tatbik ettiklerinden tamamiyle farklı bir müessese idi. Köleler arasında siyahlar ve beyazlar diye bir ayrılık gözetilmiyordu. Renk farkı olan yerlerde de müslüman âdetleri gereğince bu değişiklik nazarı itibare alınmıyordu. Kölelik bir leke, yani utanılacak bir şey de telâkki edilmiyordu. İslâmiyetin tanıdığı fert ya hür yahut köle idi. Azat edilenlere para vesaire ile tavassut eden bir sınıf da yoktu. Sahipleri ellerindeki köleleri serbest bırakabiliyorlar ve bu hayırlı işten dolayı da Tanrı tarafından mükâfatlandırılacaklarına inanıyorlardı. Azat edilen köle serbest olur olmaz hür insanların bütün haklarına sahip olabiliyordu. Kölelik silinmez bir damga değildi. Kurtuluşu gayet kolay olan ârızî bir şeydi. Aristo'nun, «Bazı insanlar esir olmak için doğarlar.» Safsatasını Hazreti Muhammed'in dini kabul etmiyor. «Köleliğin hayrete ve takdire layık olan kumaşı», böyle dokunmuştu. Tarih bir sürü esaret, kölelik müesseseleri görmüştür. Fakat hiç birinde köle Osmanlı müessesesinde olduğu kadar kuvvetli, şerefli, ihtiyaçları teminat altına alınmış, mükâfat görmüş daha mutî ve kanaatkâr değildi.

Dini Yaymada Saikler

Bu dinî gayret ve faaliyetin gayesi Çandarlı Kara Halil Paşaya atfedilen aşağıdaki sözlerden çok belirli olarak anlaşılıyor. Halil Paşa, yeniçeri ocaklarını kuran zattır. Onun sözlerini bize ulaştıran on altıncı asrın başlarında yaşıyan şair-vak'anüvis İdris'dir. Burada şüphesiz başka yazılarında olduğu gibi gününün intiba ve fikirlerini açıklıyor.

«Fedhedilen bir memleketteki insanlar o memleketi fethedenlerin esirleridir. Malları, mülkleri, kadınları ve çocukları onun meşru tasarrufu altına girer. Çocukları cebren müslüman yapmak, asker olarak dine hizmet ettirmek üzere yetiştirmek onların bu dünyada saadetlerine, ahrette ebediyen necat ve felah bulmalarına çalışmak demektir.»

Büyük Peygamber Hazreti Muhammed'in bir hadisi şerifine göre her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar. Hıristiyan çocuklarından müteşekkil bir ordu sayesinde kâfirler arasında da ihtida gayretinin uyanacağı muhakaktı. Bu suretle orduya giren her yeni asker yalnız zaptedilen ülkenin gençleriyle değil düşman saflarından kaçanlarla da buluşacaktır. Aynı memleketten gelmiş olmaları veya yeni durumlarını kabul eder gibi görünmeleri kendilerini müminlerle birleştirecektir. Bu neticeler eninde sonunda dine dayanıyor ve tamamen dinî hisleri ve arzuları ifade ediyor. Bu arzu büyük sayıda insanları hidayete erdirmek ve din uğruna savaşan orduyu kuvvetlendirmekti. (Sayfa : **63**)

İhtida Talebi ve İhtidada Samimilik

Bu sistemde ihtida başlıca gaye idi. İslâm dinini kabul edenler göze giriyor ve ilerliyorlardı. Gençler hakikaten müslüman olmadıkça mevkilerine intibak edemiyorlardı. Bir Osmanlı cengâverinin devlet adamı olmak için haiz olması gereken şartların başında din değiştirmek geliyordu. Müslüman olmadıkça bu sistemin hem askerlik hem de devlet adamı olmak için gereken ilham kaynağından faydalanması imkânı yoktu. İslâmiyeti kabul etmenin mecburî olduğuna dair ortada bir emare görünmüyor. (. . .) Devlet hizmetinde esas dinini muhafaza eden bir kaç kişi var. Çocuklukta edinilen kötü düşünceler ve hisler zamanla ortadan kalkıyor; çocukluğun hareket tarzı ferdler üzerinde kuvvetli tesirler hasıl ediyor. Parlak bir istikbal cazibesi bu işte büyük rol oynuyordu. Neticede, zıt fikirler olmayınca, zamanla müslüman dininin doğruluğu ve yegâne hakikî yol olduğu tebarüz ediyordu. Hıristiyanların bu işi şeytanî bir tertib diye tavsif etmelerine şaşmamalı.

Mamafih eldeki kayıtlar padişah hizmetinde olan bazı kimselerin zahiren ihtida etmiş gibi görünmelerine rağmen eski inanışlarını muhafaza ettiklerini de göstermektedir. (Sayfa : 66)

Eğitim Plânı

Eflatun, eğer Osmanlıların tatbik etmekte oldukları eğitim sistemlerini görebilseydi ondan çok

kuşkulanacaktı. Hoşuna gitmiyecek bazı noktalar istisna edilirse tasvip edeceği güzel taraflar şunlar olabilirdi: Ömür boyunca devam eden tahsil, ruh ve bedenin eşit derecede eğitimi, askerlik ve sivilliğin ayrılması (tam mânasıyla olmasa bile), aile bağlariyle ilişiği kalmamış, nisbeten bağımsız bir ordu, ferdin devletin idare sistemi tarafından sıkı bir mürakabeye tâbi tutulması ve hepsinin üstünde hükumetin akıllı insanlar tarafından idare edilmesi. Bu, Osmanlı sisteminin temelini kuranların Eflatunu yakından tanıyıp tanımadıkları bilinen bir şey değildir. Fakat tatbikat sahasında Osmanlılar, Eflatunun prensiplerine iyice yaklaşmışlardır. Hatta bazı hususlarda Eflatunu da geçtiler.

Bir makamın babadan oğula intikali, işlere bir yön verebilmeyi temin için şahsî kabiliyetlere yetki ve değer vermek, kuvvetleri denkleştirmek suretiyle istikrar ve devamlılığı sağlamak ve Osmanlı Sistemini büyük bir imparatorluğu çevirecek hale sokmak, onların Eflatun'a nisbetle üstünlüklerinin başlıcalarıdır.

İdare müessesesi tam bir anlayış içinde talebelerin daimî surette devam etmekte oldukları bir mektep demekti. Talebe bu mektepte daimî bir kontrol ve zaptürapta tâbi tutuluyor ve kademe kademe ilerliyordu. Kabiliyet ve çalışmalarına göre mükâfat görüyorlar, fakat buna karşılık cezalar da ayni şiddetle çok ağır oluyordu. Bu cezalar çok defa cellad önünde kelleyi vermek derecesine kadar ileri gitmiştir.

Bu sistem, idare müessesesinin evvelemirde harp ve hükumet idaresi elemanları yetiştiren bir mektep olduğunu göz önünde tuttuğundan talebeyi mu-

ayyen bir hadde kadar her bakımdan tetkik ve kontrol ediyordu.

Talebeler bedenî yönden olduğu kadar ruhî cihetlerden de en iyi eğitime göre yetiştiriliyorlardı. Bu ruhî eğitim esnasında müslümanların yaşayış tarziyle imtizaç edebilmeleri için gerekli olan bilgiler de veriliyordu. Liyakat gösterenler, ayrıca, İslâm kanunlarının dayanağı olan fıkıh ve kelâm ilimleriyle, şark lisanlarını öğreten sıkı bir öğretim devresinden de geçmek zorunda idiler. Böylece öğrencinin dinî inançları, ruhî ve bedenî hayatı, sistemli bir şekilde kontrol altına alınmış oluyordu.

İşi bu şekilde mütalâa edersek Osmanlı eğitim plânının herhangi bir Garp ilim müessesesininkinden daha şümullü olduğu meydana çıkar. Batılı orduların subayları ruh ve bedenin gelişmesini sağlıyacak şekilde tahsil görür ve teşkilatlandırılırlar; fakat dinî dersler okumazlar ve hükumet idare mekanizmasını bilmezler. Büyük Amerikan demir yolu ve imalât kumpanyalarının, memurların eğitim ve terfileri için tatbik ettikleri metodlar vardır: Bunlar meslekte uzun müddet devam, liyakata dayanan terfi ve alt basamaktan üste kayan yükselme imkânları bakımından Osmanlı müessesesine az çok benzerler. Bunların verdikleri eğitim yüksek teknikten ibarettir. Ruhî terbiye yönünden Türklerinkine benzeyen tarafı yoktur. Osmanlı Eğitim plânı umumî kültürde daha esaslı başarılar sağlıyor. Batı müesseseleri ve eğitim sistemleri her ne kadar ilmî tedrisatlarının sahası ve mahiyeti bakımından Osmanlı eğitim plânının çok üstünde ise de pratik neticeleri bakımından Osmanlılarla mukayese edilemez. Batı müessesesinin öğrencileri üzerindeki kontrolü sürekli

değildir erken kesilir. Osmanlı müessesesinin, yani sisteminin çok üstün olan şümulü o müesseseyi teşkil eden azaların kölelerden ve devşirmelerden müteşekkil olması idi. Sahipleri bu köleleri kendilerine daha esaslı hizmet etsinler diye uzun müddet mektepte tutabiliyorlardı. Ayni zamanda mükâfat cezadan daha tesirli ve kudretli sayılıyordu. Bunlar her talebeden en fazla verimi alacak ve onları o şekilde çalışmaya ve gayret göstermeğe teşvik edecek surette tertip ediliyordu. (Sayfa : 71)

Enderun Mektebi

Kanuni devrinde yaşıyan Menavino adındaki Venedikli bir yazar, yeni oda denilen seksen ilâ yüz öğrencisi bulunan bir okulun tahsil süresini anlatıyor:

«Bir çocuk okulda beş, altı gün kaldıktan sonra ona elifbayı öğretmeye başlıyorlar. Mektepte dört muallim bulunuyor. Bunlardan biri ilk yılda okumayı talim ediyor. Diğeri Arapça Kur'an ve dinin esaslarını gösteriyor ve izah ediyor. Üçüncü bir hoca da Fars dilini öğretmekle meşgul oluyor ve bir ay da yazı meşk ettiriyor; fakat yazı dersleri ihtiyarîdir. Dördüncü muallimin ödevi de edebî veya alelâde Arapça kitaplar okutmaktır.

«Bu çocukların ilk yıl günde iki, ikinci yıl üç, üçüncü yıl dört akçe tahsisatları var. Bu tahsisat her-sene artıyor. Mektep kendilerine senede iki kat al renkli elbise ve yazları da beyaz bir takım veriyordu.

«Disiplin, belirli bir ölçü dahilinde olmakla beraber çok sertti. Genç öğrenciler kabahat yaptıkları

zaman günde bir defadan fazla olmamak üzere falakaya çekilirler ve tabanlarına en çok on değnek vurulurdu. Onar onar ayrılmış talebe grupları harem ağalarının gece gündüz nezareti altında idiler.

«Mutlak itaat, adab-ı muaşeret, nazik muamele, iffet ve namus üzerinde hasasiyetle ve ısrarla duruluyordu. Gençlerin okulla ilgisi yirmi beş yaşına bastıkları zaman kesiliyor ve mezunların çoğu muvazzaf atlı birliklere veya Baıâli sipahilerine veriliyordu. Bunlar okulu bitirdikleri zaman bir vedâ merasimiyle teşci edilirlerdi. Padişah mezunları şahsen birer birer taltif eder ve yeni vazifelerinde de iyi davranarak temayüz etmelerini temin için teşvikâmiz sözler söylerdi. İş, bu kadarla da kalmaz ve kendilerine işlenmiş bir hil'at ve en güzel atlarından birini hediye ederdi. Ekseri zaman nakdî mükâfat da verdiği olurdu.

«Huzuru şahaneden aldığı hediyelerle ayrılan mezunlar cümle kapısına kadar geçirilir ve orada muzafferâne bir tavırla atlarına atlayıp saraydan bir daha dönmemek üzere ayrılırlardı.» (Sayfa : 77)

Harem

İnsan kafasında, her şeyi bir diğeri ile muvazi yürütmek meyil ve istidadı olduğundan yani taklite mütemayil olduğundan Harem-i Hümayun da Enderun Mektebinin bariz vasıflarını taşıyordu.

Hareme yeni alınan kızlar için iki oda ayrılmıştı. Burada onlara ev işi, dikiş, nakış ve gergef öğretildiği gibi adab-ı muaşeret ve tarzı hareket dersleri de veriliyordu. Kızlar orta yaşlı bir kalfa kadının

nezareti altında olmak üzere onar onar gruplara ayrılmışlardı. Musiki ve raksa karşı kabiliyet ve alâkası olanlar bunları, ilme karşı istekliler de okuyup yazma tahsil ediyorlardı.

Hepsi de büyük bir ihtimamla İslâm terbiyesiyle yetiştiriliyorlardı. Endurun'dan yetişenler gibi bunlar da yirmi beş yaşında saraydan çıkarılıp ya sipahiler veya resmî memurlarla evlendiriliyorlar. ve aile yuvası kuruyorlardı.

Liyakata Dayanan Terfi

İnsanlık tarihinde Osmanlı siyaset müessesesinin bir eşine daha tesadüf edilemiyeceğine inanmak için ortada bir çok sebepler mevcuttur. Aynen idare müessesesinde olduğu gibi uzun zamanlar bunda da sırf zekâ ve bilgi hâkim rol oynadığından şaşmadan esas plân ve gayesine sım sıkı sarıldı ve ondan ayrılmadı.

Atina demokrasisi orta derecede bir zekâ seviyesine erişmişti. Fakat kendi yönünden eşsiz olan bu zekânın tesirinin baskısı altında müstesna kabiliyetler ayrı bir eğitim görecekleri yerde çeşitli unsurlar onların cesaretlerinin kırılmasına sebep oluyordu. Zamanımızın serbest ve hür demokrasileri istidat ve kabiliyetli fertlere yükselmek ve önlerine çıkan aşılmaz manialarını aşmak fırsatını veriyor. Bu sistemler şüphesiz nazarî bakımdan Osmanlı şekli idaresine umumî olarak üstündür. Çünkü modern demokrasi, ferde daha fazla serbesti veriyor; fakat Osmanlının tarzıyla mukayese edildikte bunların kifayet, fırsat verme ve mükâfatlandırma cihetlerin-

den kör, şekilsiz ve müsrifane oldukları görülüyor. Müşahitler arasında Kral Beşinci Şarl'ın Babıâli nezdinde siyasî mümessili olan Busbecq'in Osmanlı usulünün ziyadesiyle tesiri altında kaldığı görülüyor. Bu zat bakın ne diyor:

«Eğer bir adam namussuz, tenbel ve dikkatsiz ise merdivenin alt basamağında herkesin hakareti altında kalır, yükselemez. Bunlar, yani bu sıfatlar Türkiyede şerefsiz şeylerdir. Bundan dolayıdır ki Türkler bütün giriştikleri işlerde başarı gösteriyorlar, etrafa kumanda ediyorlar ve İmparatorluklarının hudutlarını günden güne genişletiyorlar. Bu fikirler bizim düşünce ve hareketlerimize uymuyor. Bizde liyakata yer verilmiyor. Her şey doğuştaki asalete istinat etmekte, amme hizmetinde ilerlemek için yegane yol, doğuştaki asaletin sağladığı imtiyaz ve itibardır.»

Cezalar

Osmanlılar idare şekillerini tehlikeli durumlara sokacak, onun çalışmasını sekteye uğratacak, birliğini bozacak elemanları kullanmamağa çok dikkat ederlerdi. Zafiyete karşı bir sempati olmadığı gibi mâzeret te kabul etmezlerdi. Bir hükmün infazı tecil edilmez ve yersiz merhamet gösterilmezdi.

Sultan Süleymanın ağır cezaları tatbike kalbi razı olmadı. Fakat neticede başka şekilde hareket imkânı kalmazsa, çok sertleşirdi. Cerbe zaferinden sonra pek o kadar fazla sevinmediğine hayret edilmemeli. «Feleğin bütün cilvelerine karşı» nefsini terbiye etmiş olan bu muhteşem ihtiyar o kadar kendi

hislerine hakimdi ki zafer gününün bütün gösteri ve alkışları koca padişahta bir sevinç emaresinin görülmesine sebep olamadı.

Milyonlarca insanın mukadderatına hükmeden Kanunî'yi şartlar katı yürekliliğe sevketmiştir. Gönlünde neş'e ve surure yer ayırmamıştır. İnsanlık tarihinin en büyük hükûmdarının böyle hasletlere sahip olabilmesi için kendisini de sıkı bir disipline tâbi tuttuğu anlaşılıyor. (Sayfa : 88)

Osmanlı Ordusunun Disiplin Ve Gayreti

Çağdaş müşahitler Türklerin savaşmağa karşı olan istekleri ve ordularının fevkalâde disiplininin hayranı olmuşlardı.

Sükun, intizam, ordugâhlarındaki temizlik, lüzumunda hapis veya idam cezaları gibi müeyyidelerle desteklenen mutlak itaat, uzun yürüyüşlere, az gıdaya razı olmak, savaşa karşı iştiyak, muharebede şevk, disiplindeki mükemmeliyet, nefs'i kontrol, gayeye sadakat bütün bunlar Türk askerlerinin mucizevî hasletlerinden bazılarıdır.

Şimdi şahitlerden bir kaçını hulâseten dinliyelim:

***

«Türkler savaşa düğüne gider gibi gidiyorlar.» (Tractatus, ch. XI. Marginal summary.)

***

«Dünya yüzünde hiç bir prens gerek iaşe ve ge-

rekse teçhizat bakımından böyle ordulara sahip değildir. Zapturaptı son derece mükemmel olan bu kuvvetlerin bir konağa indikleri zaman bir kargaşalık ve sıkıntı meydana getirmeleri de ayrıca takdire değer.» (Chalcocondyls, 135)

*
* *

«Türk hükümdarı, tebaası tarafından en ziyade hürmet ve itaat gösterilendir.» (La Broquière, Sayfa 273)

*
* *

«Askerî disiplinleri durüstlük ve sertlik cihetlerinden eski Yunanlıları ve Romalıları kolaylıkla geçecek derecededir.» (Giovio, Commentarius, 83 — Condersed —)

*
* *

«Türkler bizim askerlerimize göre üç sebepten dolayı üstündürler: Komutanlarına derhal itaat ederler; savaşırken hayatlarını hiçe sayarlar; uzun müddet arpa ve su ile iktifa ederek ekmek, su istemezler ve şarap içmekten nefret ederler.» (Giovio, Commentarius, 83 — Condersed —)

*
* *

«Türk ordusunda sulh ve sükûn hüküm sürer. Ecdatlarından miras kalan askerî disiplin ve sert kanunların neticesi budur.» (Busbecq, Life and Letters, i, 293)

*
* *

«Gayret ve dürüstlüğün muharebede ne kadar ileri gittiğini görmek çok hayret verici bir şeydir.

(. . .) Eğer askerler hırsızlık ederler veya döğüşürlerse kelleleri gider veyahut bir hayli sopa yerler.» (Postel, i, 129)

*
* *

«Yer yüzündeki en ilâhi disiplin Türk askerlerindedir.» (Postel, iii, 31)

*
* *

«Doğrusu disiplin hiç bir yerde bundan daha iyi, itaat bundan daha kuvvetli olamaz.» (Morosini, 261)

*
* *

Türklerin yukarıda zikredilen yüksek meziyetleri onların müthiş ve korkunç kuvvetlerinin meydana çıkmasına âmil olmuştur. Öte yandan hem hudutlarını genişletmek hem de bağlı oldukları dini yeryüzüne yaymak için yaptıkları savaşlarda askerî disiplinle beraber sağlam seciyeleri ve kararlı olmaları da rol oynamıştır.

İşte bu vasıflar sayesinde İmparatorluk muayyen bir şekilde büyüdü. (Sayfa : 108)

Ordunun Bütünlüğü

Ordunun esas bütünlüğü hazarda silâhlı kuvvetleri teşkil eder ve doğrudan doğruya Padişahın şahsî malı sayılır; piyade ve süvarilere ve onların hükûmdara karşı olan bağlılıklarına dayanır. Ana vatandan başka yerlerde beslenen orduların tek başlarına büyük seferlere iştirak edecek kuvvette olmamaları Osmanlı gücünün aleyhine oldu ve bu yüzden zarar görüldü.

Böylece Padişahın Başkomutanlığı altında birleşen muhteşem ordu Osmanlı idare müessesesinin büyüyen İmparatorluğa tam mânasiyle hâkim olmasına mâni oldu ve Osmanlı fütuhatını sınırladı. Padişahın ancak bir kolu vardı, bu kol uzun ve kuvvetli bir koldu, fakat muayyen bir mesafeye kadar ulaşıyor ancak tek bir yöne yumruk atabiliyordu. (Sayfa : 111)

Sarayda Merasim

(Busberq'in tasvirlerinden özet)

«Padişah divanı içlerinde yüksek rütbeli memurların bulunduğu kimselerle kurulu idi. Bunlardan başka saray muhafızları, sipahiler, garipler, ulufeciler ve bir çok yeniçeriler bu meyanda hazırdılar. Şu kar gibi beyaz ipeklilere bürünmüş kavuklu başlardan husule gelen insan deryasına bakın! Şu her cinsten her renkten akıllara durgunluk veren kaftanları tam tarif etmeğe vaktimiz yok. Her taraf altın, gümüş pırıltılariyle ışıl ışıl! Kelimeler bu tabloyu resmetmekten aciz kalıyor. Bunlar benim o âna kadar gördüğüm en güzel manzarayı teşkil ediyordu.

Bütün bu haşmet ve debdeye rağmen sadelik ve ekonomi birbirleriyle mezcedilmişti. Herkesin elbisesi mevkii ne olursa olsun. Ayni biçimdi. Elbiselerin üzerinde bizim Avrupa usulünde olduğu gibi çok paraya mal olan ve kısa zamanda eskiyen lüzumsuz süsler mevcut değil. Türkiyede ipek ve kadife çok ucuzdur. Terzi ücretleri bir dukayı geçmez. Bizim Türklerin giyinişlerine şaştığımız kadar onlar da bizimkilerine hayret ettiler.

«Türkler ayak bileklerine kadar uzanan kaftanlar giyerler. Bu kaftanlar onları heybetli gösterir. Halbuki bizim kostümlerimiz o kadar kısa ki vücudu iyice örtmediği için vücudun biçimsiz taraflarını teşhir ediyor.

«Bundan başka bizimkiler insanı kısa boylu gösterdiği halde Türk entarileri uzun boylu tesiri uyandırmaktadır.

«Bu muazzam kalabalıktaki sükun ve intizam beni hayrete düşürdü. Böyle kalabalıklara has olan bağırtı, çağırtı, itişme ve kakışmadan ortada en küçük bir eser bile yoktu. En ufak bir rahatsızlık vermeden herkes rütbeye göre ayrılan kısımda yerini aldı. Türkçede reis anlamına gelen ağa payesindeki adamlar oturuyorlar, diğer askeri şahıslar ise içlerinde generaller de dahil olmak üzere ayakta duruyorlardı.

«Topluluğun en göze batan tarafı meydanın bir tarafında uzun bir saf halinde duran bir kaç bin yeniçeri idi. O kadar sessiz ve kımıldamadan durabiliyorlardı ki uzaktan kendilerinin insan veya heykel olup olmadıklarına bir türlü karar vermeden nihayet biri selâmımı söyledi. Bütün başların selâmımı iade etmek üzere eğildiklerini gördüm.

«Mürerrislerin maaşları yüksekti, dereceleri arttıkça zam alırlardı. İstanbul, Bursa, Edirne ve diğer şehirlere mensup olmak üzere üç grupa bölünmüşlerdi. Okuttukları derse göre on dereceye ayrılan bu zevatın yalnız İstanbuldaki sayısı takriben dört yüzdü. Diğer şehirlerde olanlar veya bütün sınıflardan geçmiyenler kadı olurlar veya daha aşağı mesleklere girerlerdi. Yüksek adlî makamlara ta-

lip olanların on dersten geçmeleri mecburiyeti varsı. (Sayfa : 180)

***

Tahsil mecburî değildi. Müesseseler ferdî kabiliyete dayandığından müslüman çocuklarının hepsine şamil olamıyordu. Fakat çocuğuna okuyup yazma öğretmek veya Arapça tahsil ettirmek isteyen, onun okumayı gerektiren bir mesleğe girmesini arzu eden anne ve babalar böyle bir fırsattan mahrum değildiler. Bundan başka ilk okullarda tahsil parasız olduğu gibi bazan öğrencilerin iaşe ve masrafları da temin edilirdi, medrese talebelerine de kısmen bakılırdı. Hukuk mekteplerinde burs verilirdi.

İslâm memleketlerinde en az on ikinci, Osmanlı İmparatorluğunda on altıncı asıra dayanan bu sistem, müslüman çocuklarına iyi bir tahsil fırsatı sağlıyordu. Hıristiyanlar son zamanlara kadar böyle imkânlara sahip olamadılar. Osmanlılar tahsile çok kıymet verirlerdi, fakat zamanın ilerlemesiyle muhafazakârlıkları bu faydalı müesseseleri zararlı şekle soktu. Gerek öğretim sisteminde, gerekse çalışma tarzında asırlar geçtiği halde bir değişiklik yapılmadığı için talebelerini vaktiyle ilmin son saflarına ulaştıran bu müesseseler kifayetsiz hale düştüler. Başka milletlerin çoktan geçtikleri ve geride bıraktıkları kademelerde kaldılar. (Sayfa: 203)

Müftülerin Kuvveti

Yavuz Sultan Selim'in fikrinin devlet adamı gözü ile bakıldığı zaman çok parlak ve ileri görüşlü

olduğu meydana çıkar. Bu fikri tatbik edebilseydi İslâm müessesesi için büyük bir üstünlük sağlıyacaktı. İlk bahiste belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan kiliseleri müslüman müessesesine cephe almış karakterde bir teşkilata sahiptiler. Bunların ortadan kaldırılması Türklere bütün sahayı serbest bırakacaktı. Bu takdirde İslâm müessesesinin neticede İmparatorluğa veya bütün dünyaya bir fayda sağlayıp sağlamayacağı bir tahmin konusu olduğu gibi onun münâkaşasının yeri de burası değildir. Eğer Osmanlı İmparatorluğu bu teşkilâttan temizlenseydi, dikkati çekecek bir birlik hasıl olacaktı. Bu teşkilât, yani kilise teşkilâtı eski, kuvvetli ve âdeta dokuz canlı idi. Hıristiyan tebanın bütün ümitlerini sinesinde besliyor ve kuvvetlendiriyordu. Bunlar ayakta durdukça imparatorluk milletlerinin birbiriyle kaynaşmaları mümkün değildi. Kiliseler, kendi cemaatlerinin milliyet hislerini söndürmediler. Bu hisler sayesinde İmparatorluğun büyük parçaları üç asır sonra ana vatandan koptu. Eğer Yavuz gayesine ulaşsaydı, Yakın Şarkın tarihi bugünkünden çok daha farklı olurdu. Fakat şeriatın koruyucusu olan müftü de kendi nokta-i nazarından haklı idi. Hıristiyanların durumu sağlam bir Kanunî temele istinat ediyordu. (Sayfa : 211)

Bütün Olarak İdare Müessesesi

Fakat, on altıncı asırda bariz bir arzu vardı. Bu arzunun temeli, büyüklüğü müdrik olmak, kuvvet iftarı, İslâmiyete sadakat, hükûmeti iyi nizama sokmak, akıllıca idare etmek, tebaalarına mümkün olduğu kadar yumuşaklıkla muamele etmek gayesiy-

le atılmıştı. Kanunî bir çok çetin meseleleri ele aldı ve dirayetli memurları vasıtasiyle devletinin işlerini nizama soktu. Daha daimî neticelere ulaşamamasının sebebi, vazifesinin insan takatinin üstünde çok ağır bir yük olmasıdır. Sultan Süleymanın İmparatorluğunu mislî görülmemiş yüksekliklere çıkaranlar perişan ve sefalet içinde hayat süren köylülerin ve çobanların çocukları idi. Hemen hemen hepsi umumî yarı şehirli ana ve babaların sulbünden geldiler. Bu genç insanlar nasıl yükseldiler? Onlar yükseleceklerini kuvvetle ümit ederek, derin bir itimatla, o mevkie gelmelerini temin eden kişilere kendilerini nasıl kabul ettirebildiler?

Eğer bu adamlar yükselmelerine yüksek mevkiler işgal etmelerine rağmen cahil ve dar fikirli kalsalardı Osmanlı Tarihindeki hâdiseler bugünkü kadar şayanı dikkat olmazdı. Bu insanların hakikaten kültür sahibi ve münevver şahıslar oldukları çok açıktır. Bunların bugün yaşıyan torunları Garp milletleri arasında nadiren görülen tipte ince ruhlu adamlardır. Cemiyet için, savaş için, hükûmet için adam yetiştirmek Osmanlı idare müessesesinin iktidar ve daimî bütünlüğünün bir eseridir.

Son günlerde olduğu gibi bu müessesenin şiddetli darbelere, büyük kayıplar pahasına dayanabileceği mukadderdi. Bu korkunç darbeler içinde ana müesseseyi teşkil eden tâli müesseselerin muhasım guruplara ayrılması ve esas prensiplerden uzaklaştırılması gibi hareketlerin yanında içerden ve dışardan hücumlara maruz kalmasına rağmen binayı teşkil eden esas çatı yıkılmadı. Tam çökeceği kanaati hasıl olduğu zamanda kendisine her zaman can yoldaşı olan İslâm müessesesi bu imparatorluğun hayat

kıvılcımını iki asırdan fazla bir müddet yaşattı. Hatta bugün bile onun kaybolmıyan ruhu bambaşka, yepyeni bir meşaleyi alevlendireceğini vaadediyor. Bu yeni meşale eski müessesenin hareketlerini sekteye uğratan tahdidatı yakıp ortadan kaldırdığı için daha fazla nur saçacak ve bu nur sayesinde muktedir fertler imanlarını muhafaza edeceklerdir.

Bu ışık ayni zamanda o fertlerin tahsilde ileri gitmelerini, kaldıracakları kadar mesuliyetle, kendilerine itimat edilmesini mümkün kılacaktı.

İşte burada maziyi devam ettirecek olan yeni Türkiyenin istikbâline karşı olan ümitler saklı bulunuyor. Bugün bile kıymetli fikirler verebilecek olan Osmanlı idare müessesesi İmparatorluğun iptida devresinde dünya çapında ehemmiyeti olan bir şeydi. Titizlikle, dikkatle seçilmiş çeşitli malzemeden kendisine metin, dayanıklı ve sade bir bina inşa etmişti. Küçük devletleri, birbirinin hasmı olan milletleri bir araya toplıyarak iyi idare edilen sürekli, uzun ömürlü bir İmparatorluk meydana getirdi. Kanunî Sultan Süleyman saltanatı zamanında servet, haşmet, kuvvet bakımından hiç bir insan yapısı Osmanlı idare müessesesine eşit olamamış ve onun kadar süratli harekete geçemediği gibi yurt içinde ve dışında onunki kadar esaslı hürmet telkin edememiştir. (Sayfa: 194)

İslamiyet Müessesesine Umumi Bir Bakış

Özet halinde bir kaç kelime Osmanlı İmparatorluğundaki İslâmiyet müessesesinin kısa bir tari-

fini çizecek. Bu müessese peygamber Hazreti Muhammed'in hayatı ve çalışması üzerinde kurulmuş bir sistemi temsil ediyor ve yaşatıyordu. Bu sistem fertlerin dünyavî hayatlarının bütün cepheleri, ebedî ahret âlemi için olduğu kadar teşkil ettiği devletin varlığı hususunda da yeterlik iddia ediyordu. İslâmiyet yalnız kendi mensubu olan müslümanlar için değil aynı zamanda gayri müslim tebaa ve ecnebi misafirlere de yer ayıran ve mevkii veren bir dindir. Bu müessesenin kudreti bütün Osmanlı İmparatorluğunu kaplamış hatta siyasî müsahebenin sınırlarını da aşmıştı. İslâm müessesesi en nihayet bütün kuvvetini imparatorluğun müslüman doğmuş nüfusunun dine bağlılığından, sevgisinden ve kuvvetli imanından alıyordu. Bütün müslümanların ayni mezhep ile aynı itikatta olmadıkları muhakkaktır ve bir çok mezheplerin amelleri de Hanefî mezhebinin mukaddes kanunlarına pek uymaz. Fakat buna rağmen kuvvetli ve itibarlı dinlerine bağlıdırlar. Hz. Muhammed'in yolundadırlar. Bir anlamda İmparatorlukta yaşıyan bütün müslümanlar bu müessesenin üyeleri idiler. On altıncı yüzyılda her hangi bir insan kendi çocuğunun bu teşkilatın çerçevesi içinde çok yüksek bir mevkie çıkabileceğini ümit edebiliyordu. Çünkü bütün istenilen çalışkanlık ve tabiî istidattı. Her yerde okula gitmek fırsatı hemen hemen mevcuttu, talebe bir kere istidadını gösterince tahsil için yakınlarına yük olmazdı. Padişahların, dindar fertlerin geçmişlerinin ruhlarını şâdetmek gayesiyle sağladıkları malî yardımlar bu gençlerin okuma alanında ileri gitmelerine sebep oluyordu. İslâm müessesesi esas itibariyle demokratikti. Hazreti Muhammed'in şeriatına tâbi olan imparatorluk içindeki bu

topluluk tam bir ahenk ve salabetle birleşmişti. Bütün müminler Allah'ın indinde eşittiler; hepsi de bu sistem içindeki şerefli mevkilere yükselmek için müsavî derecede fırsatlara sahiptiler. Bu müessese dahilinde dinin manevî sahasında temayüz etmek peygamber sülalesine veya doğuştaki asalete dayandığı halde tesirli ve önemli amme işlerinde mevki sahibi olmak için şer'î kanunlara tam bir vukuf lâzım idi. Öğretmenler, kanun yapanlar ve kadılar gibi üç şerefli mesleğin adamları üstün şekilde plânlanmış mükemmel bir öğretim sisteminde aynı ders kitapları ve aynı fikirlerle yetişiyorlardı. İster İstanbulda, ister Kırımda ister Cezayirde, Budapeşte'de, Kahirede olsun şeriatı Muhammediyenin şümullü ve değişmez mukaddes kanunları yaşlı, ciddi, bilgili profesörler, kanuncular ve kadılar tarafından tedris ediliyor ve aynı kuvvetle tefsir ve uygulanıyordu.

Ulemâ, çocuklara, her şeyin kendine silinmez surette tesir ettiği yaşlarda vaktiyle öğrenmiş oldukları bilgileri bu sefer muallim sıfatiyle ulaştırıyorlardı. Aynı bilgin insanlar öğretim şeklinde bütün bu bilgileri kendilerine mal ettikten sonra yüksek mevkilere getiriliyorlar. Fakat bu sefer çocuklara ders vermiyor, vatandaşların talebelerini değil İmparatorluğun mukadderatı ile uğraşanları idare ediyorlardı. Buna rağmen bütün bu sıkı gayretlerin istikameti şeriat kanunları değişmez fikir ve ruhunu aşılamak ve idame etmekti. Hukucu olsun, profesör olsun, kanuncu olsun bütün bu meslek sahipleri esas itibariyle birer öğretmenden başka bir şey değildiler. Ulema küçük çocuklardan yaşlı ihtiyarlara kadar İmparatorluktaki bütün ferdlere hocalık ediyordu. Gençler için mektepleri, ibadet yerlerini, bü-

yükler için mahkemeleri ve danışma mevkiilerini idare ediyorlardı. Her önemli hükumet memuru hemen müracaat edebileceği bir kadı ve müftü el altında idi. Her padişah yalnız kazasker ve müftülerle temas halinde kalmıyor, yanında ziyadesiyle tevazu gösterdiği bir ruhani müşavir bulunduruyordu. Bu zatlar padişah hocası ünvanı gibi bariz ve yüksek isimler taşırlar idi.

Osmanlı İmparatorluğunun müslüman tebaası üzerinde kurulan bu İslâmiyet müessesesinin bir özelliği hükûmetle el ile eldiven gibi tam bir uygunluk ve ahenk sağlaması idi. Bu teşbih şekil benzerliğinin hudutlarını aşabilir. El eldivenli olsun aynı hudut ve kiyafete sahibdir. Fakat diğer tarafta eldiven içinde el olmadığı vakit faydasızdır. Bu yüzden bir sürü eldiveni peşi peşine giyecek kadar uzun ömürlü olabilir. (Sayfa: 224)

***

«Türkler ister galib, ister mağlûb ve ister hâkim, ister mahkûm olsunlar, hiç bir zaman hiç bir yerde millî dillerine karşı besledikleri imandan inhiraf etmemişler, eski soy hâtıralarını unutmamışlardır. Milâdın 800 tarihinden 1000 tarihine kadar iki asır içinde Türkler Şamanîlikten Nesturî hıristiyanlığına ve Nesturîlikten de müslümanlığa geçmek suretiyle üç defa din değiştirdikleri halde dil değiştirmemişlerdir. Karayim Yahudileri de Tevrat'ı İbranî harfleriyle, fakat Türk diliyle yazmışlardır...»

Léon CAHUN

***

«Fransa'nın letâfetinden bahseden (Roland)a hiç

benzemiyen Türk kahramanı memleketinin güzelliğinden bahis bile etmez; bilâkis dağlardaki sevgili ormanlarının işe yarayacak hiçbir mahsul vermediğinden bahseder; fakat buna rağmen onu kalbinin bütün kuvvet ve kudretiyle sever ve şanlı olmasını ister. Bu noktada millî şeref hissinin hususî bir şekli, vatanperverliğin bir bakıma dar olmakla beraber başka bir bakımdan da pek asrî bir nev'i belirmektedir: Bu his, askerî şan ve şerefin hiç bir başka maksat olmaksızın sırf şan ve şeref diye özlenmesi ve nefsini tatmin hazzından başka hiç bir emel beslenmemesi demektir.»

Léon CAHUN
(Introduction à l'histoire de l'Asie)

*
* *

İstibdadın Sınırları

Osmanlı padişahının kuvvet ve kudretini tahdit eden tek şey şeriat denilen mukaddes İslâm kanunları idi. Bu kanunların sultanlar tarafından tâdil edilmesi imkân ve ihtimal dahilinde değildi.

Şer'î kanunlar bir kâtibin boynunun vurulmasından düşmana harp ilânına kadar her şeyi sınırlıyor, hattâ padişahlar müşkül mâlî durumlara düştükleri halde yeni vergiler tarhı için yapılan hareketleri de önlüyor ve kontrol ediyordu. Bu kanunlar yalnız müslümanları değil aynı zamanda gayri müslimleri de kendilerine yapılması muhtemel keyfî hareketlere karşı koruyordu. (Sayfa : 25)

Arazi Esasına Dayanan İdarî Sistem

Bu sistem peşipeşine yapılan fütûhatla elde edilen geniş arazi parçalarını idare ediyordu. Zaptedilen ülkeleri birbirine bağlıyan muhtelif şekilde münâsebetlerdi. Hâdise, idarenin niçin günden güne kırtasî şekillere dökülmesini göstermeğe kâfidir.

Nizamatın sayısız halde teferruatlı olması olayların yakından mürakabesini gerektiriyordu. Bu şekilde mevziî idareye ihtiyaç hasıl olduğundan ademi merkeziyete doğru kuvvetli bir cereyan hasıl oldu. Fakat memurların işlere karşı intibakları rüşvete ve her türlü sui istimale yani görevlerini kötüye kullanmalarına sebebiyet veriyordu. Sultan Süleyman yaptığı kanunlarda, bu durumu sadeleştirmek ve bir sistem dahiline almak için birçok gayretler sarfetti ve bir dereceye kadar muvaffak da oldu. Fakat karışıklıkların sebeplerini ortadan kaldıramadığı gibi neticede işlerin evvelkinden daha fazla kötüleşmesinnin önüne geçecek tertibatı alamadı. (Sayfa : 26)

***

«Malûmdur ki Üçüncü Sultan Osman bir Cuma günü camiye gitmediği için halkın galeyânını teskîn edememiş ve işte bundan dolayı hastalığından mütevellit za'fıyla tâkatsızlığına rağmen ertesi haftaki Cuma selâmlığında Ayasofya camiine gitmek mecburiyetinde kalmıştı. Pâdişah atının üstünde sendeliyerek ve etrafında yaya yürüyen maiyyet adamları tarafından desteklenerek sarayına avdet ederken, sarayın iki avlusunu birbirinden ayıran iki

kapı arasında kendini kaybetti; hemen başına bir şal örtüldü ve dairesine naklinden birkaç dakika sonra da can verdi. İşte bundan da anlaşılacağı gibi, pâdişahların istibdâdı örf ve âdetle halkın istibdâdından çok hafiftir.»

A. L. Castellan
«Moeurs, usages, costumes des Othomans et
abrégé de leur histoire»

*
* *

«Türk ülkesinin hiç bir tarafında halktan üstün sayılabilecek beylerle asilzâdelerden mürekkep hiç bir yüksek tabaka yâhut zâdegân sınıfı mevcut değildir; işte bundan dolayı etle kemikten ve sinirle kandan ibaret bütün canlı mahlûklar hep ayni vaziyettedir ve dünyanın her yerinde olduğu gibi vahşî hayvanlar bile birbirlerinden nasıl şecâat ve cesâretleriyle ayrılırlarsa, Türkiye'de de insanlar arasında ancak işte o kadar fark gösterilebilir.»

Chalcondyle
«Histoire générale des Turcs»

*
* *

«Dünyada Türkiye'den başka hiç bir memleket yoktur ki bütün dinlerin ahkâmı orada olduğu kadar serbest tatbik edilebilsin ve oradan daha az müdahaleye maruz olabilsin. Bütün Katolik din adamları orada dinî vazifelerini yaparlar, âyinlerini icrâ ederler, dualarını okurlar, kilise âyinlerinde bulunurlar ve tıpkı Roma'da olduğu gibi istedikleri kıyâfetlerle sokağa çıkarlar. Hattâ Tersâne zındanlarında bile katolik esirler için küçük kiliseler vardır. Kürek mahkûmu Rumlarla Ermenilere gelince, onların papazları da pâdişahın gemileriyle kadırga-

larına kadar giderek şaraplı ekmekle günah çıkarma âyinleri bile yaparlar».

«... Din ayrılığından dolayı insanlar birbirine karşı kin besler: Bu nakîsa İslâmiyetten ve hattâ Hıristiyanlıktan daha eskidir. Fakat bu istihlâfın Türkiye'de hiç bir zararı görülmez, çünkü Türkler kendi dinlerinden ne kadar ayrı olursa olsun, hiç kimseyi dîninden dolayı tehdid etmezler. Eğer bizde de din düşmanlığı böyle alelâde bir istihfafdan ibaret olsaydı veyahut fi'liyyâta inkılâb edip durmasaydı, her halde bizim Avrupa'nın birçok milletleri kendilerini mes'ud addederlerdi!»

A. de la Mortraye
«Voyages en Europe, Asie et Afrique»

*
**

«Türkiye hiç bir zaman dinî tedhişlere ve Engizisyon mezâlimine sahne olmamıştır. Bil'akis Hıristiyanlık taassubunun bedbaht kurbanlarına vatan topraklarında bir melce' açmıştır. Tarihe bakarsanız görürsünüz ki, Onbeşinci asırda İspanya ile Portekiz'den tardedilen binlerce Yahudi Türkiye'de öyle bir melce' bulmuşlardır ki takriben üç yüz senedir onların torunları orada gayet sâkin bir ömür sürmekte ve ancak bazı memleketlerde hıristiyanların ve bilhassa ortodoksların mezâlimine karşı kendilerini korumak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bugün hâlâ Atina'da Paskalya yortuları boyunca hiç bir Yahudi sokağa çıkamamaktadır. Türkiye'de ise, eğer İsrâil oğulları Rum ve Ermeni cemâatlerinin hakaretlerine uğrayacak olurlarsa, mahallî idâreler derhal onları himâye altına almaktadır.

Pâdişahın o geniş ve sâkin ülkesinde bütün dinlerle bütün milliyetler yan-yana yaşamaktadır. Her ne kadar câmi, kiliseyle havradan üstün bir vaziyetteyse de, onları ortadan kaldırmamaktadır. Onun için Katolik mezhebi Paris'le Lyon'a nisbetle İstanbul'la İzmir'de daha serbesttir. Türkiye'de hiç bir kanun bu mezhebin sokak âyinlerini men'etmedikten başka, salîbini de kilisede mahpus tutmak gibi bir mecburiyet ihdâs etmemektedir. Mezarlarına götürülen ölülerin arkasından uzun bir papaz kafilesi kilise şamdanları taşımakta ve katolik ilâhileri söylemektedir. Takdis âyini yortusunda Galata ile Beyoğlu'nun bütün kiliselerindeki papazlar ruhanî alaylar halinde ilâhiler söyliyerek ve haçlarıyla bayraklarını taşıyarak caddelere çıktıkları zaman, kendilerine bir askerî kıt'a refakat etmekte ve bu kıt'a Türkleri bile alayın etrafında sıralanmaya mecbur etmektedir.»

A. Ubicini
«La Turquie actuelle»

BEDİR YAYINEVİ
P. K. 1060 - İSTANBUL
(Telf: 27 61 13)
«O»

Vilayet Karşısı, Ankara Cad. No: 7/1
İSTANBUL